

הרב דוד קמנצקי

מכון ישורון

הגאון רבי מנשה מאיליא זצ"ל

הגאון רבי מנשה ב"ר יוסף בן פורת מאיליא (תקכ"ז – תקצ"א), אחד מן הדמויות הבולטות של רואי פני הגר"א, תואר על ידי כותבי תולדות שונים, באופן שונה לחלוטין ממה שהוא היה בעצם. במאמר זה ננסה להראות ולהוכיח איך שטעו כותבי תולדותיו בתיאורם את דמותו. כל זה נעשה על ידי ומתוך ספריו שרבי מנשה הדפיס בחייו, וכן מאלו שנדפסו לאחר מותו. כמו כן נשתמש במקורות נאמנים של אלו שהכירו אותו. לדאבונו נוצרה תמונה של רבי מנשה באופן שאין רוח חכמים נוחה הימנו, וכאן נראה להצדיק את הצדיק דמעיקרו ולהעמיד גאון וצדיק זה על מקומו הנכון בתולדות עמנו. וכבר נצטער על זה אותו צדיק, מרן הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי כפי שנראה בהמשך.

לא באנו בדברינו אלה לכתוב תולדותיו בפירוט, אף שמן הראוי לעשות כן אחר, שכאמור, כותבי תולדותיו השחירו תוארו;¹ מאמרנו זה יוקדש לבירור כמה עובדות שיוחסו אליו שאין להן שחר כלל. כמו כן נסקור את ספריו שבאו כבר בדפוס בין בחייו – שהם: 'פשר דבר', 'בינת מקרא', 'אלפי מנשה', ו'שקל הקודש'; ובין לאחר מותו – שהוא: 'אלפי מנשה' חלק שני, אשר מתוכם יש לעמוד על דעתו ושיטתו בעבודת ה'. כמו כן נציין את הנהגותיו המיוחדות, וכן הקשר בינו לבין רבנו הגר"א. בסוף מאמר זה נביא התבטאויותיהם של גדולי הדורות על אדם גדול זה.

מאמר זה נכתב כהקדמה לספרו 'פירוקא לתקנתא' היוצא לאור כאן על ידי, מתוך כתב יד קדשו.

"לחנם תלו באילן גדול בוקי סריקי"

אלו דברי מרן הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי בהסכמתו לספר 'אלפי מנשה' חלק שני,² מהגאון רבי מנשה. בהמשך כותב מרן הגר"ח ע"ה: "וכאשר יראו הכתבים אור, יבינו כי לחנם האפילו את אור הגדול ליחס לו דעות אשר לא רוחו." כלפי מי נאמרו דברים אלו של מרן הגר"ח ע"ה? בהמשך נעמוד על דברי הגאון רבי מנשה בספריו ונראה איך שבאו משכילים למיניהם וסלפו דברי רבי מנשה, וייצרו דברים שלא היו ולא נבראו אודותיו.

- 1 ראה הערה 4. אכן יש כמה שניסו לתארו באופן חיובי - ראה הקדמת נכדו ר' יצחק ספאלטער בחלק שני של ספרו 'אלפי מנשה', ווילנא תרס"ה; (אמנם יש שם כמה דברים שהוא הסתמך על אחרים ואין לסמוך עליהם כלל אלא אם הביא מקורו איש מפי איש). וכן ב'ישורון' כרך ה' (ניסן תשנ"ט); המאמר כבר נדפס קודם כינצני ארץ, תשנ"ב) ע' קצ"א – רכ"ח. שאר כותבי תולדותיו של הגאון רבי מנשה, אין לסמוך עליהם כלל וכלל שהם מגמתיים (ראה ב'ישורון' שם ע' קצ"ט והערה 13).
- 2 ראה הערה הקודמת ובהמשך.

פשר דבר

נתחיל בספרו הראשון שהביא רבי מנשה לבית הדפוס, והוא ספר פשר דבר³, משום שרבו עליו מוציאי לעז, אלו שכל מטרתם לחרחר ריב ומדון.⁴ הספר נדפס בוויילנא בשנת תקס"ז,

אוצר החכמה

3 הספר נדפס שוב בתוך 'קרית ספר', ירושלים תשנ"ה; ושוב ב'ישורון' עם הערות ומ"מ. המהדיר תיקן את הלשון (ע"פ כללי דקדוק, מה שלא עשה הגאון רבי מנשה בדרך כלל בחיבוריו כפי שרואים בתוך החיבור שאנו מדפיסים כאן), וכן שינה את סדר הדברים בכמה מקומות (והוא הדפסה חוזרת מכ"ע 'נצני ארץ' תשנ"ד).

הספר כולל 8 דפים בלתי ממוספרים; עיקר החיבור הוא מדף ב' ע"א עד תחילת דף ח' ע"א (והוסיף חידושים בדף א' ע"ב ובדף ח'). בהמשך נציין את הדפים לפי דפוס זה הראשון. מדובר במשכיל בשם מרדכי פלונגיאן מוויילנא שלא הכיר את רבי מנשה כלל אלא 'המציא' תולדותיו בספר 'בן פורת' שכל כולו פרי דמיון המחבר, וכפי הנראה ניסה להלביש דמות עצמו על רבי מנשה. וכבר מחו בו בשעתו בכ"ע 'המגיד' (תרי"ח, גליון 9 ע' 35) וז"ל שם:

"בוויילנא יצא לאור ספר חדש שמו 'בן פורת' והוא תולדות הגאון המפורסם ר' מנשה איליער ז"ל, עם הערות וחידושים, כתבוהו אחד ממורי בתי ספר, ואשמע אחריו קול רעש גדול מרבני ונכבדי העיר, תקעו בשופר גדול עליו לאמר לא 'בן פורת' שמו, כ"א 'בן פורץ' או 'בן פריץ', כי הולידו בן פריץ, שפרץ פרצה גדולה בגדר הדת והאמונה, ויחבל את כרם בית ישראל בדבריו ובדיעותיו שהעלם על ספרו זה. עוד זאת כולם פה אחד שהוא מלא שקרים וכיזובים מתולדות וענני הגאון ר' מנשה ז"ל, וכמעט בדה מלבו את כל התולדות והסיפורים, ויבזה את כבוד הגאון ז"ל, כי הפשיט מעליו את בגדי החמודות, והמעלות והמדות שדבק בהם, וילבישוהו בבגדים אחרים שלא כמידתו, וישימהו כאיש אשר הואיל ללכת אחרי משאות שוא ומדוחים, וכמעט הציגהו לפנינו נדח ונעזב מעדת ישראל עבור דיעותיו, כמו הפילוסוף שפינאצט או הפילוסוף שלמה מיימון בעל הגבעה, אשר רחקים בני דורם בזרוע. חס לכבוד הגאון לאמר עליו כזה ואוי ואבוי להבודה מלבו שקרים מרים כאלה, לפגוע באדם גדול כמו ר"מ, ולפרסמם ברבים... וכפי אשר שמעתי דגוהו אנשים נכבדים לשריפה, ואין מכבה..."

על פי השמועה, אומרים שאת התגובה כתב הגאון רבי מתתיהו שרטאשון מוויילנא.

כמו כן, בכתב עת 'הפלס', ברלין תרס"ג, מובא בעמ' 200, הערה א' בזה"ל:

"פה מקום אתי להעיר ע"ד אשר בס' 'בן פורת' תלה בוקי סריקי בהגאון ר' מנשה מאיליא ז"ל, כי היה מלעיג על המקובלים, וזה שקר מוחלט, כמו שיראה הרואה בס' 'אלפי מנשה' שלו הנדפס בוויילנא, איך העמיק חקר בדברי המקובלים. וכן הקדמתו לס' בינת מקרא נשען על דברי המקובלים (ואולי נמלטו מפיו איזה מלים על המתפארים למקובלים ואין יודעים מאומה. אבל בשום אופן לא על עצם החכמה ויודעיה כאשר הראה ברור דעתו בס' הנ"ל)".

בספר 'זכרונות' של א. י. פאפירנא (ווארשא 1923), מביא תיאור ששמע מפלונגיאן עצמו על מה שקרהו אחר שהוציא ספר 'בן פורת' וז"ל:

"...עבודה זו 'בן פורת' הוציאה את ההכרזה נגד פלונגיאן השנאה הכי גדולה של האדוקים, ופעם אחת, כפי שהוא עצמו סיפר לי, כמעט שילם בחייו. בשנת 1858 בעת שספר זה הופיע בוויילנא, נכנס פלונגיאן לתוך בית מדרש בפורים לשמוע את המגילה. כשנודע שבתוך הבית כנסת נמצא ה"אפיקורס" מרדכי פלונגיאן, כל הציבור, המורכב מאנשים חשוכים, התחיל לצעוק "הכו את מרדכי יחד עם המן!" הקנאים התחילו להכות אותו במקלות, ורק הודות לכמה צעירים שהסתירו אותו והם עצמם קבלו את המכות, הצליח פלונגיאן להימלט מרודפיו. (שם עמ' 56 בהערה).

כלומר, תשע שנים אחר פטירת הגר"א. על דף השער כתוב: "הודעה: קודם ההדפסה הי' דברי עם הרב המופלג החריף כמו"ה חיים כהן מטשעכנאוויטש, ובארתי לו בע"פ באריכות קצת." רבי חיים כהן זה הוא ניהו הגאון רבי חיים ב"ר פרץ כ"ץ שנתמנה לאב"ד פינסק באותה שנה או שנה אחריה.⁵ כלומר, הספר נדפס בידיעתו ובהסכמתו של הגאון רבי חיים שהיה קרוב לבית מדרשו של הגר"א.⁶ מטרת הספר היתה 'לפשר בין הצדיקים', כלומר, לאחד אותם ולעשות אגודה אחת. לפי דברי המשכילים כוונת רבי מנשה היתה לאחד החסידים והמתנגדים, וכאילו זה העיר כעסם של המתנגדים שמצאו בו כאילו פגם בכבוד הגר"א וכאילו מצאו דברים מפורשים נגד הגר"א. זה, לפי דברי המשכילים, גרם לשריפתו ולנדירותו. כל זה שקר וכזב מיסודו! אם נעיין היטב בדברי ה'פשר דבר' נראה שלא לזה התכוון הגר"מ כלל, וכל שכן שלא פגע בכבוד הגר"א שהיה יקר בעיניו עד מאד כפי שנראה בזמנך. סיבת נדירותו פשוטה מאוד – רבי מנשה לא הדפיס אלא כמות מצומצמת מאוד של ספרים לשלוח לכמה

אוצר החכמה

כאן נזכר מתוך ספרי הגר"מ עצמם ששקר ענה בהם פלונגיאן, וכדה מלכו דברים שלא היו ולא נבראו ואין להם שחר. למעשה אין שום מקורות ב'כן פורת', לא מפי אנשים ולא מתוך ספרים, וכל דבריו הם בלשון 'שמעתי...' בלי לציין בשום מקום ממי שמע ומתי שמע – דבר שמוכיח שכל כולו פרי דמיון המחבר. לפני נמצא כתב יד המחבר של 'כן פורת' ויש לבחון בקלות שפלונגיאן שינה הוסיף וגרע מהנדפס – כלומר, כל החיבור הוא מעשה ידיו כפי שעלה על דעתו לפי שעה, ואינו תיאור אמיתי של רבי מנשה.

למותר לדבר על המחבר עצמו שידוע דעת גדולים עליו. הוא זה שכתב ה'מלואים' לשלחן ערוך, הנדפס בוויילנא על ידי ה'אלמנה והאחים ראם' (ראה מאמרו של שפ"ן הסופר, 'לתולדות דפוס ראם', ב'יהדות ליטא', כרך א', 'ירושלים תשכ"ד). ראה 'קריינא דאגרתא' ח"א [אגרות הגאון רבי יעקב ישראל קניבסקין], בני ברק תשמ"ו, אגרת רנ"ג: "...ובדבר ה'מלואים' שנדפס ביו"ד יש לי היר"ד של הגאון אביו של החזו"א זצלה"ה וכתוב שם בכ"ק... וז"ל בסוף השמטת מלואים חתם שמו מרדכי והוא מרדכי פלונגיאן מוויילנא הידוע וזכה שיקבעו דבריו בתוך היו"ד מפני שהוא המגי' בדפוס ראם... וע"כ אולי ימצא איזו דבר שלא כהוגן בספר מלואים לא יקשה בעיני הקורא כי ידוע ומפורסם דרכו לכל יודעיו ומכיריו עכ"ל הגרש"י ז"ל הגאב"ד בקאסאווא. הגר"י קניבסקי מוסיף שם: "ובדאי הדפסתו הי' שלא כדין אע"פ שכנראה המחבר הלזה נזהר מאוד בספר מלואים מלכתוב דברים חוץ לשיטה, מ"מ כבר אמרו חז"ל אם הרב דומה למלאך כו' ומה לנו ולספרו".

בדרכו של פלונגיאן הלכו עוד כותבי תולדותיו של הגאון רבי מנשה שרובם השתייכו לכת המשכילים. וכן אנשי חוג מסוים לקחו דבריו כדברי אמת כדי להשביח את שיטתם (ראה 'כרם חב"ד', גליון ד' ח"א תשנ"ב, ע' 123). ראה גם דברי ר' ישראל שפירא במאמרו 'אסכולות חלוקות בבית מדרשו של הגר"א' (בתוך: בד"ד, חוברת י"ג, תשס"ג, ע' 11-12 והערות שם).

5 ראה מש"כ אודות רבי חיים ב"ר פרץ כ"ץ (ישורון כרך י"ט, 'כתב יד קדשו של רבנו הגר"א', הערה 26). כשהיה רבי חיים ילד ישב אביו בקהילת טשעכנאוויטש, ועל שם מקום מגורי אביו נקרא רבי חיים בתואר רבי חיים טשעכנאוויצר (ראה מ. נדב, 'פנקס פתוח', ח"א תשס"ג, ע' 107). רבי חיים עלה לארץ ונתמנה לראש כולל הפרושים – תלמידי הגר"א.

6 כבר רשמנו במקום אחר (ראה מש"כ בישורון כרך י"ט) כמה כתבי יד של פירושי הגר"א בקבלה שהיו שייכים לו, כלומר, חותמו היה רשום עליהם.

גדולי הדור, ובמשך הזמן הלכו רובם לאיבוד. כל ה'סיפורים' סביב הספר אינם אלא פרי דמיונם של משכילים וההולכים אחריהם, בלי מקור כל שהוא ואפילו בעל פה.⁷

7 'בן פורת' מרבה לספר הבלי ומצטט מהספר 'פשר דבר' להוכיח דמיונותיו ואין לו שום רא' וסמך לדבריו.

נתחיל עם דבריו בדף 13: "אך מלשני בסתר הלשינו עליו (על ר"מ) לפני הגר"א, ואמרו כי לבו נטה אחרי החסידים – שנאי נפש הגר"א, וכאשר נודע לו כי ר' מנשה שחר את פני הגאון ר' זלמן מלאדי זללה"ה פעמים, הטה אליהם אוזן וישטמהו בלב".

כאן פלונגיין יודע לספר על ביקוריו של הגר"מ אצל בעל התניא שלא נודע לאף אחד מבני תקופתו של הגר"מ ולא לאחר מכל תלמידי הגר"א ובית מדרשו שהעריכו את רבי מנשה עד מאוד כפי שנראה בהמשך. הוא יודע גם לספר מה קורה בתוך לבו של הגר"א.

בא אחריו משכיל שני בכת"ע 'התקופה' (מוסקבה, תרע"ח) ויודע לגלות לנו עוד מן ה'בן פורת' כשמקורו הוא הבן פורת עצמו, וכך כותב: "וכאשר החלו לרדוף את החסידים ואת החסידות ומקורבי הגאון יצאו מזוינים ומוכנים לקרב בכל מיני תחבולות ומזימות, ויעלילו על החסידים עלילות שונות, לא אבה רבי מנשה לסמוך על 'עמא דבר' ועל 'מה דאמרי אנשי' וירם את פעמיו וילך לליאדי כדי לראות בעיניו את החסידים וללמוד לדעת את החסידות במקורה. ירחים אחדים ישב רבי מנשה בליאדי, וכעד ראה יכול היה להפיץ אור אמת על החסידות והחסידים; ועל אדם גדול שכמותו בודאי אפשר היה לסמוך, אך בשובו מליאדי לוילנה וימהר לבית מדרשו של הגאון כדי להרגיע את רוחו ולמסור לו בנוגע לחסידות דברים כהויתם, ויפגשו אותו מקורבי הגאון בפנים נועמים, והגאון עצמו נמנע מהושיט לו את ידו לשלום'. אחרי שנים אחדות השלים הגאון עם רבי מנשה, אך הידידות שוב לא נתחדשה ביניהם עד יום מותו של הגאון".

כאן מוסיף חכם זה לגלות סוד שלא היה ולא נברא. מ'פעמים' שכתב הבן פורת, נהיו 'ירחים אחדים'. ועוד, הגר"א לא הושיט ידו לשלום וה'ידידות' לא היה שוב כמו קודם.

ש. י. פין, בספרו 'כנסת ישראל' (בחלק שנשאר בכ"י) גם מסתמך על ה'בן פורת' בתיאורו של רבי מנשה, ומעלה אותו רעיון לגבי ספר 'פשר דבר', אלא לעומת תיאורו של פלונגיין הוא כותב בעדינות בזה"ל: "...ובתתו אל לבו את מעמד החינוך וההנהגה בקרב בני עמו, וההריסות אשר פרצו בעם לרגלי מריבי החסידים החדשים ומנגדיהם, חש לו עתידותיהם וישת עצות בנפשו לרפא את הריסותיהם, ויתעורר לחבר ספר קטן, כעין אגרת שלוחה לחכמי ישראל וקראו בשם 'פשר דבר' – לעשות פשרה בין הצדיקים... שם העיר על המנהגים הרעים והריעות המשובשות אשר השתמשו בבית ישראל, והציע עצתו כי יקבצו יחד כל גדולי הדור לעתים מזומנים וישימו את לבם אל מעמד העם ויבקשו מחשבות לתקן את המעוות...".

אבל האמת הוא שלא פגש רבי מנשה את בעל התניא אף פעם (ומש"כ ב'כרם חב"ד' [הערה 5] שכן סיפר ר' בער יפה בשם בעל 'בית רבי' בשם אדם שהעתיק זאת מפנקס וילנא – אולי יגלה לנו מי הוא האדם ובאיזה פנקס וילנא נכתב, כשאף אחד אחר יודע מפנקס זה? הדרך הקלה ביותר לומר דבר שלא היה ולא נברא היא לצטט איזה פנקס ולומר שהפנקס כבר לא קיים!). הגע עצמך! אפילו לפי סיפורים אלו, רבי מנשה היה בגיל עשרים לכל היותר (וכמש"כ החכם 'אחרי שנים אחדות השלים הגאון עם רבי מנשה'), שהרי כשנפטר הגאון, היה רבי מנשה רק בן שלשים. וכי אברך בן עשרים על אף כשרונותיו המרובים יעז לשכנע את הגר"א שטעה?

[אמנם, לא רק המשכילים אימצו סיפור זה של פלונגיין. גם הרב ח. קארלינסקי ידע לספר ולהרחיב על מעשה בדוי זה – ראה מאמרו על הגאון רבי אריה ליב שפירא (מוריה, שנה י"ג, תשד"מ, גליון ג-ד, עמ' ק"א-ק"ב). הוא אפילו מכניס דברים בפיו של רבי מנשה שהוא שמע בדמיונו].

רבי מנשה מתחיל את החיבור בענין כוונתו ואף מקצר בדבריו מחמת הוצאת הדפוס. תחילת דבריו הם דברי מוסר ונגד הפילוסופיה וכותב: "אך הרבו לדבר בזה בעניני הפילוסופיא הנוגע לעיקרי האמונה, ואף השלמים אתנו באמונתנו ואף שהוא צדיק באמונתו עכ"ז לפי תומם כתבו דברים שיוכל להביא לידי כפירה גמורה. וערבבו דברי פילוסופיא שלהם בדברי הקבלה של הראשונים (ואמרו שהענין אחד רק בשינוי לשון) מה שאין להם מבוא כלל בזה..." (ב' ע"ב).

כלפי מי נאמרו דברים אלו, לא ברור. אלא יהיה מי שיהיה, יש כח בידי רבי מנשה לחלוק על השיטה שלהם. וביותר מה שמוכיח שם בהמשך את גדולי הדור ואומר: "ולא כמו בדורינו זה שפטרו עצמם גדולי הדור ממצות הוכח תוכיח, וכוונתם לשם שמים מחמת הגמרא אם ראת דור שאין התורה חביבה עליו כנס..." (ג' ע"א), הרי אין בכך כלום שהרי אינו מזכיר שמות הגדולים שעליהם הוא מתכוון.

רבי מנשה ממשיך להוכיח בני דורו, אלו שנכנסו לחקור עיקרי אמונת דת תורתנו ואומר: "שאין לכנוס בחקירה בדברים הגבוהים עד שינסה שכלו בדברים קטנים... ואני אומר שצריך להרגיל עצמו מקודם בהיות דאבי ורבא (שקראום חז"ל דבר קטן נגד מעשה מרכבה) בעומק עיון אף בדברים שאינם נוגעים לדינא, עד שינסה שכלו פעמים רבות" (ג' ע"ב).

כאן מעלה הגר"מ רעיון חדשני ואולי הקדים את הזמן, וכותב: "על כן באתי להלהיב לב המעיינים אולי יכנסו דברי באזני השומעים, שיתאספו כתות גדולי הדור וחכמיה אף פ"א בשנה על חודש או שנים אל מקום א' ויהיו נוחים זה לזה בהלכה. ולא לעשות כ"א סגורין לדבריו שיתקיימו דווקא, רק יהיו מודים על האמת (וכמו שאמר החכם ראוי לאדם שיהי' האמת דעתו ולא דעתו האמת והבן). ובטחוני בעמינו ישראל העם אשר בחר בהם ה' שיתחזקו עצמם לסייע לזה ואף בעתים קשים הללו רווחא לבסימא שכיח. וגם אני הכותב אקוה שאזכה להיות סניף עמהם ונטפל לעושי מצוה. ואף שאיני יודע בעצמי זכות שאהי' הגון להתגלגל זכות גדול כזה ע"י, אך בזה בטחתי שבמדת האמת מעורי החזקתי, וחותמו של הקב"ה אמת וקושטא קאי, ואולי נזכה עי"ז להחזיר עטרה ליושנה, היינו להחזיר חכמת האמת מפלפולינו אחר רוב העיון במאמרי חז"ל, שהוא יסוד גדול לעבודת הבורא (ובה יתורץ ויבוטל כל קושיות והנחת הפילוסופים) מה שנתבלבלה מכמה מאות שנים רק כ"א אומר מדעתו סברא חלושה ותולה בחכמת הקבלה. (ואם היו איזה יחידי סגולה שידעו' על בורי' הכחידו' תחת לשונם כמאמרם ז"ל על עילם שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד, ועל הרוב דיברתי כפי שהקדמתי לעיל)⁸ אשר כל זה בא מחמת פירוד לצדיקים, ולא מצינו מימות בעלי

8 דברים אלו מצטט בעל 'בן פורת' שלא כלשונו של הגר"מ ואומר: "ואם לא אלמן ישראל בכל דור ודור מחכמי לב ברי רוח... אמנם אלה זכו רק ללמוד ולא זכו ללמד, וכאשר מצינו בעולם, כי מעינותיו לא נפוצו חרצה" (שם ע' 91). על זה מוסיף ה'חכם', "ואני שמעתי כי דבריו אלה יסובבו על הגר"א מוילנא כי כעמיר גורנה אסף בקרבו כל חכמה ומדע, וכל תעלומות התורה נגלו לפניו, ובכל זאת לא העמיד תלמידים הרבה בישראל." הוא ממשיך להביא בשם הגר"ח מוואלאזין "כי אך שקר יהללו האנשים האומרים כי תלמידי הגר"א המה, כי מלבד השעורים אשר הגיד בקלוז' יסוד. לא למד תורה עם אדם."

תוספות שיתקבצו גדולי עולם למקום א' (ואף שהיו הרבה המחזיקים ישיבות והרביצו תורה בישראל כמפורסם עכ"ז כיון שתלמידיהם היו צריכין לגמרא ולסברא דרבים אינם נחשבים רק לא', אבל זה לא מצינו שיתקבצו גדולי ראשי ישיבות למקום א') ועד מתי לא נתעורר עצמינו משינתינו ואיש את רעהו יאמר חזק" (ג' ע"ב – ד' ע"א).

הרי כאן נראה שרבי מנשה מעלה רעיון שונה מזה שנעשה לפניו יותר ממאתיים שנה, בהקמת ועד ארבע הארצות, או מה שנוסד כמאה שנה אחר כך על ידי אגודת ישראל, עם התאספות כל גדולי הדור לטפל בבעיות הזמן. כאן מדובר בהתאספות של כל גדולי הדור, תלמידי החכמים, (וכמ"ש 'אבל זה לא מצינו שיתקבצו גדולי ראשי ישיבות למקום אחד') לדבר ולהתווכח דוקא בלימוד התורה וליישר כל העיקולים בין בש"ס ופוסקים ובין בהשקפת העולם. וכי רעיון כזה יעורר חמת גדולי הדור?

רבי מנשה חנור לכוונת ספרו וכותב: "ועתה נשוב לכוונתינו כפי שיעדנו בתחלה לעשות פשרה בין הצדיקים היינו אותם שאינם חפצים רק ביושר וכל כוונתם לש"ש, ועכ"ז רבתה המחלוקת אף בין אנשים כאלה אשר הוא תכלית הקלקולים שבעולם, ואף שאין ביניהם מחלוקת בפועל עכ"ז כתיב חלק לבם וגו' אשר מזה בא פירוד לצדיקים כמ"ש לעיל" (ד' ע"ב).

על אלו צדיקים מדבר רבי מנשה? בהמשך הוא מסביר כוונתו וכותב: "ודבריי הם דרך כלל לכל הענינים, אך אביא ד"מ מה שנצרך לענינינו היינו בניהול מחלוקת בין ת"ח הן בעניני לימוד הן בעניני דרך עבודת הבורא, שנחלקו בזה לג' כתות כלליות, יש מהם אחוז דרכם לאחוז רק כפשוטן של דברים ומקיימים את התורה בכל דקדוקי ודקדוקי סופרים, והיא מעלה גדולה מאד אך בזה הם טועים שסוברים שכבר יצאו ידי חובתן בזה מאוד, ואין אחרי' מעלה כלל עד שמרחיקים מאתם אנשים שרוצים לחקור בטעמי המצוות, וכמו זר נחשב בעיניהם היאך יוכל להשיג שכל אנושי כוונת הבורא ית"ש" (ה' ע"א). כאן רבי מנשה מביא ראיות נגד שיטה זו ומסיים: "אבל כשעושין בתחלה אלו המצוות כחוק שעושה הכל עפ"י מצות אנשים מלומדה, ואף אם יקיימם בכל דקדוקיהם כפי שמבואר בגמ' ובש"ע, לא יועילו לו כלל שיהי' בטוח שלא יחטא. ועכ"פ העולה מדברינו שאם הוא מקיים אלו המצוות מבלי

ואני אומר כי שקר דיבר החכם הזה בין על הגר"א ובין על הגר"מ! הרי היו קבוצות של תלמידים שומעי לקחו של הגר"א מאז התחיל להרביץ תורה עד סוף ימיו ממש, וכמה מהם נמנו על ידי בני הגר"א בהקדמתם לביאור הגר"א על שו"ע או"ח. חוץ מזה, החכם בעל 'בן פורת' לא קרא דברי הגר"מ כאן או שלא הבין דבריו כלל, שכתב הגר"מ שאם היו איזה יחידי סגולה שידעו על בוריה - כלומר, חכמת הקבלה כמו שכתב לעיל מזה - הכחידה תחת לשונם - כלומר, לא לימדה לאחרים. האם אפשר לומר שרבי מנשה התכוון כאן לגר"א שידע חכמת הקבלה על בוריה וכאילו הכחידה תחת לשונו? ידוע ומפורסם לכל שהגר"א לימד חכמת הקבלה לתלמידיו המצטטים ממנו דבריו לרוב בחכמה זו כמו הגר"ח עצמו בספרו נפש החיים, והגאונים רבי שלמה מוילקמיר, רבי משה שלמה מטאלאצין, ובסוף ימיו הגאון רבי מנחם מנדל משקלאוו ועוד ועוד. האם זה נקרא להכחיד תחת לשונו? אלא, הוא הדבר אשר דברנו, רבי מנשה לא התכוון לגר"א ח"ו. אלא החכם הזה התכוון לבעוט בגר"א ורעיונו הכניס בדברי הגר"מ.

שיכוין לטעמן המבואר בהם, אפי' תשב"ר יבינו זאת שהעשי' כגוף בלי נשמה, וממנו תבין לכל המצות" (ה' ע"ב).

כוונת רבי מנשה בכת זו אינה צריכה לפנים. פשוט שהוא מכוון לאלו ששוללים את העיסוק בטעמי המצוות, וזה גורם שיעשו את המצוות כמצוות אנשים מלומדה בלי לחשוב על טעמי המצוות או כוונותיהן, ואינו מדבר על שום קבוצה מסויימת.

רבי מנשה ממשיך לתאר שתי הכתות האחרות: "והכת הב' ישימו מגמתם גם לחקור אחר שרשי המצות וטעמיהן, ונחלקו בזה לשתי כתות ג"כ. הכת הא' אחזו דרך השכל לחקור כסדר אחר פשטי הדברים לפי הנהגת העולם, ומזה עולים מעלה מעלה לחקור בטבעיות שיבינו עי"ז מהו ענין הרחקת הגשמות, וקישור הרוחני בגשמי, ומזה יעלו לחקור גם בפילוסופיא האלקית עד שישגו כ"א לפי מדרגתו קצת מן הקצת מכוונת וגדולת רצונו ית'. והכת הב' ירחיקו כל זה בשתי ידיים ואומרים שאין מבוא לשכל אנושי כלל בזה רק מי שמדבק עצמו לבורא י"ת, ומוסר נפשו על קדושת שמו י"ת ברעותא דליבא יזכה עי"ז שיתגלה לו מן השמים סודות עליונים להבין דברי המקובלים הראשונים ומאמרי חז"ל" (ה' ע"ב).

דברי רבי מנשה כאן ברור מללו. מדובר כאן בכת המתפלספים, כלומר אלו שהתנגדו לקבלה, וכת המקובלים שכל מעשיהם ועשיית המצוות עשו עם הכוונות ולא בקשו טעמי המצוות או לקרב עשיית המצוות אל השכל. בא פלונגיאן וההולכים אחריו, ואמרו שכת הראשונה מכוונת למתנגדים ואילו כת השלישית מכוונת לחסידים.⁹ כנראה שלא קראו ולא שנו דברי רבי מנשה ולא ידעו קורות העתים. האם המתנגדים, ובייחוד הגר"א ותלמידיו, היו כאלו שלא ירדו לעומק ההלכה להבין ולהשכיל כוונת המצוות, ועשו את המצוות רק כמצוות אנשים מלומדה? אתמהא! ובנוגע לכת השלישית - האם רק החסידים למדו קבלה וכוונות המצוות ולא המתנגדים - הגר"א ובית מדרשו? ואם תאמר הגר"א היה מהכת השנייה של רבי מנשה ש'אחזו דרך השכל... ומזה יעלו גם לחקור גם בפילוסופיא', הרי ידוע דעת הגר"א ותלמידיו ע"ד הפילוסופיה, שהתנגדו לה בכל תוקף.¹⁰ בנוסף לזה, לפי דעת המשכילים, איך

9 ראה 'בן פורת' עמ' 94-92, 'החסידים יתעבו את השכל... המתנגדים אף כי לא יפנו אל הדמיון... כל מצותם יעשו רק מצות אנשים מלומדה'.

10 כידוע דברי הגר"א בשו"ע יו"ד סי' קע"ט ס"ק י"ג 'הפילוסופיה הארורה כו'. מעניין שהמשכיל פלונגיאן שעבד בבית הדפוס ראם בוויילנא הוא זה שהשמיט את המלה 'הארורה' מדפוס שני של ביאור הגר"א על שו"ע בוויילנא. ראה מה שכתב צבי הירש קאצינעלינבויגן לש. י. פין - נדפס ב'קריה נאמנה', וויילנא תרע"ה, עמ' 160 בהערה זו"ל: "...שמעתי מפי הרב הגאון מוהר"ר מנשה איליער זלה"ה שמה שכתב הגר"א בהלכות כישוף... וכמו כן מה שכתב בהלכות כבוד רבו על דברי הרמ"א... שאינם דברי הגר"א ומעולם לא יצא מעטו ומפיו הקדוש דברים כאלה, ואיש אחר הציג כל זה בביאור הגר"א בשעת ההדפסה והוא היה מכיר את האיש ואת שיחו...". ולפי דעתי כל זה המצאה של צבי הירש קצב"ג שהיה משכיל מתון ומגמתי, ותלה באילן גדול אחר שקרא ה'בן פורת' שיצא כשנה לפני כתיבת המכתב לפין. הרי הביאור הגר"א על יו"ד יצא כבר בשנת תקס"ו על ידי בני הגר"א עצמם - וכי יעשו דברי אביהם הגדול פלסתר? וכי יתנו למישהו אחר להוסיף דברים בדברי אביהם שלא אמרם כלל - והרי הקפידו כחוט השערה על כל דבר ודבר שכתב אביהם! זאת ועוד, למה לא גילה לנו צ"ה קצב"ג סוד זה הגדול עד

שתיאר רבי מנשה את החסידים, האם אכן זוהי סיבת ההתנגדות לחסידות, וכאילו רק בגלל ששמו כל מגמתם בקבלה התנגדו להם, הלא בכל הספרות וחרמים נגד החסידים, ענין זה שהדגישו החסידים לימוד תורת הנסתר היה רק פרט קטן ממש שיצאו נגדם המתנגדים! ¹¹ יותר מזה, תשע שנים אחר פטירת הגר"א, שאז יצא הספר פשר דבר, כבר שקטה המחלוקת.

אלא ברור כשמש שרבי מנשה לא התכוון לא לחסידים ולא למתנגדים ולא התכוון כלל לעשות פשרה דוקא בין החסידים ובין המתנגדים. כל כוונתו היתה לעשות פשרה או כינוס בין שלוש הכתות – אלו שעושים את המצוות כמצוות אנשים מלומדה, אלו שמנסים להבין את המצוות דרך השכל, ואלו שמנסים להבין את המצוות דרך הקבלה – מסתבר שרבי מנשה איננו מדבר כלל על שלש כתות מגובשות ל'מפלגה', אלא, על שלש תפיסות שהיו רווחות בין בני בית המדרש. כל כוונתו היתה לעשות 'תיקון העולם' כפי שנראה בהמשך, דבר שהוא חוזר עליו משך כל חיבוריו, בין בדפוס בין בכתב יד, כדי שימלא כל הארץ כבודו ית'.

בהמשך דבריו ב'פשר דבר', רבי מנשה מבאר איך כל השלש כתות נצרכות זה לזה, וכותב: "וכ"א מהג' כתות הנ"ל מתחזק בדרכו, ואני הכותב תמהתי במאוד על כ"א מהג' כתות הנ"ל שע"י הטי"י כ"א לדעתו (מחמת חולי ההרגל כמ"ש לעיל) לא ישגיחו על דבר פשוט, שהמתחיל לעיין קצת בעניני ^{אוצר החכמה} יבין זאת ומפורסם בפי כל שהאדם מדיני בטבע, פי' שא"א שאיש א' מהמין יוכל בעצמו לתקן כל צרכיו, רק שזה צריך לזה וזה צריך לזה, וכ"א עוסק במלאכה פרטית ומחליפין זע"ז, וזה לא יעלה בדעת בעל מלאכה אף שהיא יקרה ביותר, כגון נוקב מרגלית, שיושפל בעיניו בעל מלאכה קלה ופשוטה כגון מלאכת החייטות ודומיו, ויוכל לחשוב שבמלאכתו לבד יספיק כל צרכיו וצרכי העולם. וכן הדבר בכל עניני העולם. ואפרש בביאור בידון דידן. שבוודאי כל הג' כתות הנ"ל נצרכים מאוד, וזה בלא זה לא סגי וצריכים להתלמד זה מזה, היינו הכת הא' לקיים כל מאי דכתיב בספר אורייתא וכל דקדוקי סופרים, זה הוא דבר השווה לכל ובלא"ה לא סגי, כמו שכתבתי לעיל שהם הנקראים עמודי התורה, שבלעדם הי' יכול להשתכח לגמרי כל האותות והמופתים, כללים ופרטים שלא ^{אוצר החכמה}

שנת תרי"ט – עשרים ושמונה שנים אחר פטירת רבי מנשה? מעניין, שעל 'זיוף חמור' כזה בכתבי הגר"א לא מצא רבי מנשה מעולם להעיר ולעורר בספריו או בעל פה, ולא מצא אלא את אותו צ. ה. קצב"ג 'להתלונן' בפניו על 'זיוף' זה...!

ראה גם המכתב מרבי שמואל לוריא לרבי יהושע העשיל לויין משנת תרכ"ח, שנדפס ב'עליות אליהו' [מהדו"ת] בחלק מעלות הסולם הערה ה': "...ע"כ מצאתי חובה לנפשי... להודיע בשער בת רבים... כי מש"כ בביאור הגר"א יו"ד... מ"ש הגאון ז"ל על הרמב"ם ז"ל בענין כישוף ושדים... הן הן הדברים שזכינו לראות בגוף כ"ק של הגר"א ז"ל... ע"כ מ"ש הרצ"ה ק"ב בספר קריה נאמנה... אינה קריאה נאמנה ושקר ענה...". מדברי ר"ש לוריא רואים שהאשים את צבי הירש קצב"ג בשקר ולא את רבי מנשה.

ידוע, שתלמידי הגר"א והמושפעים ממנו התנגדו בכל תוקף לפילוסופיה – ראה למשל מה שכתב רבי פנחס אליהו מווילנא בספר הברית, ומה שכתב הגאון רבי יהודה ליב מרגליות בספר בית מדות (יש להרחיב על ספריו ועל השפעת הגר"א עליו – ובמקום אחר נרחיב על זה אי"ה).

¹¹ ראה ב'זמיר עריצים וחרבות צורים', אלעקסנץ תקל"ב. מכל התלונות שנאמרו שם נגד החסידים, עסקם בקבלה תופס מקום קטן ביותר – ראה שם באריכות.

נבארו בפירוש בתורה ונמסרו בע"פ, ונרמזים בפרטי דיני המצות. אף כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה שהוא מכח הב' שנותן לב לעיין בעומק בעניני המצות, ושואל על כל דבר מאי טעמא עד שהוא מגיע בשכלו להבין כ"א כפי שיד שכלו מגעת כוונת המצות, אשר א"א להבין היטב מבלי שיחקור בעניני הנהגות העולם וחילוקיהן, ולחקור בטבעיים ולעלות מעלה מעלה הכל בדרך ישר ופשוט, להבין ערך וענין עולמות עליונים, וכל מה שהוא משיג ביותר מכיר יותר בגדולת הבורא. אבל לידע סודות עליונים כפי הכת הג' היינו לידע סוד המרכבה העליונה והמשרתי' העליונים הממוני' על כל דבר ודבר, וסוד השמות וצירופן וחילוקיהן, לזה אין מבוא לשכל האנושי לידע מדעתו. לאפוקי מאותם שהלכו בעבודת ה' ע"פ שכלם, ואף מקצת חסידי אומתינו שהשפילו מאוד מעלת התורה ואמרו שהתורה אינה אלא הערה להשכל שישכיל מנפשי', ובלא התורה לא היו מתעוררים כלל לתת מקו' לשכל. ולפי דבריהם מי שהשכיל בעניני הפילוסופיא הגדיל למעלה ממעלת התורה, ודבר זה כמעט מבואר בכמה ספרים מפילוסופי עמינו, ורחמנא ליצלן מהאי דעתא" (ה' ע"ב – ו' ע"א).

למי התכוון כאן קשה לדעת בוודאות. אולם, מדבריו שקורא להם 'חסידי אומתינו', נראה שכוונתו נגד תפיסת עולם של הקדמונים שסברו שהשכל למעלה מן התורה, ודרך התורה יכולים להגיע למדרגה של השכל¹². אולם, זה ברור שרבי מנשה הולך כאן כפי שיטת הגר"א בעניני פילוסופיה, ששכל התורה הוא למעלה משכל האנושי ואין מקום לפילוסופיה בתורה. כשרבי מנשה מגדיר את כת הב', הוא כותב כאן מפורש שאדם צריך להעמיק בשכלו להבין את המצוות ע"פ השכל ולידע את המציאות ולכן צריך לידע הנהגות העולם. ב'פשרה בין הצדיקים' לא מוזכר כלל כת הפילוסופים.

רבי מנשה ממשיך להסביר מה גרם לטעות זו: "וזה הטעות נמשך מחמת שראו באותם אנשים שנמשכו אחר פשוטי התורה עפ"י מצות אנשים מלומדה ומבלי שום ידיעה בשום מושכל שבעולם, ולמדו גם כן חכמת הקבלה ע"ז הדרך וחשבו שהגיעו בזה למעלה גדולה והרחיקו מעצמם כל דבר שכל, והוציאו מילין על אנשים יראים ומשכילים לחשבם כאפקורסים, ואמרו שזה קבלה בידם. וכשראו המשכילים שזה הוא בוודאי טעות מעיקרו, חשבו שאין בתורה מקום לשכל כלל רק הערה למשכיל שישכיל כמו שהבאתי מדבריהם לעיל (וכמו שאנו רואים בעו"ה בדורינו זה שנתרבה אפיקורסות בעולם מחמת שרואים אנשים בעלי תורה ואין בהם מדות טובות בהנהגה שבין אדם לחבירו כמאמרם ז"ל, ה"ד ח"ה [היכי דמי חילול ה'] כו', ואומרים אוי לו לאדם שלמד תורה ופלוני שלמד תורה כמה מכוערים מעשיו וכו',

12 הרב המקובל רבי מנחם די לונזאנו בספרו 'דרך חיים' [קושטא של"ה?], מתרעם נגד גדולי הראשונים, שלדעתו, היתה להם דעה כזו – ראה שם מדף כ"א ע"א ואילך (במהדורה שהדפיס אחריו, ויניציאה שע"ח, השמיט את כל הקטע, וכבר ציין לזה רבי אביעד שר שלום באזילה בספרו 'אמונת חכמים', מנטובה ת"ץ, דף כ"ז ע"ב והוסיף: "ואפילו הגדולים ויראי שמים שבהם אשר האירו עיני ישראל בחיבוריהם לא נשמרו מן חרב המינות אשר בידה ונפלו במכמורת הטעויות היותר גדולות כלכתם אחר שכלם...". אני מודה להרב ב. דיבלצקי נר"ו שהעירני על כך.)

החלק השני

וחשבו כמה אנשים שכל זה בא להם מצד התורה, ובאמת אינו כן כמו שאבאר בסמוך¹³. אבל האמת הגמור שהתורה גילתה לנו במה שאין מבוא לשכל אנושי לידע מעצמם, כי השכל צריך להתחלה שממנו יבין דבר מתוך דבר... אין מבוא כלל לידע סודות עליונים כמ"ש לעיל בשכל אנושי, כי מי שלא הי' בהיכל המלך ואפי' הי' חכם שבחכמים א"א לו להבין מסברא מושב המלך ומשרתיו וכל עניניו עמהן, ואף במצות שכליות כגון בכל המצות שבין אדם לחבירו אין מבוא לשכל אנושי לתת בהם גדרים, שיהיו טובת וקיום העולם בכללו אף בעת מן העיתים, ומכ"ש שיהיו נוהגים בכל הזמנים ואיך יקיף השכל אנושי כל פרטי וחלקי העולם... וצריך ע"כ לזה ג"כ תורה מן השמים" (ו' ע"ב).

החלק השני

כאן מוכיח רבי מנשה שתי כתות, כת המקובלים על שהוציאו לעז על אנשים יראים ומשכילים לחשבם כאפיקורסים, וזה גופא גרם להם להיות אפיקורסים. וכן כת המשכילים שלא הבינו שהתורה למעלה מן השכל האנושי, וזה גרם לטעותם. שוב עומד הקורא ומשתומם: לפי דעת פלונגיאן וחבורתו בהבנת 'פשר דבר', שכוונת רבי מנשה ב'מקובלים' היינו חסידים, האם זו היתה המחלוקת בין החסידים ובין המשכילים?

רבי מנשה מסביר שצריכים להתחיל מן השכל ומה יוכל לבוא אל הפנימיות: "רק זה צריך לסייעתא דשמיא שיתגלה לו להבין רמזי דברי הראשונים שהיו להם קבלה איש מפי איש עד הלכה למשה מסיני, אבל מכל מקום השכל הוא כמו סולם לעלות לזו המעלה ובלי שכל לא יבין כלל פנימיות הענינים" (ד' ע"א).

רבי מנשה מדמה הכתות לתורה עצמה שנחלקה לכמה חלקים וכולם צריכים זה לזה: "ודעת לנכון נקל שממש כמו זה הוא הענין במה שנתחלקו לכמה כתות בענין לימוד נגלות התורה היינו תנ"ך ומשנה וגמ', איך שג"כ כל הדרכים הם נצרכים מאוד, וזה צריך לזה, והייתי צריך להאריך בענין זה איך ומה, אך יאריכו הדברים וסמכתי על המשכיל שיבין לדמות מלתא למלתא מאיליו, וכן בכל עניני עולם כשיתבוננו היטב עפ"י מה שכתבתי אין מקום למחלוקת כלל" (ז' ע"א).

רבי מנשה ממשיך בענין המחלוקת ולמה לא צריכה להיות מחלוקת בעולם כלל: "ובתחלה אבאר מקום המחלוקת, והענין שאין טוב (דהיינו שלמות גמור) אלא א' דהיינו יחידו של עולם, אבל כשיש ב' ומכ"ש הרבה מה שהוא מוכרח בנבראים א"א לכל א' להיות טובתו בשלימות רק מה שיתר אצל הא' חסר אצל הב', והנה מלבד אם כל א' יבקש טובתו עצמית (על צד היותר טוב) ולא יחוש לנזק חבירו, א"כ חבירו יבקש ג"כ כמוהו ולא יחוש לנזקו. וצריכים ע"כ שימצעו ביניהם לבקש דרך ישר ושוה לשניהם. הנה עפ"י מ"ש יש דרך הגון ביותר היינו עפ"י מ"ש שאין טוב אלא א', אבל כשהם רבים וירצו לבקש דרך טובתם, צריך שיהי' להם דבר שיתייחדו בה ויהי' טובתם. ומה הוא הדבר היינו כוונה המיוחדת היינו שכולם יתכוונו לטובת החיבור וההרכבה שיהי' שלם" (ז' ע"א – ע"ב).

ולסיום דבריו ב'פשר דבר', רבי מנשה חוזר וכותב תמצית דבריו שלא יטעה בו הקורא בכוננתו (ואף על פי כן טעו בו) וז"ל: "תמצית דבריי בקיצור, שכל מי שרוצה לעבוד את ה' באמת יתבונן היטיב שלא יצא ידי חובתו במה שהורגל בו והרגיל עצמו בזה. רק יבחין בשכלו ויבקש דרך האמת... והעיקר הגדול איזהו חכם הלומד מכל אדם, ולזמנין באפרקסותא דעניא משתכח מרגניתא, ולא להחליט דבר עפ"י אומדנא שהוא בא רק מכח הדמיוני, ואף אם לפעמים מכזיב אל האמת אבל הוא טועה ברוב, ומה לתבן את הבר היינו כח השכלי, ואקוה שכל מי שיתבונן קצת יבין בתחלת העיון רוב הקלקולים והמחלוקת שגרם זה הכח הדמיוני, וירבה מאוד להזהר ממנו, והבא לטהר מסייעין לו, ואלקים אמת ינחנו בדרך אמת" (ז' ע"ב – ח' ע"א).

אחר שציטטנו עקרי הנקודות שכתב הגאון רבי מנשה בחיבור זה, האם יש מקום להבין דבריו כפי שהבינם בעל ה'בן פורת' וההולכים בעקבותיו? דבריו ברורים לכל מבין דברים פשוטים – הרי כל דבריו אינו אלא הרחבה על דברי המשנה באבות. וכי איזה פשע יש באמירותיו לומר שגדולי הדור יתייחדו לפשר וליישר כל ההידורים? אלא הוא הדבר אשר דברנו - אין יסוד כל שהוא לכל דמיונותיו של פלונגיאן ומעריציו, ולא התכוון למחלוקת בין המתנגדים לבין החסידים שכבר שקטה בימיו, ולא התכוון לדבר רע על הגר"א ח"ו, אלא כל מטרתו היתה לתקן את העולם, דבר שהוא חוזר עליו בתוך כל חיבוריו. הספר לא נשרף כלל אלא בדמיונו של פלונגיאן, היפך מה שכותב רבי מנשה במשך כל הספר, שהשכל צריך להכריע ולא הדמיון. וסיבת נדירותו היא פשוט משום שנדפס בכמות מצומצמת כמו שרמזו רבי מנשה עצמו בראש הספר: "...ואפרש שיחתי בקוצר מחמת הוצאת הדפוס ואין דרכי לבקש סיוע על פתחי נדיבים ולקבץ חתימות שיקנו ספרי ע"כ הדפסתי נייר לדוגמא על הוצאות שלי..." (ב' ע"א).

זאת ועוד, מתוך דברי רבי מנשה עצמו נראה שכל דברי פלונגיאן שקר ביסודם.¹⁴ בספרו 'אלפי מנשה' ח"א¹⁵ מביא: "הקשה לי הרב הגאון מו"ה אבלי פאסוועלר מווילנא על מה שהזכרתי אפס קצוה מזה בקונטרס פשר דבר שהדפסתי זה משך מן השנים... והראתי לו שאין הגי' בגמ' כמו שמביא רש"י וכבר עמדו ע"ז והביא הגאון ר' ישעי' ברלין בהגהותיו...". מדברים אלו שנאמרו כמשיח לפי תומו לא נראה שספרו הלך לאיבוד בידי משחיתים. כמו כן רואים שהגאון רבי אבלי הראב"ד בווילנא נשא ונתן עם רבי מנשה עצמו על דבריו בספר, וברור שלא היו לו תלונות עליו כי אחרת למה לפלפל בו ובדבריו? בנוסף לזה, הרי רבי

14 ז"ל 'בן פורת' עמ' 98: "כי מעט רבנים אשר עשו להם שם בארץ נתנו עליו בקולם, האם חדשות יעשה בארץ? ומעט מהם התאוננו עליו באהליהם, כי חלל כבוד גדולי ישראל, וכה אטמו אזניהם ולא התרוממו יחד. רבים מהם עשו במחשך מעשיהם ושרפו את ספרו באש, למען לא יהלך בארץ החיים, ורבים מהם עמלו להבאיש את ריחו בארץ ולהוריד בעפר נזרו ורק תורתו היתה לו לסתרה כי לא חריומו להבדילו מקהל ישראל ולהעלות את ספרו על המוקד לעין השמש".

15 ווילנא תקפ"ב (ראה בהמשך), סי' קס"א, דף ס"ג ע"א.

מנשה חוזר על הרבה דבריו ורעיונותיו שכתב ב'פשר דבר' בספריו האחרים, ולמה לא פחד שישרפו גם הם?¹⁶

ובענין יחסו של רבי מנשה לחסידות, כותב פלונגיאן: "...ובכל זאת הוקיר ר' מנשה בלבבו את החסידים על המתנגדים; כי אמר: הן יש תקוה לאדם המחשב דרכו, אף כי נפתל ועקש הוא, כי יכין צעדיו באחריתו ללכת מישרים, ואין תקוה לאיש העוצם עיניו מראות את מהלכו, הוא לא ידע במה יכשל, ומי יישר דרכו..."¹⁷ במקום אחר כותב פלונגיאן בשם רבי מנשה: "ומרגלא היה בפומיה לאמר, הן המתנגד והחסיד שניהם בני הכות הם; המתנגד על אשר יאמר מה לי ולמורה? הלא ספרי יתורו לי דרך ישרה אשר לא ישור עין המורה; והחסיד בן הכות הוא כי יאמר לי ניתן מורה לצדקה ולמה לי לתורה ולחכמה?"¹⁸

ומה באמת היתה דעת רבי מנשה על החסידות? הבה וניתן לרבי מנשה לדבר בעד עצמו מתוך ספריו: נתחיל בספרו המיוחד 'אלפי מנשה' חלק ראשון.¹⁹ כאן אינו כותב בפירוש

16 ראה למשל 'אלפי מנשה' ח"א סי' קס"ט וכן בסי' קע"ג איפה שהוא מאריך בענין מחלוקת. אכן 'בן פורת' הולך לשיטתו שאכן רצו לשרוף או שרפו שאר חיבוריו, דבר שאין לו שחר.

17 בן פורת, עמ' 13-14; אגב: בכתב היד של 'בן פורת' הנכתב על ידי פלונגיאן עצמו (הוא שונה הרבה מן הנדפס – רואים שפלונגיאן שינה דברים כפי ראות עיניו וכפי דמיונו), הקטע הזה של העדפת החסידים על המתנגדים הכניס פלונגיאן אחר כך בשוליים, כנראה שרעיון זה נכנס לראשו רק אחר כך. ובעצם היו שני סוגי משכילים, אחד שלחם נגד החסידים והחסידות וניסה להכריז אותם לגמרי, ואחד שהיה יותר מתון ודוקא שייבח את החסידים היות שהיו מוכנים לשינוי, כמו פלונגיאן וא. צוויפל (בספרו 'שלום על ישראל') שהגין על החסידים. אמנם כל כוונתם היתה לרעה ולהצדיק את ההשכלה בהשתמשם בחסידות להראות שמותר לשנות מן המקובל. לעומת זאת, בספר 'דברי הימים ההם' של רייצ"ש (ראה מה שכתבתי בישראל כרך ט' [אלול תשס"א] עמ' תשי"ד הערה 9; וכרך י' [ניסן תשס"ב] עמ' תשס"ב ב'הוספה להערות'), השיטה שלו היתה שכל מי שהתנגד לחסידות מוכרח שהיה משכיל, כולל הגר"א ובית מדרשו – רחמנא ניצלן מהאי דעתא!

על אף שפלונגיאן כותב שרבי מנשה העדיף את החסידים על המתנגדים הוא לא היה יכול לעצור מלכתוב דברים שליליים נגד החסידים, ובסוף הקטע שהבאנו הוא מוסיף: "אבל מי יגלה עפר מעיניך, מנשה! ותראה כי שנים עברו וימים חלפו, והמה עוד לא סרו מדרכם." (בכתב ידו הוא כותב: "...והמה עוד העמיקו סרה ולא סרו מאולתם.")

18 שם עמ' 131. דבר זה מפורסם בשם הגאון רבי ישראל מסאלאנט שהיה אומר ששניהם טועים, זה בחשבו שאין צריך רב ומורה, וזה בחשבו שיש לו רב ומורה. יתכן שפלונגיאן הדביק פתגם זה על רבי מנשה בלי מקור כלל.

19 ווילנא תקפ"ב. ראה הקדמה מתועליות החיבור: "...וגם הבאתי לדוגמא איזו מליקוטי חידושי בגפ"ת, אשר ע"י דרכי, דרך הפשוט, ת"ל יתורצו בקל כמה קושיות עד שיהיה כמעט קושיא מעיקרא ליתא... גם לא יכולתי להרבות בהם מפני הוצאות הדפוס וחבורים חדשים הוא מידי דלא קפיץ עליהו זבינא... כמו כן כללתי בחבורי זה ידיעות כולליות שלדעתי הם כמושכלות ראשונות והיו ידועים בדורות הראשונים לכל מתחיל, ולא דברו בהם מרוב פשיטותם, ולא העלום על ספר והם יסודות ועקרי התחלות לברר על ידיהם האוכל מתוך הפסולת..."

כמו כן כותב רבי מנשה התנצלות למה הוא כתב בקיצור ולמה הוא סומך על המבין מדעתו: "...וזה משני פנים, הפן הא', שידוע לכל שמה שמבין האדם מדעתו הוא מבינו לעומקו יותר ממה ששומע ומקבל

אוצר החכמה

דברים נגד שיטות החסידים לעומת חיבורו 'אלפי מנשה' חלק שני היכן שהדברים מפורשים. בכל זאת רואים כמה נקודות בתוך דבריו שבלי ספק כוונתו היתה לדרך החסידות.²⁰

אוצר החכמה

מאחרים ... והפן הב', שאם יבארו לו הכל לא יהיה לו רק תועלת פרטי היינו שידע זה הדבר שיבארו לו אבל אם יצטרך לייגע עצמו להבין דבר מתוך דבר יהיה לו מזה תועלת כללי שיתלמד מזה איך לחדש מדעתו... ועוד אצלי כוונה אחרת בזה, מפני שעיקר הדרך המביא לידי לימוד אמיתי הוא ע"י חבורי אדם באדם, זה בונה וזה סותר... וע"כ אני מניח מקום שיצטרכו איזה לשאול מחביריו וע"י שיהיה הדיבור מצוי ביניהם יתבארו הדברים לעומקם....".

אוצר החכמה

ראה בהמשך עוד על הספר.

20 מעניין שדוקא אודות ספרו העיקרי של רבי מנשה, היינו 'אלפי מנשה', כמעט ולא כתב פלונגיאן כלום. הוא יודע לספר רק שני דברים ושניהם בלי מקור כלשהו. הדבר הראשון שכותב הוא שרבי מנשה ניסה להדפיס ספרו 'אלפי מנשה', אפס כאשר הדפיס שנים או שלשה קונטרסים בא אחד וראה אותם והוכיח את המדפיס למה נותן יד למתקוממיו. ויבער המדפיס באש את הקונטרסים הנדפסים והכתובים יחד, ולא נשאר מספרו מאומה (עמ' 99). סיפור זה לא נודע משום מקור אחר ולא מרבי מנשה עצמו אפילו ברמז קל. אדרבה, בהקדמתו לספר 'בינת מקרא' שנדפס בשנת תקע"ח, כותב הגר"מ: "אמר הכותב, זה קרוב לשנתים ימים שיעדתי להביא על הדפוס ליקוטי חידושי, ובעונותי נתעכב ע"י כמה סיבות וגלגולים, והוכרחתי להיות מתוך בדבר בכדי שיצא הדבר יותר מתוקן לפי קט שכלי. וכעת ת"ל אני פנוי מכל טרדא אך עסוק בענין סידור חיבורי, ומחמת שעל כרחו יתארך עוד איזה משך עד שיהי' נעתק ומוגה מחברים ומקשיבים לקולי, שלא יהי' בו יתור ונלעג לשון ולשנא דמשתמע לתרי אפי, אמרתי בתוך כך אדפיס ענין קצר...". מתוך דבריו אלו משמע שלא היה נסיון כלל להדפיס ספרו זה עד שהדפיס אותו בוויילנא. כמו כן אין רמז כלל בהקדמתו לספרו שקרה איזה מכשול בדרך! שוב נתקלים ביצירת דמיונו של פלונגיאן. פלונגיאן ממשיך לספר ולברות דברים מתוך הספר ורואים שאפילו קריאה קלה היתה קשה עליו. וז"ל שם: "גם בוויילנא השקוה במי מריבה, כי בספרו סימן קכ"ט כתב אשר חפשי הוא לרבני ארץ להתיר אגודת הדינים אם יראו כי השעה צריכה לכך, או אם יראו כי ישימו מועקה במתני ההולכים אחריהם. הדברים האלה נשמע להרב הגאון ר' שאול קאצינאלענבוגען זללה"ה וברב עברה וזעם שלח אליו לאמר: כי אם לא יסיר את הדברים האלה מספרו, יצוה לשרפו על חצר בית הכנסת לעיני העדה, אף הוסיף לאמר, כי מעולם לא יצא כדברים האלה מפי איש שומר תורת משה עבד ה', ויבהל ר' מנשה מאוד כי ידע כי קשה כשאול קנאת הגאון הזה ועברתו לא תשוב ריקם... וזה הניא את לבבו לטוח תפל על המאמר הזה הנספח בראש הספר, וידבר דברים אשר לא כלבבו וורחו אך להשקיט שאון מריביו". כאן הצליח פלונגיאן לא רק להוציא לעז על רבי מנשה, אלא גם על הגאון הצדיק רבי שאול. מתוך דבריו נראה כאילו בוויילנא ישבו והתעסקו בשריפת ספרים שלא היו לפי רוח חכמים. פלונגיאן הצליח 'לשרוף' כל ספרי הגר"מ! הדמיון הזה נוצר מתוך ההשמטה שנדפסה בראש הספר. הבה נראה מה כותב רבי מנשה בסימן קכ"ט: הוא מתחיל להסביר שחז"ל פסקו דינים כפי מציאות הזמן והמקום למשל מי שמודה לאחד שהוא חייב בפני שנים מבלי שתבעו מקודם, יכול לומר שלא להשביע את עצמי התכוונתי, ויש מחלוקת אם סברא זו אומרים גם לגבי שכיב מרע שהוא אומר כך כדי לא להשביע את יורשיו (סנהדרין כ"ט ע"ב), כלומר, דבר זה תלוי בשיקול דעת החכם ולכן יכול להשתנות לפי הזמן. בהמשך כותב: "עכ"פ אחרי דברי אלה קושיא מעיקרא ליתא על ענין אלו ואלו דא"ח הם, ומה שלפעמים ישנו איזה ב"ד איזה דין כפי ראות עיניהם ועל פי דברי המשנה שאין ב"ד יכול לבטל דברי חבירו עד שיהי' גדול ממנו בחכמה ובמנין, עכ"ז הראשונים יפה עשו ואף שהקילו באיזה דין דאורייתא כפי שהבאתי ממכשירי מילה וכיוצא בזה, כי יוכל להשתנות לפי הדור ויעדתי כבר לבאר שאף בדינים שבין אדם למקום ומצות שמעיות תלוי ג"כ לפי הזמן, ותלוי בב"ד שבימך...". מהמשך דברי רבי מנשה רואים שכל כוונתו הוא איפה שיש מחלוקת

כאן נצטט קטעים כפי הסדר שהם מופיעים בספר.

[תנ"ך 1234567]

"הנה מפני השתנות דעות בני אדם כל א' כפי הרגלו, ושנקבע בדעתו ממצות אנשים מלומדה מקטנותו משיחת הילדים חושבו לאמונה עקרית, וכששומע איזה שאומר

אוצר החכמה

תנאים ונפסק הדין כפי אחד מהם, הדין יכול להשתנות כפי דעת החולק אם בית דין יראו צורך לפי הזמן. ובעצם כל דבריו כאן אינם אלא משנה מפורשת במסכת עדיות פ"א מ"ה: "ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין, שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו", וראה פירוש הראב"ד שיכול בית דין אחרון לסמוך על דעת יחיד אף על פי שאינו גדול מן הבית דין הראשון בחכמה ובמנין, ומביא שכן משמע לשון התוספתא 'תצטרך עליהם שעה ויסמכו עליהן' ע"ש באריכות. וכן פירש רבי מנשה עצמו שם ס' קי"ז. אין כוונת רבי מנשה כלל לומר שבית דין בזמננו יכול לעשות מה שהם רוצים אם השעה צריכה לכך נגד דעת תנאים ואמוראים ח"ו, ואינו ברור מה חשב פלונגיאן. כדי לברר כוונתו, הוסיף רבי מנשה בהשמטה: "ואין כוונתי שב"ד יפסקו לפי הזמן, אלא כשנתן ה' בידו שישכימו כדברי איזה יחיד, בוודאי מן השמים הסכימו כי כן נכון לפי הזמן ואין סותר למה שפסקו בדורות שלפניהם ההפוך, כי אלקים נצב בעדת קל, והיה נכון אז כפי הזמן לפי הדור." מה בא הגר"מ להוסיף כאן? פשוט שבא לומר שאף שבית דין יכול לפסוק כדעת יחיד בזמן שהשעה צריכה לו, בכל זאת לא יעשו כן להדיא. בלי ההשמטה יכולה להישמע שעושים כן להדיא, ומעיקר הדין לפי המשנה בעדיות כך משמע. בקיצור: רבי מנשה מסביר ענין של אלו ואלו דברי אלקים חיים, וכן הענין למה פוסקים הלכה בזמן הזה כפי דברי בית הלל ולעתיד לבוא נפסק כדברי בית שמאי. האם על דברים אלו יגזור הגאון רבי שאול שריפה ח"ו? עוד פירכא על השערתו של פלונגיאן, הרי ההשמטה נדפסה יחד עם הספר שהרי בעמוד הקודם (אחורי השער) כותב: "...והכנתי לפי השערתו על א' נייר וחצי ומה שלא יחזיקו שם אדפיסם כאן בשער הספר, וגם איזה השמטות." הרי כשיצא הספר ההשמטות כבר נדפסו קודם שראהו הגאון רבי שאול.

אלא הא לך שוב פרי דמיונו של פלונגיאן שאיפשר לו לכתוב 22 עמודים על הנושא. חוץ מדבר זה, לא מצא או המציא פלונגיאן שום דבר אחר באלפי מנשה שהיה יכול לעורר חמת הרבנים. מעניין שקונטרס קטן של 8 דפים העסיק את פלונגיאן במספר עמודים, ואילו ספר אלפי מנשה שמכיל צ"ב דפים העסיק אותו רק עמודים בודדים! (ראה בהמשך מה שמביא פלונגיאן כאילו מספר אלפי מנשה ומה שהעירו עליו).

הגאון רבי שאול בנו של הגאון רבי יוסף אב"ד בריסק, נתחנך אצל אביו ולשמע תהלת רבנו הגר"א הגיע לוילנא כמה שנים לפני הסתלקותו ונהיה מו"צ בוילנא. ראה תיאורו ב'קריה נאמנה' (ווילנא תרע"ה, עמ' 237-239; ראה גם תולדותיו והנהגותיו בספר 'גאוני' און גדולים' מאת חיים חייקל לונסקי, ווילנא תרצ"א שמאריך שם על צדקתו של הגר"ש): "ויט שכמו לסבול עול הצבור בכלל ובפרט, כי עם היותו נוהג בחסידות ופרישות להפליא היה מראה פנים מסבירות לכל אדם מטה אצלו לשמוע כל נגעי לבב איש ומוכן לתמכר...". ראה שם בנוסח מצבתו: "...אי חסיד אי עניו... וקדוש וטהור מבטן אמו... הלום ראינו מלאך ה' עלה בלבת אש השמימה... ומי כמוהו בישראל בחסידות ופרישות במעלה ויתרון רוב ימיו בתענית...". האם זה אותו אדם שמתאר לנו פלונגיאן כקנאי כעסן? אין ספק שכל סיפור זה בדה פלונגיאן מלבו והוציא לעז על שני צדיקים גם יחד!

ראה גם במכתבו של הגאון רבי מרדכי גימפל אב"ד ראזינאי לגאון רבי שמואל סאלאנט, הנדפס בתוך קונטרס 'לוחות העדות' (ירושלים, תרמ"ב?) עמ' 3-4: "...הגאון המפורסם מוהר"ר מנשה אליעזר ז"ל אשר היה חביב אצל הר"ש לוריא ז"ל. והיה מחבב מאוד דרכי תורתו ויראתו הטהורה והעיד עליו שהיה צדיק בדרכיו ותמים במעשיו, קדוש היו בעיניו כל דיני השו"ע מקטן ועד גדול ורק דעתו היתה חפשיה באיזה מנהגים התלויים ביסודות המקובלים...".

דבר שהוא היפוך מדעתו שבא ע"י הרגלו, מחזיקו ליוצא מגדר האמונה ובוזה נותן מקום לצדוקים לרדות באומרם ע"ד צחות היש משכיל דורש את האלקים, ומן הפרטים ידונו על הכלל שאין חכמה ודעת ביראי האלקים וכאלו קבלה הוא בידם של פרושים שלעבוד את ה' צריך להיות בכל הנהגותיו יוצא מגדר האנושי בתנועותיהם ^{אוצר החכמה} ובמדותיהם... כי בוודאי החקירה בעניני הבריאה והאלקות מבלי רב הגון מקובל ומבין מדעתו הוא מעותד לסכנה כמו שחברתי ע"ז קונטרס מיוחד איך ומה לנהוג בזה, ומי הוא הראוי לזה שיהי' בטוח שיכנס בשלום ויצא בשלום, אבל החקירה בנגלות בענין מדות טובות שהוא מעקרי התחלות וכוונות התורה הוא בוודאי מצוה רבה... ואחזור לאמונות שע"י ההרגל לב כל א'... בני עלי' הם מועטים שישנו דרכם והרגלם ע"י הוודע להם ענין ושכל אמיתי. ע"כ מקודם אתחיל לדבר מדרכי התורה מדרגותי' ודרכי הלימוד אני מוכרח להביא איזה שגיאות במושכלות ראשונות שבא ע"י ההרגל אולי ע"ז יפקחו עיניהם קצת להיות יודעים שאינם יודעים ושנצרכים לחפש דרכי השכל שהיא הידיעה האמיתית...".²¹

"...עכ"פ המאמינים לכל דבר כפשטי הדברים, הרוצים להיות מכת של פרושים ולהתדמות להם, החמירו ע"ע מאוד והחזיקו לאיסור גמור ולעבודה פסולה כשמכוונים ח"ו קצת מן הקצת להנאת עצמם לחיי העוה"ב... עוד דרשו על פסוק לאהבה את ה' וגו', עד ולדבקה בו, היינו כאילו הי' כתוב ולדבקה במפיק ה"א שפירושו לדבק את האהבה בו ית', אבל ע"מ לקבל שכר היא אהבה החוזרת לעצמו, וכיוצא בזה כמה דרשות ששמחו ע"ז ללא דבר כמו שאבאר לקמן, שכיון שיהרס היסוד יפול הבנין, וכן בענין היראה נהרסו לעלות למדרגה העליונה לפי דבריהם...".²²

"...שמי שהוא מופלג בתורה צריך שיהי' עיקר עסקו וקביעתו בתורה ואף אם לפעמים יזדמן באיזה מצוה שא"א לעשות ע"י אחרים שיהא מוכרח לעסוק בה, אבל עיקר מחשבתו יהי' ליהדר לקבעי' קמא, וכדשלח לי' רב אבהו לברי' כששלחו ללמוד תורה בטברי'...".²³

"בענין לימוד תורה לשמה ועשיית מצות לשמן החמירו ודקדקו מאוד עפ"י הנ"ל או עפ"י מעלה גבוהה שלא נמסר' אלא ליודעי חן, היינו לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה שהבאתי לעיל, שבענינים כאלו לאו באמירה ובמחשבה תליא מלתא אלא בידיעה תליא מלתא. ומפני פירושם מרגלא בפומייהו שרתוק ולואי שיזכה האדם ללמוד בכל משך חייו איזה שעות לשמה האמיתי, והפריזו מאוד על המדה ונתנו נואש מפני זה ללימוד לשמה האמיתי עפ"י פשוטו כמבואר ביהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח

21 אלפי מנשה ח"א, ווילנא תקפ"ב, אות קמ"ד (דף נ"ו ע"ב – נ"ז ע"א).

22 שם אות קמ"ו (דף נ"ח ע"א – ע"ב).

23 שם אות ק"נ (דף ס' ע"א).

וגו', תדע שדקדקו ואמרו לשמה ולא אמרו לשמו אלא לקיום מצותי', וכן גבי מצות לשמן היינו לטעם המבואר בהם...²⁴.

"...אם הי' מכוין בתחלה במחשבתו בעשייתו ובהנחתו שהם לזכירה על כל הכתוב בהם הוא בוודאי מובטח שלא יחטא, אבל אם עושה כל הנ"ל על פי מצות אנשים או אף שמכוין לדביקות ולחביב מצוה לקיים מצוותיו ית' או לשם יחוד וכו' כנ"ל לא יועילו לו כלל, ומזה יוכלו להבין שעיקר קיום המצוה הוא בשום לב על טעמי המצוה דכתיבן כתיבן ודלא כתיבן יוכל לחפש אחר טעמיהם...²⁵".

"כפי שהבאתי לעיל שאנו צריכין ללמוד עניני עבודתינו להבורא ית' כפי שאנו רוצים מעבדינו שיעבוד אותנו. והנה בתחלת העיון העבד שנשמע לרבו ומציית אותו בכל עניניו ואף בדבר שכבד עליו מאוד, נראה שהוא מעלה גדולה שאין אחריה מעלה, וכמו כן מי שמקיים כל דיני התורה בכל דקדוקיה ובכל חומריה כפי המבואר בד' חלקי הש"ע לנהוג תמיד כדעת המחמיר... שעיקר ענין המצות לחקור אחר טעמיהם ולהבין עי"ז איך להוסיף נ"ר (נחת רוח) להשי"ת בכל הענינים עפ"י ידיעתו ע"י צווי התורה עיקר רצונו ית'... אף בעבד הטוב שעושה ככל אשר מצווהו רבו אבל אם אין בו דעת להבין מעצמו תוכן עניני רצון רבו ולמלאות רצונו אין חשיבותו גדול כ"כ... אבל עיקר נ"ר הוא מהעבד החכם שכשהוא יום או יומים אצל רבו במין תיכף מעניני ציווי עומק רצון רבו... ועפ"ז יובן מה שהקדימו נעשה לנשמע וזהו כוונתם, בתחלה נעשה כמו שציוויתנו אף בלא ידיעת טעמי הדברים ועוד נוסיף ע"ז שנשמע ונבין מעצמינו ע"י דרישת טעמי המצות ועפ"ז נוסיף תמיד שמיעה והבנה איך לעשות נ"ר לפניך.²⁶"

"...בכדי שלא להכניס בלבו שיבושי הדמיוני שהוא מלא מזה בקטנותו וילדותו ואח"ז קשה להוציא השיבושים ממוחו כמו שאנו רואים בדורינו זה שנתחלפו הדעות בעניני עקרי תורה כפי שנקבע בלב כל א' לפי דמיונו ואינו שוקל בדעותיו על דרך שהזכרתי מאיזה מין ידיעה הוא, חושית או דמיוני או שכלי...²⁷".

"...ובדורותינו אלו סברי שבאמירה בעלמא סגי להו ומרבים לספר בתפלות ויה"ר שכל א' מוסיף מדעתו ואף שאינו יודע מה שאומר והוא כמו ענין סגולי ונסמכים על מה שנמצא בספרי מקובלים שיש מלאך שקושר כתרים לקונו מצירופי שמות הקדושים הנרמזים בתפלות וברכות אשר אין כאן מקום לבאר דבריהם הקדושים אבל חס להם שיסברו שיצאו ידי חובת התפלה וברכת המזון מבלי שום לב לידע מה

24 שם אות קס"ב (דף ס"ג ע"ב).

25 שם אות קס"ג (דף ס"ד ע"א).

26 שם אות קס"ד (דף ס"ד ע"א – ס"ה ע"א).

27 שם אות ק"ע (דף ס"ז ע"ב).

שהוא אומר... ואם היה עיקר הכוונה לצירופי שמות א"כ למה חשבו ואלו נאמרים

בכל לשון ק"ש ותפלה ובהמ"ז וכו' הרי שלא חששו כלל לצרופים ויחודים.²⁸

אף שב'אלפי מנשה' ח"א כותב רבי מנשה רק ברמזים, בחלק שני של ספרו²⁹ חוזר על הטענות בפירוש ומוסיף עליהן. אמנם כתבן בנימוס בדרך של רבנו הגאון רבי חיים מוואלאז'ין בספרו 'נפש החיים', אבל רואים בכל זאת שהלך בדרך רבו, רבנו הגר"א, וטענותיו היו דברים ענייניים ולא חברתיים. כאן נצטט דבריו:

"...הנה משרבו וגברו ידי הנמשכים אחר ההרגל ומצות אנשים מבלי שום לב על

כל עשייה שתהיה מסכמת עם השכל הישר והאמיתי נתרבה ההרגל בפי כל אשר

אין טעם למצות התורה רק לנ"ר לפניו ית' שאמר ונעשה רצונו וסמכו עצמם על

לשון המדרש שמצאו וז"ל וכי מה אכפת ליה להקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט

מן העורף אלא לצרף בהם את הבריות. ועפ"ז נעשה הסכם והחלט גמור אצל רוב

העולם ואף כמה חכמים נמשכו אחר זאת הדעת, ומגמר נמי אגמורי לאחרני

שלא לחפש כלל אחר טעם של שום מצוה אלא לעשות עפ"י ההרגל וכפי העולה

על דעת כל א' בתחלת העיון אחר מה שמצאו איזה מאמר האומר אף מאחרוני

אחרונים יהי' מי שיהי'. ועפ"ז נתרצו לכמה הנהגות לא ישרות ומתחזקים בדעתם

כיון שכוונתם לש"ש יזכו עי"ז לחיי עד וקב"ה לבא בעי ואין נ"מ בענין העשייה

אם היא על דרך נכונה או ההיפוך.³⁰ ועי"ז נעשה התורה כאלפי אלפים תורות

28 שם אות קע"ט (דף ע"ה ע"א).

29 נדפס אחר פטירתו על ידי נינו, בוילנא תרס"ה - ראה בהמשך - עם הסכמות גדולי עולם שנביאן הלאה.

המו"ל כתב מקצת תולדותיו. הוא נדפס שוב במהדורת צילום בשנת תשל"ו (ירושלים) בהשמטת הסכמת הרב ריינס מלידא.

30 מעניין שגם בימינו אנו יש דעה כזאת בחוג מסוים הדוגלים בשם חסידות שסוברים שהם עושים את

רצון הבורא ולא איכפת להם אם עושים מעשה המצוות כתיקונן. חוקר אחד מאותו חוג כתב מכתב

ארוך בשם 'אגרת לידיד' בשנת תשנ"ג, ובתוך המכתב, תחת הכותרת 'מתנגדישע פרומקייט', כותב בזה"ל:

"מדרכי החסידות הוא שלא לנטות מדרך ההלכה ימין ושמאל, להזהר עד קצה האחרון אפילו בדקדוק

קל של דברי סופרים, לבטל את השכל אל ההלכה ורצון ה' שאינו משתנה - בקיצור: מ'דארף זיין

פרום. מאידך גיסא הכל יודעים כי החסידים לא גרסו את ה'פרומקייט', וה'פרומער מתנגד' ה' לגנאי. מה

פשר הדבר? מובן שהחילוק בין חסידישע פרומקייט ומתנגדישע, מתבטא בגמישותו ופקחותו של החסיד,

לעומת המתנגד הנוהג בטמטום מרובע והולך עם הראש בקיר - מתוך הרגשה שהוא עושה בדיוק מה

שנצטווה לעשות, ללא התחכמויות חסידיות. ולכן לא יעלה בדעתו של מתנגד לאחר את זמן התפלה

כפי שלא יעלה בדעתו לאכול מצה בסוכות. הוא יקום ויעמוד להתפלל מיד בקומו משנתו, ח"ו לא ילמד

קודם התפלה כדי שתהא סמוכה למטתו, ולא יבטל תפלה בציבור אפילו אם לשם כך יצטרך לוותר על

טבילת עזרא. ואם מן המהדרין הוא המשכימים ל'ותיקין', הרי שתפלתו תהי' בתכלית השלימות ההלכתית

כשיעמוד לשמו"ע ושעון בידו לקבוע מתי בדיוק יתחיל בתפלה. באים החסידים והופכים את הקערה על

פיה; לומדים וטובלים קודם התפלה - אפילו אם יאלצו בשל כך להתפלל אח"כ ביחידות, אוכלים קודם

התפלה אפילו אם ה'תענית' הקלה לא תזיק לבריאותם, ולסוף אפילו מאחרים תפלתם אחר הזמן שנקבע

בדברי חז"ל והשו"ע וברצונו וחכמתו של הקב"ה שאינו משתנה! וכל כך למה? כדי לקיים את רצונו של

הקב"ה! אמנם כל צעדיו של המתנגד ספורים ומדודים ומכוונים לדברי הש"ס והפוסקים ולדברי הבורא

שתורת כל א' בידו להתנהג עפ"י דמיונו מה שקובע בדעתו שעושה לש"ש בלב שלם ורוצה כל א' שכל העולם יתנהגו כמותו וסבורין שמכבדין בזה להבורא ית' מה שהוא כביכול להיפוך מה ששום פועל חכם לא יעשה שום מעשה ולא יצוה לאחרים לעשות אלא כשביל איזה תועלת ותכלית טובה. ומכ"ש הבורא ית' אשר

הרב דוד קמנצקי

אוצר החכמה

ית' עצמו, אבל החסידים שואפים לקיים את רצונו של הקב"ה ולא את דבריו. ובלשון משפטית: קיום רוחו של החוק עדיפה על קיום לשונו. החסידים משוכנעים כי רצונו הפנימי של הקב"ה הוא שהתפלה תהי' ע"ד ואשפוך את נפשי וכד', וכדי להגיע לכך הם מוכנים לעבור אפילו על הלכות מפורשות, ללמוד, להאריך בהכנות, לאכול – והעיקר שתהא זו תפלה אמיתית גם אם אינה בזמן וגם אם לשון החוק מעדיפה את התפלה המיכנית והמדוקדקת על תפלה שאינה עומדת בקריטריונים הברורים של הלכה. זו דוגמה אחת מני רבות שבה החסיד שופט בשכלו כי עליו לנטות מן ההלכה הפסוקה כדי לקיים את רצון בוראו. אותו חסיד גם יתן צדקה יותר מאשר מותר לו ע"פ לשון ההלכה, יהי' מוכן לעבור על שבות דרבנן כדי לזכות במצוה (כידוע מר"ז ווילענקיס – מחסידי אדמו"ר – שנסע בסוסו ועגלתו אחר התקדש ליל ראש השנה כדי שיגיע למקום ישוב וישמע קול שופר), ומאידך גיסא יוכל לבטל תלמוד תורה ומצוה כדי שלא יראוהו עוסק בהן ויכבדוהו (או שרצונו שיזלזלוהו), ויוכל לעבור על איסור דאורייתא למען כבוד שמו – ככל הני עבירות לשמן שבדברי חז"ל, וכאותו א' מאנ"ש שהרים מהקרקע בש"ק דף סידור וטלטלו אמות רבות ברשות הרבים דאורייתא כדי ששמו הק' לא יהא מונח בבזיון.

אם אני מבין נכון דברים אלו, ואכן קראתי אותם כמה פעמים לוודא שאני בהקיץ ולא בחלום, נאמר כאן שיש רצון הבורא שיותר גבוה מקיום התורה והמצוות כדין, וכפי שנפסק בש"ס ובפוסקים. ויותר מזה, כל הגדולים חכמי התורה מימות משה רבנו ועד עתה, קיימו את התורה כדין ולא ידעו את רצון הבורא, אבל אלו שאוכלים לפני התפלה ומבטלים זמן התפלה ועוברים על איסורים כל ימיהם, אכן יודעים רצון הבורא מה הוא! אתמהא! וכל זה בשם חסידות ר"ל!

על דברים אלו אפשר לומר 'את רבם דקרו' – הרי הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי שחיבר שלחן ערוך אשר כל בית ישראל נשענים עליו, והוא עצמו קיים כל התורה כולה, קלה כבחמורה, ככל אשר הוא עצמו פסק ולא 'התחכם' לדעת רצון הבורא, אלא ידע שרצון הבורא היינו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ככל הכתוב בתורה. ראה בנספח מה שנראה לדעתי, אכן היתה תגובת הגרש"ז לטענתם של המתנגדים.

זאת ועוד, הרי הגרש"ז עצמו כותב ב'ליקוטי אמרים' – תניא, פרק ד' וז"ל: "ואף דהקב"ה נקרא אין סוף ולגדולתו אין חקר ולית מחשבה תפיסא ביה כלל וכן ברצונו וחכמתו כדכתיב אין חקר לתבונתו וכתיב החקר אלוך תמצא... וצמצם הקב"ה רצונו וחכמתו בתרי"ג מצות התורה ובהלכותיהן ובצורפי אותיות תנ"ך ודרשותיהן שבאגדות ומדרשי חכמינו ז"ל בכדי שכל הנשמה או רוח ונפש שבגוף האדם תוכל להשיג בדעתה ולקיימן כל מה שאפשר לקיים מהן במעשה דיבור ומחשבה...". כנראה שאותו חוקר יודע רצון הבורא מה שבעל התניא לא ידע!

וכאן אני שואל: האם אכן היתה קיימת דעה כזאת אצל החסידים בזמן הגר"מ ולזו הוא התכוון? (ראה גם בספר 'זכרון זאת' להגה"ק רבי יעקב יצחק הלוי הורוויץ – החוזה מלובלין, ריש פרשת פנחס שכתב שיש לפעמים מצב שאדם נדבק לאהבת הבורא "והוא בכל הנפש אפילו נוטל את הנפש ממש כנ"ל ואינו חושש דוקא בק"ש ותפלה פי' אם נזדמן לו לאחר הזמן בשביל אהבת הבורא ב"ה והוא עוסק בדבקותו או בשבחים או אם נ"ל שיפעול לפניו ית' נחת רוח יותר אם לא יקרא ק"ש ותפלה...", ראה שם המשך דבריו. ובאמת דבריו צריכים עיון וביאור, עכ"פ אין זה שייך למה שהבאנו, שהרי ה'חוזה' דיבר כלל על רצון הבורא שהוא למעלה מן המצוות, אלא באופן שמחמת דבקותו לא אמר ק"ש או תפילה בזמן, ואם חייב למסור את עצמו עבור הבורא, כ"ש שחייב לבטל מצוה עבור הבורא, וכמ"ש גדולה עבירה לשמה ע"ש. אבל זה ודאי שלא יאמר שיש רצון הבורא שהוא למעלה מעשיית המצוות כתיקונם!)

[1234567]

נראה גדול חכמתו מפלאי יצוריו אשר לתבונתו אין חקר ואין שייך שיצוה לעשות דברים בלי טעם לעשייתם...

ועכ"ז נתפרצו רבים לשום עיקר מגמתם למצות השמעיות ולדבק עצמם לפי מחשבתם לאהבת הבורא ית' ויראתו בדביקות של הבל וסוברים שבוזה ימצאו חן בעיני המקום ואף אם לא יקיימו מצותיו לא ידקדק עמהם ע"ז וישא להם פנים מפני קרבתו אצלו לפי מחשבתם...".³¹

"...והם סוברים כפשטם כשמדבקים עצמם במחשבתם והרהורי לבותם לאהבה את ה' ותורתו ושמותיו הקדושים הוא ענין סגולתי שימצאו חן בעיני הבורא ית' וכמו שמפורסם אצל כמה שלשון הזוהר הוא מסוגל להנשמה אף למי שאינו מבין דבריו. ועד דאתי התנא רשב"י וחיבר את ספר הזוהר הקדוש מה סגולה היתה בידיהם להעלות את נשמתם? וגם סוברים שעיקר התכלית היא דחילו ורחימו המדומה מבלי שישמרו מצוות שכליות ושמעיות... ע"כ המעיינים במשכילים יתנו לבם לזה ולשרש מלבותם אולי יש אצלם איזה שמץ מדעת זו המגונה המשובשת וישרשו אחריה ואז ישיבו רבים ויסבירו להם שענין עיקר האהבה והיראה הוא שמירת מצותיו ית' כדכתיב מה ה' אלקיך שואל מעמך וגו' כ"א ליראה וגו', עד ולשמור את כל מצותיו בכל לבבך וגו'".³²

"הוספה על הקודם והוא זה. שגם בכוונת לימוד התורה לשמה חושבים רבים שפירושו הוא לשמו של הקב"ה שאמר ונעשה רצונו בלי שום תקוות ע"ז ומרגלא בפיהם שליואי שיזכו ללימוד איזה שעה קלה לשמה כפי מחשבתם המדומה והמדומה בכל ימי חייהם ולא דקדקו על הלשון שא"כ לשמו מבעיא ליה ולא לשמה... והכוונה הפשוטה בלימוד התורה לשמה היינו לידע שימור ועשיית המצות לאמתתן לא ע"ד הסגולי להיות דבק ע"י הקריאה בלא כוונה בה' ובתורתו שלא מצינו דוגמתו במלכותא דארעא שיצו לקרות (אוקאזין) בלי שיבינו אותם אלא להתדבק בתיבותיהם ואותיותיהם. והנה אם היו לומדים התורה ע"ד הכוונה הפשוטה והעיקרית הנ"ל היו כולם מבינים שעיקר לימוד התורה הוא לשום לב להבין כל א' לפי ערכו מה שהוא ראוי לזה... ובעו"ה כעת רבו המתפרצים שאינם יודעים אלא פירוש המלות כגוף בלי נשמה ואינם מבינים שום דבר מדעתם כלל אלא נמשכים אחר פשטי הדברים דברי התלמוד והפוסקים... וכולי האי ואולי שיכנסו דברי באוני מביני מדע ויהיו ברבים עמדי בגדור פרצה זו וירגילו את התלמידים שישתדלו ללימוד אצל רב גדול ולא כמו שמרגלא בפומיהו דכמה מפי נשים וע"ה שמכזבין לבניהם ולבעליהם למה לך רב הן בלימוד גפ"ת והן בלימוד מוסר לשמור ארחות חיים הלא ספרי מתים פתוחים לפניך למוד מהם, אלא מי שירצה לזכות לכתרה של

31 שם פרק ל"ב.

32 שם פרק ל"ג.

תורה צריך לכתת רגליו אצל כמה מפורסמים ומוחזקים לת"ח כמה וכמה שנים עד שיוסכם מפיהם שהוא ראוי לתקוע עצמו לדבר הלכה וללמד עוד לאחריו.³³

"...הנה בענין התפלה נפל ג"כ זה השיבוש שנפל בעסק התורה שיעלו על דעתם אשר באמירה בעלמא סגי להם ונשתבש עוד יותר שאף שאינם מבינים הלשון כלל ולא ידעו מה שיאמרו, מה שלא מצינו דוגמתם אצל מלכי ושרי ארץ שיחשב לבקשה או לשבת ממי שיאמר דברים שאינו מבין כלל מה שהוא אומר וסמכו עצמם על מה שהורגלו משיחת הילדים שאף שהוא אינו מבין מה שהוא אומר, אבל יש מלאך הידוע בשמו שהוא קושר כתרים מתפלות ישראל ומשביעם שינוחו על ראש יוצר בראשית כיון שאומר התפילות שסדרו אנשי כנה"ג שהוא מיוסד על שמות הקדושים... אלא הענין דצלותא רחמי היא כעומד לפני המלך ובעי כוונת הלב יתירא שלא יפסיק מחשבתו כלל לדבר אחר..."

ואשוב לדברי מה מצות והרגל אנשים עושה להאמין דבר זר כזה שיקוו לקנות חיי ע"ה באמירת תפלות ותשבחות משירי דוד והרבה פיוטים ואף להפסיק במקום שאסור להפסיק (אמת שרשאי להפסיק באמצע תפלה כזו) מבלי שיבינו ויתנו לב כלל וכלל למה שהם אומרים וכל המרבה לספר הרי זה משובח. ועי"ז אומרים בפיהם כמה דברים שאין להם שחר כלל, ואף כמה דברים שהוא ח"ו כעין חירוף וגידוף ולא עוד אף מה שתקנו לומר בקיץ פרקי אבות שהם עניני מוסר ולימוד הנהגות ומדות ישרות יאמרו אותם כמצפצפים ויחשבו זה לסגולה לטהרת הנשמה... (אלא הכל הוא עפ"י דעתם המשובשת שהלימוד הוא ענין סגולי וא"צ להבין כלל מה שהוא אומר)...

...וכיוצא בזה שטותים מרבים הבל להאמין לכל דבר זר וכל מה שיהיה הדבר זר ביותר יאמרו ע"ז שהוא סוד גדול ולא נתנו כלל מקום לשכל ומרגלא בפומיהו שאין שכל אנושי כלום והוא מענין הקליפה וע"כ היו כעם ככהן ואין א' יכול לומר לחבירו אני גדול ממך שאני מבין יותר ואני יודע מדברי התורה שבכתב ושבע"פ מדברי החכמים ותלמידיהם ששייב לו שהוא הכל ע"פ שכל האנושי והוא מהקליפות. אבל הוא דבוק לפי מחשבתו בתורה ובאמונת חכמים ומאמין למה שעלה על רעיונו שהוא מעובדי ה' בלב שלם עפ"י פתויי שקרים מספורי נשים, ועפ"ז בטל כלי האדם שהוא כח השכלי שבו וכל מי שירבה פשטות ויתחזק באמונת שקר הוא קדוש בעיני עצמו, וכל מי שירצה לעיין קצת בשכלו אם יש בו ממש בדבריו יאמרו עליו שהוא מהערב רב שאין בטבעו ושרשו להאמין... וידוע

33 שם פרק ל"ד. על ענין של תורה לשמה, כתב גם הגר"ח בשער ד' של נפש החיים. אמנם הוא לומר אחרת מרבי מנשה. לפי דעת הגר"מ שם הוא: "הפירוש הפשוט האמיתי הוא בכדי שידעו ע"י התורה עשיית מצוותיו ית' לאמתתן וכן בכל המצות לשמן פירושו הוא לכיון לידע טעמי המצוה מה שמובן לכל שרובי המצות הם לזכירת נפלאותיו ית' ועי"ז יכירו גדולתו ית' ושהוא מנהיג את עולמו בהשגחה אף כנגד הטבע..."

ומפורסם מה שהיה בזה בימי משיח השקר שבתי צבי ימ"ש ועדיין לא פלטינו מינה במה שהשאיר בארץ שורש פורה ראש ולענה, ואף לאחר שהמיר דתו יאמרו ע"ז שהוא לצורך להוציא שרשי ניצוצי הקדושה מהקליפות אשר ע"ז הדרך יתירו לעצמן לעבור בפרהסיא על כל העריות שאסרה תורה ולומר שהשעה צריכה לכך ה' ישמרנו מזה והניחו הנחה קיימת שמי שמפקפק בלבבו על איזה דברים זרים וסיפורי גיזומים ושקרים ונטה לב מלהאמין בזה יאמרו ע"ז שאין בו שורש האמונה ולא מבני ישראל הוא, וכיוצא באלו דברים זרים מרבים הבל... ה' יסיר מסך הסכלות והעיוורון מעינינו וישיבנו לתורתו ועבודתו עפ"י רצונו ית' האמיתי מה שהיה דרך לקרב לבא לתכלית תיקון השלימות הנצחי לעולם שכולו ארוך וטוב.³⁴

"...אבל המאמין הישר יודע בטוב שכיון שיש דיעות שונות ומחולפות בעולם וא"כ בוודאי יש דיעות מוטעיות בעולם וא"א שום דבר להתברר אלא אחר שיהיה כל א' נוחה לחבירו ומטה אזנו לשמוע דעתו וראיותיו ואח"ז אחר חילופי טענותיהם וראיותיהם והחיפוש בהם יבואו לדרך האמת...

ואם אחד יודע בעצמו ששכלו קצר מלהבין דברי חכמים זה הוא מוכרח מכל להאמין לדברי חכמים נאמנים ומוחזקים ולא להעלות שום פקפוק בלבם להטות מדבריו אבל לא ילמד לאחרים מביני מדע שיתנהגו כמותו ושלא יחקרו ע"ז כלל אדרבה יחשוק מאד שיחקרו המבינים וע"ז יתברר האמת...

ולדעתי יש די בזה להבין מזה דרך האמונה ולהחזיק דברי מה שהבאתי בפרק הקודם מהפתאים המאמינים לכ"ד ואין נותנים מקום לשכל כלל ומי שאינו מאמין הוא מערב רב וביותר אחר שמפורסם לכל שאלו הדיבורים יצאו מהמשיח השקר שבתי צבי ימ"ש להחזיק עדותו וליראם שלא יהרהרו אחריו ואחרי מעשיו המכוערים והיו רובי פתיים שהאמינו לו ואף אחר שהמיר דתו וכפר לגמרי בדת היהודים נשארו כמה שנמשכו אחריו ואמרו שיש סוד גדול בזה, עכ"פ מהראוי ליקח מוסר מזה ולא לפתות עצמו עוד אחר דבר זר מהמרחיקים עדותם אלא לחקור היטב אשר דרך החקירה מסורה לחכמים מעמיקי העיון להבין כל דבר על עומק שרשו.³⁵

"בכדי להוציא מלבם של המחזיקים בדעתם שאם כוונתם לש"ש אין נ"מ כלל במעשה יהיה על איזה דרך שיהיה ובלבד שיכוין לבו לשמים ומצאו מקום לדבריהם בדברי חז"ל (סנהדרין פ' חלק) גבי דואג ואחיתופל דקב"ה לבא בעי ומזה מרגלא בפומייהו דאינשי רחמנא לבא בעי... אבל לא כונו בזה כפי הנראה בתחלת העיון שבאם שהכוונה היא טובה לא איכפת לן על העשיה איך שתהיה, ישתקע הדבר ולא יאמר.³⁶

34 שם פרק ל"ה.

35 שם פרק ל"ו.

36 שם פרק ל"ז.

1234567

"...עכ"פ עיקר האהבה והיראה האמיתית הוא השגת הטוב והעונג והשמירה מכל צער ונזק וכשהוא ע"ד האחרון שהבאתי הוא המעלה העליונה הרצויה מאוד לפני הבורא ית' וע"ז הדרך אנו יכולים בקל ללמוד וללמד ולעשות לשמה בכל ימינו ולש"ש ולא מעבר לים הוא כמו שאמרו בענין לשמה המדומה שלהם שלוואי שיזכו שעה א' בכל ימיהם לקיים כן. אבל לא יוכל ע"ז אף רגע קטנה כיון שאין זה במציאות כלל בעולם ושמור זה העיקר לשרש אתר השיבוש הנשרש זה מכבר המעצבת את לב האדם ומניאה אותם מעבודת ה' ית' שהטיל עלינו עול עבודה קשה כזו. אבל דרכיה דרכי נועם.³⁷

"...עכ"פ יובן מזה שכל א' נצרך לילך בהדרגה להיות עוסק בתחלה אף במדרגה הקטנה בחשק שהיא ע"מ לקבל פרס אלא שישים עין כוונתו שלא ישאר על מדרגתו הקטנה אלא שיצפה לבוא לרום המעלה להמדרגה העליונה הנזכרת. אבל לא ידלג ויקפוץ בתחלה להתחזק ולטרוח בעצמו ולצייר בנפשו לעבוד כפי המדרגה העליונה שהוא רק דמיון כוזב ולא יועיל לו מחשבתו וציורו בזה...".³⁸

מכל הדברים המובאים כאן, רואים איפוא, שרבי מנשה העדיף דרך המתנגדים על דרך החסידים. דרכו היה כפי המקובל אצלו מבית מדרשו של הגר"א ולא סטה ממנה כלל. על אף שכמה דברים יכולים להתפרש על הכלל כולו, בכל זאת אין ספק כלל שכליל בתוך דבריו התנגדותו לכמה דברים המקובלים אצל החסידים. הוא הלך בדרך הגר"ח מוואלאזין ואפשר שהושפע ישירות ממנו, בין בענין תורה לשמה, בין לענין תפילה, ובין לענין עשיית המצוות כתיקונן.³⁹

אולם, מה שנוגע לענייננו הוא שרבי מנשה לא התכוון כלל וכלל ל'פשר בין הצדיקים' בספרו 'פשר דבר' – בין החסידים לבין המתנגדים. כל כוונתו היתה לאחד כל הדעות השונות בין תלמידי החכמים, שכל אחד יתרום לשני, והעיקר לעשות תיקון העולם – דבר שהוא חוזר עליו בכל חיבוריו!

בינת מקרא

בשנת תקע"ח הוציא רבי מנשה ספר קטן בשם 'בינת מקרא' ונדפס בהורודנה.⁴⁰ בהקדמה כותב: "זה קרוב לשנתיים ימים שיעדתי להביא על הדפוס ליקוטי חידושי, ובעונותי נתעכב

37 שם פרק מ'.

38 שם פרק מ"ה.

39 ראה בספר נפש החיים סוף שער א', שער ב', הפרקים שאחר שער ג', ושער ד'. ראה גם בנספח בנוגע למה שמוכא בשם הגר"ח ב'שאלות' [מעשיות ודתות (!) נפלאות ושאלות נשגבות מהגאון רבינו חיים מוואלאזין] שנדפס בירושלים תרנ"ו, והתייחסות של הגרש"ז לדבריו.

40 כולל 20 דפים בלתי ממוספרים, באותיות מרובעות גדולות וז"ל השער: "ספר בינת מקרא ע"ש הכתוב ויבינו מקרא ודרשו חז"ל במגילה אלו פסקי הטעמים שחברתי אני הדל באלפי מנשה במוהר"ר יוסף זללה"ה בן פורת מאיליא. לא השגתי אצל מדפיסים רק אותיות מרובעים וגדולים, ואפשר הוא לטובת המעיין שירץ הקורא בו."

ע"י כמה סיבות וגלגולים והוכרחתי להיות מתון בדבר בכדי שיצא הדבר יותר מתוקן לפי קט שכלי... ומחמת שעל כרחו יתארך עוד איזה משך... אמרתי בתוך כך אדפיס ענין קצר ונצרך מאוד לכל מתחיל לקרוא בתורת ה' להרגיל עצמו בזה, והוא פתח ענינים לכמה פירושי פסוקים עפ"י עומק פשוטם... והנה אף שקשה עלי מאוד להעלות על ספר ולדבר מטעותי ומגנות בני אדם שנבראו בצלם... וגדרתי בעדי שלא להזכיר בחיבורי מטעות מי שקדמני רק לכתוב דרך שקלא וטריא..."

בתוך דבריו שם, מביא דברי הגר"א בזה"ל: "ושמעתי מפה קדוש הגאון החסיד נ"ע מהר"ר אלי' מוילנא זללה"ה, שהרבה להסביר טעותי הסוברים שהדרש יפרש פשט הכתוב... והוסיף עוד אומץ שאף במשנה יש פשט ודרש והביא דוגמא לזה והאיר עיני בזה לתרץ כמה משניות כמו שיבא אי"ה בליקוטי חידושי.⁴¹ וכן בנידון דידן אף שידוע לכל שטעמי המקרא סודן נשגב מאוד וסדר מדרגתן טנת"א רומזים לד' עולמות אבי"ע, וטעמים הוא נגד עולם אצילות ושם ע"ב, עכ"ז צריך להשתדל להבין פשוטי הדברים... וידוע לכל שבכל מקום הפשט הוא יסוד והעיקר שעליו תסובנה כל הדרשות והסודות ואף בהם צריך להתקרב הכל לדרך הפשט."

אלפי מנשה ח"א

כפי שהזכרנו למעלה, הוציא הגאון רבי מנשה את ספרו המיוחד 'אלפי מנשה' בשנת תקפ"ב. הספר מגוון מאוד בעניינים רבים ושונים. הספר מחולק לסעיפים ולפני כל סעיף כותרת של עניינו. רבי מנשה מתחיל במהות העולם ותפקידו בו ומרבה להביא עניינים שכליים ודברי קבלה לבאר השכל והחוששים. גם כאן מרבה הגר"מ לדבר על תיקון העולם, דבר שמעסיק אותו בכל חיבוריו בין בדפוס בין כתב יד. במשך כל הספר מבאר מלים מסוימות באופן מקורי.⁴² עניינים שבהם דן רבי מנשה כוללים רצוניים וטבעיים, ידיעה ויכולת,

41 שוב הוציא פלונגיאן לעז על צדיק זה וכתב: "ובהקדמת הספר מזכיר כי חבר פירוש חדש על משניות לפעמים נגד הגמרא" (עמ' 99). אולי יגלה לנו חכם זה איפה כותב רבי מנשה שחבר פירוש חדש על משניות נגד הגמרא? רבי מנשה כותב בשם הגר"א רק שאף במשנה יש פשט ודרש, אבל איפה כותב אפילו נגד הגמרא? שוב רואים פלונגיאן לשיטתו, לברוא אדם כרוחו שלא היה ולא נברא! (ראה ה'תפארת ישראל' על משניות סדר נזיקין [דאנציג תר"ה] במשנה הראשונה של מסכת בבא מציעא, מביא פירוש מהגאון מו"ה מנשה איליער שנראה שלא כמסקנת הגמרא, אבל ראה ספר 'מנחת כהן', ווילנא תרס"ב דף ד' ע"ב אות ב' שמיישבו. וראה לאחרונה מאמרו של ח. גפני בכת"ע 'סידרא', כרך כ"ב [תשס"ח] "פשט ודרש במשנה לגלגוליה של מסורת מבית מדרשו של הגר"א".

42 ראה לדוגמה אות ו' (דף ה' ע"א) "...וצער כשנדחקים ביותר להיפוך טבעם וזה הוא פירוש מלת צער שהוא מלשון מצער וצר."

אות י' (ו' ע"א): "ענין הרצונים, שהם מרגישים טוב ורע, הם הנקראים חושים, וחוש, הוא לשון חושש, שהוא מענין הרגש."

אות כ"ג (ט' ע"ב): "רצון הוא מלשון ויתרוצצו שענינו הוא שנדחקו וכן הענין כשחסר איזה אדם ונצרך לאיזה דבר הוא נדחק בתאוותו לאותו דבר ומזה הוא ענין וירץ."

אות מ"ד (ט"ו ע"ב): "אמונה הוא לשון שיווי והרגל כמו מאמץ את ידיו..."

תשובה

רע וטוב, יראה ואהבה, ועוד עניינים. תוך דבריו הוא מבאר פסוקים ודברי חז"ל מוקשים ודברי מחשבה וקבלה. בסוף הוא מביא כמה מחידושי על הש"ס.

שוב מוצא פלונגיאן בספרו 'בן פורת' דברים שמייחסם ל'אלפי מנשה' – שלא אמרם המחבר מעולם. וכך כותב: "...אך את הנאות יותר בחרתי ואת אשר מצאתי להוסיף עוד עליהם שמתו פה לפניך, שם באות ס"ב יתאונן במרי שיחו על חיי העם הזה כי פרוע הוא ואין סדרים במעשיהם..."⁴³ פלונגיאן ממשיך להתלונן נגד עם ה', נגד הלומדים, נגד הרבנים, ונגד סתם עמך, והכל הוא מלביש על רבי מנשה. הוא גונב דעת הקוראים כי מתוך דבריו משמע שהוא מצטט את דברי רבי מנשה, ואינו לא מיניה ולא מקצתיה.

עכשיו, בא נבדוק את דברי רבי מנשה עצמו ונראה שפלונגיאן העיז להוציא לעז ולהלביש דברים על הגר"מ שלא היו ולא נבראו. רבי מנשה מדבר בכמה סעיפים על הענין של רצון, ידיעה, ויכולת. הוא מסביר למה נתחלקו עניינים אלו בין אנשים, ובאות נ"ט הוא כותב: "...וע"כ נתחלקו בין אישים מחולפים שאחר שיהיה כל א' שלם בענינו, היינו שזה ישתדל להתחזק בידיעתו וזה ביכולתו, יוכלו להשתתף ביניהם לגמור הדבר בשלימתו וטובו." ובאות ס"א: "...עכ"פ ע"י שיתחזק כל א' בשלו, בעל הידיעה עם בעל היכולת, יהא נצרך בעל הידיעה לחשב היטב בעניני ידיעתו שיוכל להראות לבעל היכולת דבר ברור שיהיה השבח יתרה הרבה על ההוצאה ויהיה רווח בעולם." ובאות ס"ב: "הנה ידוע שע"י סידור נכון יוכלו לעשות בדבר קטן הכמות מה שיצטרך לזה כמה כפלים כשלא ישגו על הסידור... ואם היה יכולת אצל בעלי הידיעה והיו יכולים להוציא עניני חכמתם לפועל ע"י רב היכולת שלהם, מי היה גורם להכריחם לטרוח בעצמם לחפש אחר כללים וכוללי כללים, אבל עכשיו שקשה עליהם מאוד להיות נצרכים לבעלי היכולת ולסבול חרפתם, שעל הרוב מבזים להחכמה ואנשיה מפני שאינם יודעים ערכה ותועליותי וצריך רב היגיעה להסביר להם איזה דבר שכל שיתרצו להעניק קצת מיכולתם לזה... ואחרי שבארתי זה המעט הסיבות מה שחלק ה' הידיעה והיכולת לאישים נפרדים וישמע חכם ויוסיף לקח..."⁴⁴ והקורא דברי הגר"מ משתומם, איפה ראה פלונגיאן בדברים אלו "יתאונן במרי שיחו על חיי העם הזה כי פרוע הוא ואין סדרים במעשיהם"? פלונגיאן ממשיך להביא ציטוטים מ'אלפי מנשה' – שלא היו ולא נבראו!⁴⁴

אות ס"ט (כ"ג ע"א): "וכן חיבת רוחני הוא מלשון ריווח והתפשטות הפעולות ואין כאן שום תפיסת מקום כלל."

אות פ"ב (כ"ח ע"ב): "ולזה נקראו רועים שפירושו מלשון ריעות והתחברות שידע איך לחברם ולנהלם לאט."

אות ק"ח (מ' ע"ב): "ולהיודע ומורגל בעומק הלשון, מלת חסר הוא מלשון סר, שהסיר איזה חלק למקום אחר."

43 שם עמ' 123.

44 אכן מי שאין לו את הספר לפניו יכול לטעות ולחשוב שפלונגיאן מביא לשון הגר"מ או לפחות הענין. ב'בן פורת' כותב פלונגיאן (עמ' 124): "...גם יוסיף (אלפי מנשה) להתאונן שמה על העשירים כי לא ידעו מנוח בעמלם, יומם ולילה קיץ וחורף לא ישבתו לדאוג, ומדוע רבים מבני ערום ויחוף יהלכו, ואין חולה עליהם? אין זאת כי אין סדרים ואין ערך ואין משטר ביניהם לא בכלל ולא בפרט..." פלונגיאן

למעשה, מי שמעיין בספר 'אלפי מנשה' ימצא דברים מתוקים וכל כולו יראת שמים. כל

מציין שם לאות נ'. והמסתכל שם בספר אלפי מנשה ישחומם מה ראה באות נ'? שם כותב רבי מנשה הקדמה קצרה של ארבע שורות למה שיכתוב אחר כך! פלונגיאן ממשיך לכתוב בשמו: "ובשברון מתנים יאנח על אהבת הנצחון אשר מאז ועד היום פורחת בבני ישראל כי אך מצה ומריבה יבקשו ושלום לא ידרשו... גם תורת ה' אשר כל נתיבותיה שלום בריב ומצה יגשו אליה ויתקוטטו מי יקדם לברך עליה?" זה הוא מצטט מאות ק". אבל המסתכל שם לא ימצא שום דבר מזה! פלונגיאן מסיים: "גם יוכיח את העם כי לא ינוסו ממס המלך... ולכן העשירים אשר הרבו הונם ולא במשפט לא ינחילו לבניהם אחריהם...". כל זה הוא מביא מאות פ'. והמעייין בדברי רבי מנשה שם לא ימצא את מבוקשו, כי לא נאמר דבר ולא חצי דבר מזה! איך העיז פלונגיאן לומר דברים בשם רבי מנשה שלא אמרם רבי מנשה כלל?!

אכן ספר אלפי מנשה מלא בדברי תוכחות ומוסר אבל בסגנון אחר לגמרי ממה שהביא פלונגיאן. ראה אות ק"י וז"ל: "אחר שהרבתי לדבר עניני בעלי ידיעה ובעלי יכולת הייתי צריך לדבר בענין ההמון החסרים וריקים מב' הענינים האלו. והנה הענין היכולת לא יוכלו להכחיש חסרונם בזה שהוא ענין הכמות הנראה לעיני בשר היינו שחסרים עושר וחסרים ממשלה, אבל בעניני ידיעה שהוא מענין האיכות וצריך לזה עיני השכל הישר בזה אף הסכל שבאנשים יחשוב עצמו לידוע הגמור ובדעתו היה מן הראוי שהכל יהיו נשמעים לו ולעצתו ולהתנהג על פיו כמרגלא בפומיהו דאינשי אלו היו שומעים לעצתי וכו', וביותר בכל עיר ועיר בעניני הקהל וצרכי ציבור כל א' מדמה בנפשו שכוונתו לטובת הציבור ובקי בעניני טובתם אשר מפני זה היה כבוש אצלי הענינים שביארתי זה כמה, ובושתי מאוד שיהיו דברי כא' המדברים כאלו, ועכ"ז נתישבתי ויהי מה אדבר דברי ולהמעיינים משפט הבחירה אם ימצאו טעם בדברי ולא ימצא בדברי החלטת דעתי רק כתבתי עניני סברתי שנראה לי שהם ע"פ דרכי השכל ולא ע"פ החושים... ואם שגיתי יזכירוני ומה שימצאו בדברי דברים המתקבלים במה שהוא נוגע להנהגה ותועלת יראו להתחזק בזה עכ"פ ההמונים החסרים מכל מדע ויכולת ובאמת אינם חסרים אלא בפועל, אבל בכח אין במין המדבר מי שלא יוכל לחדש בשכלו עניני חכמה בכל דבר... היה נצרך לסדר להם הנהגה מסודרת איך יתנהגו במעט אשר להם איך שיוכלו להתפרנס באמונתם ואומנתם ע"י בעלי הידיעה והיכולת... אבל מפני שהנראה לי שעיקר התחלה צריכה להיות מבעלי הידיעה והיכולת ובדידהו תליא מילתא וממילא יתוקן בקל עניני ההמון כשיראו שעיקר חייהם תלוי באמונתם וזריזותם יומשכו ממילא להנהגות טובות מסודרות, כי ידוע לכל המאמר שגדול נסיון העושר מנסיון העוני והוא עפ"י מה שבארתי למעלה שעיקר התחלת החבור בין הידיעה והיכולת הוא הידיעה שאינו יודע... משכתי את ידי מלהאריך בכדי בענין ההמון ובאתרא דליעול ירקא ליעול בשרא וכוורא שאתחיל לדבר ענינים יותר נצרכים בדרכי לימוד התורה ויסודותי כפי שיעדתי ובעניני מצוה המדות, רק ענין א' באתי כמזכיר בעניניהם ואומר דרך צחות, שמה שהרבו בעונש המעלים עיניו מן הצדקה שנקרא בליעול וכו' שכל זה נאמר בעשירים, אבל לאלו המתפרנסים מן הצדקה להם מצוה גדולה היא זו שיעלימו עיניהם מזה, והעיקר שיראה כל א' לחפש בכוחותיו איזה דרך שיוכל להתפרנס ממעשה ידיו להתפאר ואם לפעמים מן ההכרח הוא לקבל צדקה, יהיה עליהם לטורח ולמשא כבד, ורק כדי חיי ההכרח הנוגעים עד הנפש, כי ידוע לכל שמה שנשלחה הנשמה לזה העולם מקום סכנה וקלקולי דרכים הוא רק מפני שכל הנאות שיש לה... ועיקר הנאה הוא מי שמרויח ע"י מעשי ידיו ויבא להלן איך שייך הרווחה לנגד ה'... שבוודאי כשברא את האדם נתן בו איזה דרך בכח שירויח כדי חייו...".

בנוגע למס המלך כותב רבי מנשה: "וגם מזה שהעולם פרוצים שלא לשמור חוקי המלך וכמשא כבד יכבד עליהם עול מלך ושרים ואלו היו מבינים צורכי המלך לטובת הכלל היו מכניסים צוואריהם בעול אדוניהם ברצון ובשמחה..." (אות צ"ט).

כוונתו של רבי מנשה בספרו היא לבאר ענין טוב ורע ותיקון העולם ואיך מגיעים לזה. כל כולו הקדמה ללימוד התורה ועשיית המצוות כמו שחוזר ואומר משך כל הספר. כאן נצטט קטעים מתוך הספר בסדר הופעתם, להראות השקפת חיים של רבי מנשה והוא ההיפוך הגמור מן התיאור של המשכילים:

"ידוע לכל והבאתי לעיל שעיקר התכלית והכוונות שבעולם הוא השגת הטוב והרחקת הנזק והוא תלוי במעשה בני אדם..."⁴⁵

"ענין טוב ורע הוא כך, כל דבר שהוא על שלימותו ומזוגו הוא טוב ושלא על שלימותו הוא רע, ולפי זה אין דבר בעולם שהוא טוב או רע בהחלט, אלא כל דבר במקומו ושעתו הוא טוב ושלא במקומו ושעתו הוא רע..."⁴⁶

"...אבל הידיעה שיש בו חשש טעות בע"כ צריך לאמונת חכמים שענין החכמה הוא ידיעת וראיית הדברים בטוב ועיון גמור הן חושית הן שכלית, וע"כ דקדקו בדבריהם ואמרו באמונת חכמים, ולא אמרו באמונת נאמנים, מפני ששם הוא עפ"י הדחק שיותר טוב הוא ידיעת עצמו, משא"כ באמונת חכמים שאין לזה אופן אחר אלא להאמין להם..."⁴⁷

"...רק זאת ידוע שעונג העובר אין זה טובה שלימה, אדרבה גורם לו צער בהפקד לו זה, ובע"כ לא היתה כוונת הבריאה להיטיב בטוב ועונג עובר אלא לזכות לעונג נצחי קיים וממילא יובן שתענוגי העוה"ז העובר והכלה ואינו בטוח מחסרון וצער, ועל הרוב העונג גורם לצער שיבוא (כמו שיבא במקום אחר בדברי, שבוודאי אין זה תכלית הטובה כלל) ולא ניתן עונג בעוה"ז אלא בכדי שנבין בזה ענין העונג וכשנזכה נבחין עונג הקיים..."⁴⁸

"ולכאורה היודע שאינו יודע מה הוא יודע אמת שמעלתו הוא שהוא רחוק מנזק והפסד שכל הקלקולים שבעולם באים מאותם שאינם יודעים וסוברים שיודעים, ומזדקקים לכל דבר לפי עיונם הגס ומבלבלים ומקלקלים מאוד בעולם, אבל היודע שאינו יודע לא יזדקק לשום דבר ולא יקלקל, אבל עכ"ז מקשה מה תועלת יש ממנו שיקרא עוד יודע..."⁴⁹

"...שעיקר תכלית התורה הוא להנהיגה ישרה מסודרת בכדי שיתוקנו כל סדרי הבריאה מראשית המדרגה עד סוף כל המדרגות, שכל הבריאה הוא ענין א' מסודר והכל קשורים ותלויים זה בזה כידוע לכל..."⁵⁰

45 אות י"ט (דף ח' ע"א).

46 אות כ' (דף ח' ע"א – ע"ב).

47 אות כ"ז (דף י' ע"ב).

48 אות ל"ד (דף י"ג ע"א).

49 אות מ"א (דף י"ד ע"א).

50 אות מ"ח (דף ט"ז ע"ב).

"...אבל עיקר הכוונה האמיתית לצורך הידיעה בעקרי הלשון הוא זה, שכוודאי לנידון שלפנינו המדברים איש אל רעהו אין נ"מ כלל בידיעת הלשון ממקורו, אבל הכוונה הוא להבין מה שכתוב על ספר, כל לשון לפי ענינו הנכתב זה מאות מן השנים שאם נפרשם כפי הלשון המורגל בינינו אחר כמה שיבושים מעלגי שפה לא נבין כלל כוונת הכותב שכתב קודם שנשתבש ומכ"ש בספר תורתנו הקדושה, שהיה מתבאר בקל ויתורצו כמה ענינים חמורים בידיעת הלשון על בורי".⁵¹

"...שעיקר כוונת התורה להעיר להיות מבין ושואל מדעתו, ואח"ז ימצא מבוקשו בדברי התורה שהיא גבהה מאוד משכל האנושי, אבל מי שאין בו דעת לשאול שיהיו אצלו דברי התורה כספר החתום... ואין זה מן התימא מאנשים שנטו אחר תאוותם ואף שהיו חכמים מחוכמים היאך יטעו בדבר פשוט כזה להאמין בקדמות העולם ושח"ו לית דין ולית דיין וכיוצא בדברים כאלו, יוצק זהב רותח וכו' אשר בעו"ה כמה נמשכו אחריהם, באמרם איך אפשר שחכמים גדולים כגון הפילוספי הראשונים יטעו, אבל התאווה מסמאת את העינים בכוונה ומבקש לעצמו דרכי החפשית לתאוותו שלא יטרידנו שום דאגה... אבל מי שיפקח עיניו קצת יראה ויבין בתחלת עיונו שהוא פתיות גדולה להאמין כל ענינים מסודרים בחכמה כמו כל סדרי הבריאה עליונים ותחתונים שלא נעשו מכוונת מכורין, ואם היה א' אומר שהוא מאמין על איזה כלי קטנה מסודרת או על איזה כתיבה מסודרת שלא נעשה ונכתב כלל רק שהיה כן מעולם או שנתהוו במקרה, בוז יבוזו לו... והשכל ישיג ענינים כוללים ואיש איש כפי מדרגתו ישתוקק לעלות מדרגא לדרגא עד להשיג כולל כל הכללים והוא להשיג רצון הבורא ולחפש בנפשו לאיזה ענין הוא מיוחד בכדי שיוכל להשלים איזה חלק קטן מחלקי רצונו ית' המיוחד לו...".⁵²

"מה שנחלקו רבי ישמעאל ורשב"י שר' ישמעאל אומר הנהג בהם מנהג ד"א ורשב"י אומר שמלאכתן נעשית ע"י אחרים והנה מר אומר חדא ומר אומר חדא ולא פליגי ואיתנהו לתרווייהו, שמי שיש לו רב השכל לעסוק בענינים עקרים כוללים תועליות לעשיית רצונו ית' כפי שאבאר איזו מהם בהגיעי לחשוב מדרגות לימוד התורה כפי קוצר השגתי עכ"פ איש כזה הראוי שיהיה מלאכתו נעשית ע"י אחרים וכל העולם כולו כדי הוא לו, ועפ"ז יוכל לידע איניש בנפשיה לפי שכלו וחשקו והתמדתו אם הוא ראוי לזה שיהיה מלאכתו נעשית ע"י אחרים, והוספתי קצת נופך במה שהביא רשב"י ראיה מהפסוק ועמדו זרים וגו' היינו שיעמדו מעצמם אבל לא שיבקשם ע"ז

51 אות ס"ג (דף כ"ב ע"א).

52 אות ע"ג (דף כ"ה ע"א. ראה שם בהמשך שמדבר שם רבי מנשה בענין מצוות שאינם שייכות לכל אחד כגון מצוות כהונה ולויה, וכן מצוות התלויות בשכל כגון אהבת ה' שהוא תלוי כל אחד לפי שכלו ומדרגתו).

ויגרום בזיון וחילול כבוד התורה, רק מי שרוצה להיות תורתו אומנתו יקבע עצמו ודעתו לחיות חיי ההסתפקות האפשרי וממילא אחרים מצווין ועושין מלאכתו.⁵³

"...כן הוא הענין בכל הבריאה שכביכול היה מצוייר אצל הבורא ית' ע"י התורה הכוללת כל הבריאה מראשית ועד אחרית... כך צייר הבורא ית' כל הבריאה בתורה ומסרה לבני אדם לעשות חלקיהם וחלקי חלקיהם וכשיגמר הכל כפי מה שבכחינו מה שנמסר בידינו אזי הבנאי הכולל שהוא הבורא ית' ידר הכל על מכונם שישוב הכל לבנין א' ולזה תקותינו שאז יהי' תכלית התיקון..."⁵⁴

"...ומזה יובן בקל שאין טוב אלא א' והוא אחד הפשוט עילת כל העילות וסיבת כל הסיבות ומקור כל המקורות, וזה כל פרי מעשינו להתעלות ולהתקרב כפי יכולתנו לכבודו ית' ע"י עשיית מצוותיו ולהתדמות לדרכיו ולהתבונן בגדלותו ית' אשר זה הוא נ"ר לפניו כמבואר בפרקי היכלות אמר הקב"ה אין לי הנאה בעולמי אלא כשעוסקין בניי וכו' אשר ע"ז יוכלו להמשיך שפע טוב לכל העולמות עד עולם הגשמי שלנו, ובמה שבארתי יובן קצת ענין מה שמבואר בספרי המקובלים מענין עליות כל דבר לשורשם ושיתוקנו שם... וה' יראנו נפלאות מתורתו."⁵⁵

"...ולמען לא יאמרו עלי שאני בוטח בטבע ובחכמה והוא לכאורה נגד דעת התורה, והמה בעיקר הענין שלא יהיה השתדלותינו סותר לאמונת ההשגחה יעדתי כבר לדבר מזה במקומו באריכות היאך דאיתנהו לכולהו וכעת אדבר מזה הפרט והענין שאנו עוסקים בו שלא יהיו דברי כסותרים ומנגדים לדעת חז"ל שאמרו על חזקי' שגנו ספר רפואות והורנו לו... ולישב רש"י בדוחק אפשר שחזקי' עשה כן לצורך השעה שראה באנשי דורו שהיו שמים עיקר בטחונם רק בספר הרפואות ואף שהיה להם כמה נביאי אמת כעין חטא אסא, עכ"פ כעת בעוונותינו שלא נביא ולא חזון בנו, בוודאי מותר להשתמש ברפואות..."⁵⁶

"וכשדברתי דרך כלל מצרכי ציבור בזה אזכור כעת בקצרה מענין צרכי ציבור הנוגע לדת יהודית אשר אם היו רוצים שיהיה כל הענינים הולכים ע"ד שלימות האמיתית כפי שאבאר מזה בהגיעי אי"ה לדבר מענין דרכי לימוד התורה, יהיו ממנים מורי הוראות ודיינים אמיתים ולהרוויח להם כל צרכם בכדי שיהיה לבם פנוי לחפש בכל דבר אחר עומק האמת, היו ג"כ צריכים להשתתף בזה כל הצבור ולהפריש חלק

53 אות ע"ו (דף כ"ו ע"א – ע"ב).

54 אות ע"ז (דף כ"ז ע"א).

55 אות צ"ז (דף ל"ה ע"ב – ל"ו ע"א).

56 אות צ"ח (דף ל"ו ע"ב; ראה שם באריכות שמרחיב על דעת רש"י והרמב"ם בביאורם של הגמרא שם, ומסיים שם: "ומה שכתבתי לעיל שהנכון להשתדל שיהיה בריאותינו וחיותינו הולכים הולכים ע"ד הסידור כוונתי דווקא על בקיאים וחריפים אמיתים כי כפי שעיינתי בעומק בענינים כאלו אני יודע שלא בשמים היא וראוי להמציא בעולם לפי ענין השכל שהוא בכח להוציא לפועל ענין חכמת הטבע לעומקה אשר היא סולם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה להבין מזה עניני אלקות ורוחניות ע"ד מבשרי אחזה אליו...").

גדול לזה... עכ"פ בשומם על לבם מצרכי ציבור הנזכרים היה ממעטין בצרכי עצמם ומרבין בצורכי הכלל.⁵⁷

"אמר רב כהנא כד הוינא בר תמני סרי שנין וגמירנא לכולי הש"ס ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו, והנה אף שבדורינו זה מצוי מאוד הטעות הזה מחמת שנמשכו מכל אחר הדרש, לא נתנו לב לפשטי הדברים כפי שהבאתי לעיל מה ששמעתי מפה הקדוש הגאון המפורסם מוהר"ר אלי' מווילנא זלה"ה שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל שהחזיר עטרה ליושנה שעם גודל חריפותו ובקיאותו נתן לב לדברים הפשוטים ונתן עין עיונו לזה לפרש הכל בדרך פשוט וקל ורובי עניניו הולכים ע"ז הדרך ואבאר להלן בזה פסוק ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, עכ"ז יקשה מאוד לומר שבדורות התנאים והאמוראים לא הי' ידוע דבר פשוט כזה אף לתשב"ר וחס לן מלחשוב כזאת, אלא כך פירושו, שזה לא ידע שאף במקום שנראה לעין שהכתוב מדבר רק דרך חידה ומשל... וסבר רב כהנא למימר שאף בתורתנו הקדושה ימצא כזה... וע"ז השיבו שאין מקרא יוצא מידי פשוטו היינו שהכתוב לא יביא למשל מה שאינו אמיתי כפשטן של דברים..."⁵⁸

"...ונמצא לפי זה כל הקלקולים באים מאותם שאינם יודעים וסוברים שידעם שאם היו מטילים איזה ספק בנפשותם היו בקל מבטלים רצונם העובר אפי' מפני ספק השגת טובה או הרחקת הנזק תכליתית, ומזה באים כל השינויי דעות ממה שכל א' ברור בדיעותיו ולא יכניס שום ספק בלבו לחוש שמא טעה. והנה תיקון לזה יוצא מהידיעה שהבאתי מענין ב' הידיעות חושית ושכלית ומקום הטעות שביניהם ואיך יתנהגו כשמחולקים איזה בני אדם בזה והוא דבר קל, בתחלת העיון שיסתכל אדם בכל ידיעותיו איזה היא חושית ואיזה היא שכלית שע"ז בקל יוכל כל א' להכניס ספק בלבו אם ידיעותיו הם ברורים ובע"כ יטה אוזן לדברי חביריו ואם כולם יתנהגו כזה אזי יחפשו כולם לידע מקום הטעות בכדי שיגיעו לדרך האמת שיהיה לתועלת החבור, ואף שיהיה האומר מי שיהיה ולא יחוש כלל לנצחון שהיא הנאה קלה עוברת ואינה נוהגת אלא בחסירי השכל, אבל משכילים יבינו שהאמת לא ימשך אחר הנצח..."⁵⁹

"...ובזה יובן מה שאמרו צדיקים הקב"ה מדקדק בהם כחוט השערה שיקשה לכאורה וכי בשביל שאני זכר הפסדתי, אלא כיון שנצרך למדרגה גבו' בחיי עונג צריך לדקדק עמו ביותר ובמבואר בכתבי האר"י זלה"ה, שכשמעלין את האדם

57 אות צ"ט (דף ל"ח ע"א).

58 אות ק"ב (דף ל"ח ע"ב – ל"ט ע"א).

59 אות קי"א (דף מ"ב ע"ב – מ"ג ע"א).

לאיזה מדרגה עליונה אזי חוזרין ודנין אותו ומדקדקין עמו בכדי שיהא ראוי לזה המדרגה כי אין ישיבת האדם ותנועותיו כשהוא בביתו כישיבתו לפני המלך.⁶⁰

⁶⁰ דברי היסוד

"רק האדם צריך שישתדל לעשות עצמו כלי מוכן לתקן מזגיו וטבעיו שיוכל לקבל שפע הטוב ואם יחסר לו איזה דבר במזגו וטבעיו אזי העונג הגדול צער הוא לו... ומכ"ש בהנאה רוחני מענינים שכלים אם לא יהי' האדם מוכן ע"ז לקבלם יקוץ בהם ותקצר נפשו מזה..."⁶¹

"...וכן בכל צרה העובר על ראשינו שהוא בוודאי לטובתנו ורפואתנו אם היינו מקבלים אותם באהבה ומתקנים עצמנו על ידה. אבל מפני צעקתנו שאין אנו יכולים לסבול הש"י מוציאנו מידה, אבל עכ"פ גורם להמשך עוד הגלות אבל זאת עכ"פ כעת הוא הגלות האחרון שלא יגאלינו עד שיהי' תכלית הרפואה שלא יוסיף עוד להגלותינו וע"כ השביע אותנו שלא לדחוק עכ"פ את הקץ."⁶²

"...אבל שלוחי היצ"ט הוא השכל, ושלוחי היצ"ר הם החושים שהוא התאוה לשעתו, ושומר נפשו ירחיק עצמו מהנאות עוברות בכדי להשיג טובה קיימת."⁶³

"...כי האמת הגמור שלא תהי' התורה סותרת בשום מקום להשכל האמיתי כי הנשמה הניתוספת באדם שביארתי ענינה למעלה שהיא השכל היא חלק אלו ממעל והחלק צריך שידמה להכל כידוע, ובמקום שיראה בתחלת העיון שאינה מסכמת עם השכל צריך לטרוח ולחפש ביאור דברים ע"ד האמיתי שיהיו התורה והשכל מסכימים לדעת אחת."⁶⁴

⁶⁴ דברי היסוד

"ההבדל האמיתי שבין חכמות התורה לבין חכמות אנושיות הוא זה שחכמות אנושיות שבארתי לעיל שהיא כוללת חכמה בעניני טבעים וחכמה בעניני בעלי רצונים ענינה דרך כלל הוא היאך לסדר עי"ז הנהגה כוללת מסודרת כללית ופרטית לצורך חיי שעה היינו הנהגת זה העולם הכלה. וחכמות התורה ענינה הוא מענין קשור הקב"ה שנמשל לנשמה לכלל העולם ונותנת הנהגה היאך לעבדו בכדי להתקרב אליו שע"ז יהי' חבור נצחי קיים ושנוכח עי"ז איש איש כפי ערכו לטוב ועונג נצחי... וזה שכתבתי הוא פתח כללי לבאר דרך פרטיות למשכילי המעיינים המשגיחים בעומק בענין התורה לידע תוכן כוונותי ועקרי' איך שיתורצו בזה כמה מדיני' מדיני התורה שנראים בתחלת העיון סותרים לדרכי היושר עפ"י שכל האנושי, ואף ששכל האנושי לפי פרטיות הענין הוא אמיתי אבל ישתנה הדין כפי צורך כלליותו כפי שכתבתי. ובזה בארתי מה שמובא בפוסקים דרך כלל שפסקי בע"ב הוא בהיפוך מפסקי הדיינים והנה מפני זה גורם לפרוד הלבבות בין הדיינים ובין הבע"ב שהדיינים

60 אות קל"ה (דף נ"ב ע"ב).

61 אות קל"ו (דף נ"ג ע"א).

62 אות קל"ז (דף נ"ד ע"א – ע"ב).

63 אות קל"ט (דף נ"ה ע"א).

64 אות קמ"ט (דף נ"ט ע"ב).

יחשבו לבעלי בתים לסרכנים שלא ירצו לקבל דיני התורה, והבעלי בתים יחשבו להדיינים שאינם חכמים בלא"ה ואינם בקיאים בשכל אנושי וטיב מו"מ, ואני בע"ה הראתי כמה פעמים שבתחלת העיון הדין הוא עם הבע"ב אבל אחר העיון לפי הכלליות יוכלו להבין היטיב הטעם לדיני תורה, והנה בכל עניני חלופי דעות שבעולם כשכל א' מחזיק את חברו שטועה בהחלט לא יוכלו בשום פנים להשוות ביניהם וגורם מחלוקת ופירוד הלבבות שזה הוא תכלית ההריסה וגרם כל הקלקולים שבעולם... ועוד שהיו דיני תורה מתבררים ביותר כשהיו הדיינים מעיינים בקושיות הבעלי בתים ומשתדלים לתרצם.⁶⁵

"...וכשזכינו למלאכת הדפוס נעשה כעיר פרוצה וכל א' כותב ומלקט העולה על לבו וגורם כמה תקלות, אף עכ"ז בוודאי שיערה חכמתו ית' שיהיה התיקון יתר על הקלקול שעי"ז יתנו מקום שלא תשתכח תורה ויחזירה המשכיל ע"י פלפולו לאמתה של תורה ועד"ז הוא כל מה שאני כותב כאן מהקלקולים המתהווים מאלו דגריס ולא דייקי, אין כוונתי ח"ו למעט תורה מישראל רק אני פותח פתח למשכילי בכח שלפי שכלם יוכלו להגיע לבירורי הדברים כ"א כפי כח שכלו... ונתקרב לתיקוני הדברים אשר לפי הנראה לפי רוב המשך גלותינו שהוא קרוב לעקבות משיחנו, ושצריך לפנות דרך לפניו דרך האמת, כפי שכתבתי שצריך השתדלותינו שנהיה כלי הכנה לקבל אורה וטובה... וכפי הנראה ששלח לנו ה' עיר וקדיש מן שמיא הגאון המפורסם מוהר"א זצ"ל מווילנא שהתחיל קצת להחזיר עטרת התורה ליושנה עפ"י דרכו דרך האמת והפשוט ואנן נעני אבתרי' ונוסיף עליו כהנה וכהנה עד שיגיעו הדברים לתכלית התיקון עד שנהיו ראויים לחול עלינו אור ושפע אלקי ע"י משיח צדקנו שאנו מקיימים בזה אם יתמהמה חכה לו ויש תקוה לאחרית טוב ותכלית התיקון.⁶⁶

"...וע"כ כל א' חושב ואומר שהנכון היה שכל העולם יהיו נשמעים לו ולעצתו והיה זה תכלית הטובה מזה אשר מפני זה בושתי מאוד והיו הדברים שכתבתי כבושים אצלי שגעלה נפשי בזה להיות מכת המדברים בזה, ומי שמני לאיש, עד אשר נתישבתי ויהי מה ויהיו דברי כדברי אחד מהם ואדבר דברי ברבים ומה שיהיו דברי נכונים יקבלוהו המשכילי וישתדלו עוד להוציא דבר מדבר ולהבין דבר מתוך דבר וכל תורף כוונתי להרבות בידיעה שאינו יודע, שזה הוא הפתח לבא לידי ידיעה הגמורה איש איש כפי ערכו ע"י קיבוץ חכמים, ואף שהעתים קשים מרוב מיעוט הפרנסה עכ"ז רוחא לבסימא שכית, היינו צוותא בסימא ושכיחי בדורנו זה טובא שיש להם תורה וגדולה במקום א', רק מפני שסוברים בדעתם שיוצאים ידי חובתם כמה שהם קובעים לעצמם בבתיים ובחדרי משכיתם ללמוד כל א' בפ"ע והם חסרים ב' התנאים שהבאתי לעיל... אבל כשיתנו לב להבין שכל ענין הגמרא

65 אות קע"ג (דף ס"ח ע"ב - ס"ט ע"ב).

66 אות קע"ז (דף ע"ג ע"א - ע"ב).

הוא ראשי פרקים והעיקר חסר מן הספר, ושצריכין סיוע ועזר להחזיר הדברים מפלפול התלמידים וקבוץ חכמים ותלמידיהם אז היו הבעלי יכולת הנ"ל שיש להם יד ושם בב' המעלות ידיעה ויכולת, משתדלים לחפש ולמצא דרך שיהיה דברי תורה נאמרים ונשנים כפי האפשר בקבוץ חכמים מופלגים שיהיו נוחים זה לזה בהלכה ושכל א' יהיה תורף כוונתו להגיע לדרך האמת ולא להראות חזותו לרבים ולהעמיד על דעתו, שהרי אבות העולם לא העמיד על דעתיהם, ואז היה מתקיים בנו חבור לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם.⁶⁷

"...ואלו בדורינו זה שרבו ספרים הנדפסים בלשון דייטש ונמסרו לכל לנשים וע"ה ואף הרבה מדברי הזוהר וספרי מקובלים ודרשות נעתקו ללועזים בלעז ואין שואל ואין מקשה ואיש חכם נשפט וגו' כמו שהבאתי לעיל שמחמת ההרגל ודמיוני טעותים אף כמה חכמים ותלמידיהם אינם נותנים לב לשאול כלל, וביותר בעניני ברכות ותפילות שהוא שבח ובקשה שצריך לידע הענין שהוא אומר ותפלה צריכה כוונה."⁶⁸

"אחרי כותבי דברים הנאמרים למעלה חס לי מלשנות שום מנהג כמו שכתבתי לעיל מפני החשש שח"ו לא תשתכח תורה מישראל לגמרי וע"כ התירו להיות גריס ולא דייק. רק כוונתי כשיתקבצו גדולים לתקן הדברים ולהעמידם על בורין אז נתנהג על פיהם..."⁶⁹

"...שכביכול הקב"ה נמשל להנשמה של כל העולם בכללו ושכל הבריאה מהמדריגה העליונה עד סוף העולם העשי' והגשמי שלנו עד מרכז הארץ הוא ענין א' מחובר מחלקים רבים וכשנגיע לתכלית המקווה היינו לסידור ותיקון כלל העולם, אז יהי' תכלית התיקון שיהי' כל חלק מקבל השגת הטוב לפי ענינו מהקב"ה שהוא נשמת כלל העולם כמו באיש א'... עכ"פ כל זה כלול בתורה ונרמז בצירופי אותיות וקוצי' ותגי', ונצרך לשום לב לזה ושכל א' מהחכמים כל א' בענינו הוא אינו ענין בפ"ע רק הוא חלק קטן מחלקי הידיעות הנצרכות לשלימות ידיעות התורה... הלא צריך לדעת שבע"כ זה הוא תקוותינו לתקנותינו באחרית הימים והוא רק ע"י שנשתדל ונתחזק לפי מה שבכוונתו ואיש את רעהו יאמר חזק לחבר כל חלקי הידיעות המפוזרים בין אישים נפרדים שישוכו לאחדים ועי"ז נהי' כלי מוכן לקבל הטוב המקווה..."⁷⁰

רבי מנשה מסיים חלק זה של הספר בדברים אלו:

"וע"כ אני מבקש מחכמי הזמן שישומו לב בעומק לענין הדברים שכתבתי ושיתחזקו עצמם בידיעה שאינו יודע שהוא שער גדול ליכנס לפנימיות החכמה כידוע מאמר החכמים שאלת החכם חצי החכמה. ובר מן דין ממה שכתבתי מענין עקרי התורה

67 אות קע"ח (דף ע"ד ע"א).

68 אות קע"ט (דף ע"ד ע"ב).

69 אות ק"פ (דף ע"ה ע"ב).

70 אות קפ"א (דף ע"ו ע"א – ע"ב).

אורי חסידות

אורי חסידות

אורי חסידות

אתמה מאוד על מאור התורה אשר יזרח אל כל ויחשיך עלי ביודעי שאיני מבין שום פסוק ושום משנה ושום דין על מכוננו ואף שת"ל האיר ה' עיני לפרש כמה ענינים עפ"י עומק פשוטו על דרך האמת... עכ"ז כשאעלה על לבי גודל חסרוני להצטרפות לידיעת התורה יגדל כוספי שלא אוכל לנוח ואני מתנפל לפני החכמים ותלמידיהם שיסייעוני בהשתדלות בזה, ות"ל פתח לי הש"י ברוב רחמיו וחסדיו עפ"י רוב יגיעותי כמה וכמה כללים עקרים שהם מפתח גדול ויש תקוה להשיג עי"ז חלק גדול מחכמת התורה איש איש כפי ערכו וחלקו כי זה כל מגמתנו ולא נפרוץ לעלות למעלה ממדרגותינו, אבל כפי הסתכלותי בענין דורינו אחר השתדלותי לחפש לב וחכמת כל א' ת"ל יש בכח שכלנו לעלות למדרגות גבוהות ומאוד רחוקים אנחנו ממה שבכחינו להוציא לפועל, וביותר אני מתנפל לאלו שזכו לשתי שולחנות לתורה וגדולה במקום אחד שישתדלו בשני המעלות שלהם היינו בידיעתם ויכולתם להגדיל תורה ולהאדירה... ולוואי שיקובלו דברי אצל אנשים כוללים מבעלי ג' מעלות שהזכרתי, חכמה גבורה עושר, שישיתו עצות בנפשם להשתדל בטובת הכלל שהיא טובה עקרית לכל אישי וחלקי הפרטים, וה' יגמור לטוב.⁷¹

בסוף הספר, רבי מנשה מביא ליקוטים מחידושו על משנה ותלמוד בבלי וירושלמי. וכותב הקדמה קצרה ומתאר את עצמו וזיקתו ללמוד תורה וללמדה, ובתוך דבריו כותב: "... יודע אני בעצמי שאיני בקי בשום הוראה על בורי' ומ"מ לא נופל אנכי בגמ' וסברא כשארי לומדי זמנינו, אבל זה חלקי מכל עמלי ואף חכמתי עמדה לי כמדרשם ז"ל חכמתי שעמדה לי באף מה שיגעתי וטרחתי בהם לירד לעומקן ולהוציא עי"ז כללי כלליות ועוד ידי נטויה. ותקותי אפוא היא, שיזכני ה' לעת זקנתי ללמוד בהמון עם חברים מופלגים עפ"י סדר נכון בדרכי הלימוד כפי שחנני ה' ויקיים בי אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ושיתגלגל זכות הרבים על ידי כיד ה' הטובה עלי שיתגלו על ידי עקרי התורה לאמתן בהלכה ובאגדה, ונאמן עלי אבי שבשמים שאין לי חפץ אחר בעולם רק לחפש לעשות נ"ר לפניו ית' כפי רצונו האמיתי עפ"י דרך התורה אחרי החיפוש כפי שהמשלתי מהעבד שמשתדל להבין רצון אדוניו, ע"ד תן לחכם ויחכם עוד, וה' הטוב לא ימנע טוב להולכים בתמים..."⁷².

מכל דברי רבי מנשה שרואים כאן, ניתנת לנו דמות של עובד ה' בכל כחו שאין לו מטרה אחרת בחיים אלא לעשות רצון אביו שבשמים ולהביא תיקון לעולם. דמות אחרת לגמרי ממה שתיארוהו משכילי הזמנים, ועוד נדבר על זה בהמשך.

סמא דחיי

סמוך להדפסת ספרו 'אלפי מנשה', הוציא רבי מנשה לאור חוברת קטנה בלשון הקודש ובצדה תרגומו בלשון המדוברת – יידיש-טייטש - בשם 'סמא דחיי' או 'לעבין מיטטעל'.⁷³

71 שם (דף ע"ז ע"א – ע"ב).

72 אות קפ"ב (דף ע"ז ע"ב – ע"ח ע"א).

73 לא ידוע שום עותק ממנו כיום, אולם, צילום השער וחלק ממנו נדפס על ידי המשכיל זלמן רייזען בספרו

על השער הוא כותב: "סמא דחיי חיי תרתי משמע, הנהגו' ישרות מועילות לחיי העוה"ז, וזה יהי' הכנה להיות השכל כלו צלול להשיג על ידו חיי עד עפ"י דרכי התורה ומצותיה."

רבי מנשה חוזר על כמה ענינים שהרחיב עליהם בחיבוריו הקודמים ובעיקר 'אלפי מנשה'. שוב הוא מדבר על תיקון העולם ומתחיל בהקדמה, בה הוא מסביר מטרת הקונטרס וכוונתו להמשיך המשכים מעין כתב עת. בתוך דבריו הוא כותב:⁷⁴ "...תיקון גדול אחד לכל העולם כולו בכלל וגם לאנשים יחידים, אני אבוא אי"ה בכמה וכמה קונטרסים אבל כעת אני מדפיס רק אחד משתי סיבות... משום שההוצאה היא גדולה וגם למי שצריך לקנות... והסיבה השנייה היא משום שכשקונים ספר שמם אותו בצד ולא מסתכלים בו, אבל קונטרס אחד וודאי יסתכלו בו ויהיו צמאים לקונטרסים הבאים, וכשיקבלו אותם יהיו כמים קרים על נפש עיפה. ובעת שיגמר מכירת הראשון אחרי שבוע יקבלו עוד אחד עד הסוף, כל שבוע קונטרס אחד... עד שיצא הדבר ברור בעזרת הבורא."

אחר ההקדמה, ממשיך הגר"מ עם פתיחה⁷⁵ בה הוא כותב: "...שכל הצרכים של בני האדם אי אפשר למלאות על ידי אדם אחד, למשל, באכילה כמה מלאכות יש בה מהזריעה עד שמוכן לאכילה וכן בהרבה דברים... ואף שלא יודעים תכלית כל דבר בבריאה, הוא דבר בלתי אפשרי שיהא נברא שלא לצורך, וכשרואים פליאת כל דבר הנברא, הרי אי אפשר לומר שעשה איזה דבר בלי תפקיד. כמו שרואים שאדם חכם גם לא יעשה דבר לחנם..."

רבי מנשה ממשיך לבאר הארבע קבוצות של דומם צומח חי ומדבר וחוזר על מה שכתב באלפי מנשה ומוסיף להיות שאדם אחד לבדו אינו יכול לדעת כל מה שבעולם ותכליתו לכן ניתן למין האנושי כח הדיבור כדי שכל אחד יכול למסור לזולתו מה שהוא ראה והחכמים ילמדו כללים מכל הנודע ועי"ז יהיה יותר קל על כמה אנשים ויהיה להם יותר זמן לחקור בטוב של עולם הנצחי. רבי מנשה אומר שגם הוא עושה כך למסור לאחרים מה שהוא יודע וכך אומר: "והמעט שהאיר לי הבורא את העיניים לראות בעולם כותב אני להודיע

פון מענדעלסאן ביז מענדעלע' (ווארשא, תרפ"ג). רייזען כותב תולדותיו המדומות של הגר"מ בדרכו של פלונגיין וההולכים בדרכיו. כמובן גם הוא רוצה לאמץ את רבי מנשה למחנהו היות שכתב בשפה המדוברת, אבל כנראה שלא הבין דברי רבי מנשה בקונטרסו ומטרת חיבורו זה.

הקונטרס נדפס בשנת 'חמלה' לפ"ק, היינו פ"ג, וכוונתו לשנת תקפ"ג. חסר מקום הדפוס, אמנם צורתו דומה לספרו שנדפס סמוך לו גם בשנת 'חמלה' – היינו 'שקל הקודש' שנתאר בסמוך. בשניהם רשומים: "תחת ממשלת אדוננו הקיסר האדיר אוסיא פריסוועטלישע דערזאווייטשע וויליקי האסוראר אימפערטער אלכסנדר פאוולאוויץ סאמיע דערזיטש אוסיא ראסיסקי האסודאר אוסיא מלאסטווישע יר"ה." (יש שינויים דקים בנוסח של שער 'שקל הקודש'. גם ניתוסף שם: "ברשיון הצנזור אשר באקדמייע דק"ק ווילנא.") צורת המסגרת והפרחים בשער של שקל הקודש דומה לספרים שנדפסו בשקלאוו – ראה לקמן – יש להניח ששניהם נדפסו בשקלאוו. 'סמא דחיי' נדפס קודם שהרי הוא מזכירו ב'שקל הקודש': "ואקדים איזה חזרת דברים מספרי א"מ ומקונטרסי סמא דחיי שהדפסתי כעת..." (דף ג' ע"א).

74 תרגום חפשי מהיידיש, וכן בהמשך הכל תורגם מהיידיש היות שחסר לנו הלשון קודש שרבי מנשה עצמו כתב. הכותרת כאן היא: 'פאר שטעלונג'.

75 הכותרת היא: 'פאר רייד'.

כל האנשים, ואני כותב את זה בלשון קלה כדי שיבינו כולם, לפחות אנשים פשוטים, ואני מקווה שעל ידי כך תהיה פתיחה והתחלה גדולה שאנשים יראו בבריאה שעל ידי כך נוכל להבין כוונת הבורא ונבוא מתוך זה בזמן קצר לתכלית הנכונה לתפקיד הטוב הנצחי כרצון הבורא, ואם יעשו האנשים מה שבלעדם אינו מושלם, אז בוודאי יעזור הבורא שנזכה כולנו רק טוב א"ס."

קטע הבא הוא 'התחלת הספר'⁷⁶ בו הוא מסביר מה הביאו לזה. הוא אומר שכבר מצעירותו הרבה משאלות החיים הפריעו לו וכן מה יקרה אחר מותו וכמו כן קורות העולם וטבעי אנשים ורצון נצחנות על זולתו. כמו כן מקשה למה הבורא עשה את האדם במצב יותר גרוע מכל בעלי חיים שיש להם כל צרכם ואילו בני אדם הולכים רעבים וערומים, ואפילו אם חטאו, למה הקטנים שלא חטאו צריכים לסבול? ויש עשירים שיש להם תענוגים לרוב, וכשהעליון נותן, נותן מעל השיעור, ואילו כשלוחץ לוחץ בחוזק! בקטע זה מסיים רבי מנשה: "ומזה התחלתי לחקור מה שכתוב בכל הספרים, שהבורא ברא את העולם לעשות טוב לכל הבריות החיים... והייתי במחשבה תמיד בדברים אלו עד שהקב"ה לימור אותי לפי מיעוט שכלי על ידי תורתו הקדושה, ואני אתחיל בפרק נפרד שיהא יותר קל על הקורא."

קטע הבא הוא 'כוונת הבריאה'⁷⁷ ובו הוא חוזר על היסודות שכבר קבע ב'אלפי מנשה' בענין הטוב והנאה וההבדל בין הנאה גשמית להנאה רוחנית, והנאה אצל החכם היא דבר שכלי ומסיים בקטע זה: "שאין תענוג יותר גדול בעולם הזה כמו התענוג של השכל, ומזה אפשר להוציא שאין דמיון כלל להנאה של עולם הזה הקשורה לחומר הגשמי, לתענוג החיים הנפרדים מכל חומר, אבל על כל פנים כולם נמצאים תחת המלה טוב והנאה, ועכשיו אני אסביר בפרק נפרד הענין של הטוב."

ואכן בקטע הבא, מסביר רבי מנשה ענין הטוב⁷⁸ ומתחיל: "טוב נקרא דבר ההולך אחר טבעו מה שנגזר עליו מאת הבורא מתחילת יצירתו, אז הוא תענוג, ואילו לוחצים נגד טבעו הרי הוא צער." שוב מאריך בענין זה וחוזר על מה שכבר הסביר בחיבורו 'אלפי מנשה'. בקטע זה מסיים: "ועכשיו אני אפנה לענין שבו התחלתי, היות שביארתי ענין של הטוב, אכתוב עכשיו ההבדל בין טוב ותענוגים." ובקטע הבא⁷⁹ מתחיל: "יש שני סוגים של טוב בעולם. סוג אחד הוא השלמת החסר, למשל, אחד שהוא מאוד רעב ויש לו מזה צער, אם נותנים לו איזה מאכל שאין לו בו הנאה, נרפא צערו. וסוג השני הוא מה שנקרא תענוג, היינו לאכול ולשתות דברים טעימים וכן תענוגים אחרים של ראייה ושמיעה..."⁸⁰

76 תחת הכותרת: 'דר אן פאנג פון דעם ספר'.

77 תחת הכותרת: 'דיא כוונה פון דיא בשעפנהייט'.

78 תחת הכותרת: 'דיא זאך פון גוטס'.

79 תחת הכותרת: 'דיא זאך פון תענוגים'.

80 ההמשך חסר וכאן מסתיימת העתקת רייוען, חבל על דאבדין. שוב יש מקום להעיר על מה שכתב פלונגיין על קונטרס זה. בעמ' 125 כותב: "גם חבר ספר סמא דחיי ולא הוגד לא מקום ולא זמן הדפוס (ואני לא ראיתיו לכן לא יכולתי למצוא ולהבין מקומו וזמנו)..." דבר פלא שהוא לא ראה את הספר ובכל זאת

[אוצר החכמה]

בסופו של דבר, כל כוונת רבי מנשה בחיבור זה ובהמשכיות שהוא ייעד לכתוב בשפה המדוברת, היתה להביא לפני קהל הרחב את רעיונותיו שכבר הרחיב עליהם בספרו אלפי מנשה, להביא לידי תיקון העולם, ולאחר את העם לדבר זה – דבר שחוזר עליו בכל חיבוריו, הן בדפוס והן בכתב יד.

[1234567]

שקל הקודש

ספר האחרון שהדפיס רבי מנשה בחייו היתה 'שקל הקודש'.⁸¹ על השער כתוב: "טעם קריאת זה השם יובן מתוך דברי הספר. אחלה פני המעיין המשכיל, כשיבין איזה תועלת מדברי, ויפתחו עיניו מקצורי זה, ויצפה עוד תועלת, כשיזכני ה' להוסיף עוד ביאורי פרטי דברים של הכולל הכללים של קונטרסי זה ואבקשהו שישלם גמולי שאל יתירשל בביאורי וספורי הדברים כל א' למכיריו בכדי שיתפשט התועלת מזה וגם לעצמו כל שימשמש בהם יותר ימצא בהם טעם לשבח."

[1234567]

החיבור מבוסס על הרמב"ם שכותב לגבי ספירת זכויות ועוונות של אדם ביום הדין, "ומשקל זה תלוי בדעתו של א-ל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העוונות."⁸² רבי מנשה כותב שעכ"פ צריכין אנו לידע מה ענין המשקל הזה כדי שנבין מזה איך שנשקול כל מעשינו ודבורינו על משקל זה, ושוב חוזר על ענינים שכבר ביאר בחיבוריו הקודמים. הוא מסביר שכביכול הקב"ה מיצר בצרת ברואיו וביותר בצרת עושי רצונו. "ונמצא תכלית כוונת הבריאה יושלם כשיוסדרו כל חלקי הבריאה על מצב קיים שיהי' טובת הנאה של כל חלקי המרגישים כל א' לפי ערכו כי אין שיעור לעונג למעלה וכן להיפוך ח"ו אין שיעור למטה ה"י מכל חלי ומכה ומכל רעות וע"כ צריך ג"כ מצב קיים שיהיו כל הנבראים מרגישי

יודע לתאר אותו ולספר על תוכנו. בהמשך יודע להוכיח את מחברי הספרים ולומר עליהם: "ותחת אשר יבאו להראות לשומעיהם ולקוראיהם דרך ה', באו להראות רב תבונתם ועוז שכלם." ועל זה אני אומר, 'קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים' – הרי זה בדיוק מה שפלונגיאן עשה, הראה רב תבונתו במקום להראות דרך ה'. אחר כך (עמ' 126 – 127) בא פלונגיאן, לפי דבריו, בהוכחה על אחד מגדולי הדור וכן כותב: "והנה משפטים אדבר עם אחד מגדולי הדור אשר חי בימיו כי רגז ושחק כדרכו כל הימים על ר' מנשה ז"ל ועל ספרו אלפי מנשה... אבל עוד הרבה לחטוא לפני כבוד ר"מ ז"ל כי במשטמה דבר ורוח שקר ושטנה התעה את פיו ולשונו לדבר עליו סרה...". ואולי יגלה לנו בעל 'בן פורת' מי זה אחד מגדולי הדור שדיבר נגד רבי מנשה, ואף אחד אינו יודע לספר עליו אלא פלונגיאן בדמיונו!

⁸¹ ראה בהערה 71 לעיל. כפי שאמרנו הוא נדפס בשנת 'חמלה' לפ"ק, היינו פ"ג, כלומר, שנת תקפ"ג לפ"ק. אין ספק שהוא דפוס רוסיא כפי שכותב בשער 'תחת ממשלת... אלכסנדר פאולאוויץ', ונשאר רק לפתור באיזה עיר. יש להוכיח שהוא נדפס בעיר שקלאוו מתוך ציור המסגרת וכן הפרח הנמצא על השער בהשוואה לספרים אחרים שעליהם נמצאים אותה מסגרת או הפרח. ואכן מצאתי שהשתמשו בשתייהן על ספרים שנדפסו בשקלאוו – ראה ספר 'הר אדני', שקלאוו תקע"ז (פרח זהה); 'טוב טעם', שקלאוו תקנ"ו; 'סליחות', שקלאוו תקנ"ו (שניהם במסגרת דומה).

הספר הוא בגודל שמינית וכולל רק 4 דפים ממספרים. נדפס פעם שנית בסדר חדש בתוך 'קריית ספר', ירושלים תשנ"ה (יחד עם 'פשר דבר' – ראה למעלה, הערה 5).

⁸² פ"ג הלכות תשובה ה"ב.

טוב ורע בטוחים מנזק. וזה הוא כולל ענין התורה שהוא סידורי ענינים נפרדים להשיב כל דבר על מכונו.⁸³

"...עכ"פ היוצא מתמצית דברינו שקוטב כל דיני התורה הוא לכוונת הרחקת הנזק

והשגת הטוב וכל המעשים וההנהגות והידיעות הם הכנות לזה. והנה ידוע שיש

הכנות והכנות להכנות וכל הכנה בעצמה אינה כלום עד שיצא לפועל ממנה איזה

תכלית הרחקת הנזק והשגת הטוב. ועפ"י זה יושקלו כל מעשה בני אדם איזה תכלית

ותועלת יצא מכל א' ממעשיו... ולפ"ז יובן בנקל שאין דינו של א' שוה לחבירו

אף במעשים שוים רק כל א' נידון לפי ערכו... ועל כן צריך כל א' להסתכל היטב

בעניני עצמו, ולא לעשות עפ"י מצוות אנשים מלומדה. וכשבארתי ענין משקלו של

יוצר בראשית יובן בקל שנדע איך לשקול מעשינו וערכנו ואיך שרחוקים אנחנו

מהשגת להוציא מה שבכחינו לפועל.⁸⁴

רבי מנשה ממשיך לחזור על ענינים שכבר דיבר בהם בספריו הקודמים לחפש ולברר

מכל אחד הטוב שאומר על אף שהוא יותר חכם ממנו, "והרבה צריך יגיעה וחיפוש לזה

איך לברר האמת מן השקר רק קצת דרך כלל מוכן לזה מי שהוא חכם ומבין מדעתו, היינו

שיודע לשאול בעצמו על פרטי שינויי העולם שרבו, ועיקר עומק כוונתו לידע דרכי ה' כי

גבהו ולא להתגדר כלל וכלל, כי מה אנו וכצל ימינו ומה תועלתינו בזה שיחזיקו אותנו

חכמים בעוה"ז העובר והכלה, ואיש כזה לא יטעה א"ע לרפ[א]ות את שברו על נקלה, רק

יחפש אחר האמת לאמתו גם שנרצה בחבורי אנשים ודעותיהם להיות נוחים זה לזה ולא

לעמוד על דעתינו.⁸⁵

רבי מנשה ממשיך להראות איך שיוכל המשכיל לשקול דרכיו במאזני השכל, ומביא

לדוגמה איך ששקל את עצמו. כאן חוזר הגר"מ על דברים שכתב ב'אלפי מנשה' וב'סמא

דחיי' ומדבר על הענין שאדם צריך להכין לעצמו דרך להתפרנס וגם להכין לחיי עולם,

וכותב: "שאם עניני זה העולם אינם מסודרים כראוי לא יוכלו להשיג שלימות העוה"ב, רק

המשכיל יהי' עיקר עיונו לקוטב התכלית לחיים נצחיים, אבל עניני עוה"ז בפני עצמן אם ישיג

כל העשירות והתענוגים שבעולם וגם כל הידיעות והחכמות, רק שלא יהיו כפי בדרך שיביאו

לחיי עד, לכולם נחשבו אצל המשכיל, כפי שכתבתי לעיל שכל הידיעות והיכולת שבעולם הם

רק הכנות לטוב הקיים, וכשח"ו לא יושג התכלית אזי כל ההכנות לאפס ותהו נחשבו וכן ה',

וכן ה' עניני מעודי, אני עני וכואב לחפש דרך אמיתי לטוב נצחי.⁸⁶

שוב מביא רבי מנשה מה שכתב בספרו 'אלפי מנשה': "שעיקר תיקון תלוי שכל א' יעסוק

במה שכחו יותר גדול בזה, הן בעניני עוה"ז הן בעניני עוה"ב, והמשלתי בעניני עוה"ז בשני

ראשי מצוות תורה וג"ח, שהת"ח צריך שיהי' עיקר עסקו בתורה והעשיר צריך שיהי' עיקר

83 שקל הקודש, דף א' ע"ב.

84 שם דף ב' ע"א.

85 שם דף ב' ע"ב.

86 שם דף ג' ע"ב.

אוצר החכמה

עסקו בג"ח, ואם זה וזה בידו צריך לעסוק בשניהם.⁸⁷ וממשיך הגר"מ להסביר מה הוא כוחו ואיך הוא יכול לתרום לכלל תיקון העולם. רבי מנשה מרבה לתאר את עצמו וכותב: "ואף שהכנסתי מחשבתי להבין עקרי התורה וטעמיה, עכ"ז מפני שאני מכיר חסרוני ומיעוט ידיעתי בדיני התורה שרוב מצותיה הם המצויים תמיד לקיום וחיבור העולם שהיא הכנה לעקרי טעמיה, כמו שהמשלתי לקישור הגוף עם הנשמה, כן קשור כלל העולם עם הקב"ה שהוא הנשמה של כל העולם... ע"כ חשקה נפשי מאוד להתחבר עם חברים מופלגים ומפורסמים שיעלו עכ"פ לעשרה ולקבוע שיעור קבוע בכל יום על איזה שעות ללמוד בעיון בכדי שיצא לאור מחשבתי ודרכי בלימוד ואקוה שבמשך קטן יקובל דרכי לימודי לחברים מקשיבים."⁸⁸

לקראת סיום חיבור זה, חוזר רבי מנשה על עיקר חידוש שלו שכבר חידש בחיבוריו הקודמים, היינו, "שאין שום דעה בעולם שיהי' בהחלט אמת או שקר, רק בכל דעה ומדה יש מעורב שקר באמת וטוב ברע, וצריך לברר הטוב והאמת שבכל דעה. (ואם יקשה לאיזה, על דברי אלו שא"א לבאר בכתב, עלי להשיבו ולבאר כוונתי מפה לאוזן שומעת) וצריך לזה רב החיפוש ולדבר עם כמה מכל מין וכפי שבארתי בספרי א"מ... ואף שלפי דרכי שהפקרתי וההבלתי מכל זה העולם העובר לא יוקשה בעיני כלל אף שאהי' כמתעתע כל ימי בעיני הבריות ואוכל לקיים בנפשי שאהי' שוטה כל ימי וכו' רק שאשיג דרך האמת... ע"כ גליתי דעתי ומחשבתי ומבקש מאת המשכילים שיתבוננו בדרכי ולא ימצאו בי שח"ו אעבור על שום דין מדיני התורה, רק שיבינו שעיקר דרכי ועסקי לחפש דרך האמת ויוכלו להבין מחשבתי שנפשי קשורה לטובת הכלל, היינו שתקותי איפוא הוא רק לתכלית המקווה לתכלית התיקון שיהיו כל המרגישים בטוחים מנוק ומשיגים הצטרכותם כ"א לפי ענינו, ואודה לה' על חלקי בזה הטבע שיש בי מדעת קוני שהכל ברואיו וחפץ בוודאי בטובתם."⁸⁹

קטע האחרון של הספר, שהוא בעצם דבר האחרון שהדפיס רבי מנשה בחייו, הוא למעשה סיכום של מגמת חייו שלו, וז"ל: "ואחרי הודעתי את כל אלה, אבקש עוד מה' שיעזורני שאהי' אך עסוק בעניני תכלית ומבקש מכל מכירי שלא יבלו עמי הזמן לבטלה, כי על אפי הוא כל עניני עולם העובר, רק הכל לכוונת השגת תכלית קיים, ומודיע אני לכל איזה חלקי מיני דעות שבעולם שיתרצו להיו' נוחין עמי ויבחרו איזה אנשים שירצו לברר עמי דיעותיה', ובדעתי שבוודאי נבא אל עמק השובה, כי זה חלקי ת"ל לירד לעומקם של דברים ושלא לעמוד על דעתי רק עד שיבואר לכל ויסכימו ע"ז בלי פקפוק. רק בקשתי שעכ"פ שלא יהי' כ"א ברור בדעתו שכל דעותיו אמיתיות בלי שגיאה, כי בחוק אנושי לטעות, ודהע"ה אמר שגיאות מי יבין, וד' ינחנו בדרך אמת."⁹⁰

87 שם.

88 שם דף ד' ע"א.

89 שם דף ד' ע"ב.

90 שם. מעניין שחיבור זה לא "שרף" פלונגיאן כמו שכתב על שאר חיבוריו ששרפו או רצו לשרוף. הוא מייחד שלשה עמודים לתאר את החיבור (129-131) כפי הבנתו, וכדרכו מגזם ומפרש דברי הגר"מ כפי השקפת עולמו הוא. הוא מביא דברי רבי מנשה בחיבורו שכותב: "והנה רוב העולם מי שאין לו ידיעה

אלפי מנשה – חלק שני

אברהם חיים

עד עכשיו דברנו על ספרי הגר"מ שהדפיס בחייו. כשבעים וארבע שנים אחר פטירתו הוציא ר' יצחק ספאלטער נין המחבר,⁹¹ חלק שני של 'אלפי מנשה' מתוך כתב יד שהיה אצל המשפחה. גם בספר זה חוזר רבי מנשה על אותם יסודות שהעסיק אותו משך כל חייו

הגאון רבי מנשה מאיליא זצ"ל

בכמו אלו ובכלל דכילינא כל א' מתעב את הצד שכנגדו ולמי שמדבר עמו ועומד בד' אמותיו, וע"כ אני הכותב כשאני מדבר עם איזה מהצדדים ומחפש אחר איזה ידיעה אני צריך לעשות כמתגנב וע"כ קשה עלי מאד לבא לידי ידיעה עקרית ואני מוכרח לבלות זמן בחנם להתקרב לכל א' מהצדדים ולקרב לבו לדבורים שלא יהי' עכ"פ כארי' ארבא" (ד' ע"ב). הולך פלונגיין ומפרש דברים אלו לפי שיטתו כדמיונו וז"ל: "ומי לא יראה גם פה כי לעומת החסידים והמתנגדים ידבר, אשר כל אחד יבטח בנפשו כי אתו ילין צדק ואת השני רשע, ובאמת לשניהם יש טוב ורע והחכם בשניהם יבחר את הטוב משניהם ואת הרע ינער וישלח מעל פניו. ומרגלא היה בפומיה לאמור, הן מתנגד והחסיד שניהם בני הכות הם. המתנגד על אשר יאמר מה לי ולמורה? הלא ספרי יתורו לי דרך ישרה אשר לא ישור גם עין המורה. והחסיד בן הכות הוא כי יאמר לי נתן מורה לצדקה ולמה לי לתורה ולחכמה?" (ראה מש"כ בהערה 17). מי שקורא דברי הגר"מ נכון, יראה שכל כוונת רבי מנשה היא שדרכו היתה ללמוד מכל אדם ומכל חוג להבין דרכם ולעמוד על האמת. לא התכוון כלל לחסידים או מתנגדים במיוחד שלא היה צריך 'להתגנב' במחנה המתנגדים, בו היה נמצא, להבין דרכם! רבי מנשה מדבר באופן כללי שכל אחד מחזיק בדרכו בחשבו שהיא האמת על אף שהיא היפוך דרך הזולת, וכדי להבין מאיפה כל אחד בא היה צריך לחזור לעומק ולהתחבר לכל אחד כדי לעמוד ולהבין דעתו ולהעמידו על האמת כדי לתקן את העולם, וז"ל. עוד נקודה שיש לנו לעמוד עליה, היא המכתב שנביא בהמשך בהערה, מש"כ בעל האגרת על ספר שקל הקודש שנשרף בוויילנא, והערתנו שם. ונראה שכלבל הכותב במה שכתב פלונגיין על 'פשר דבר' והלבישו על 'שקל הקודש'. גם לא נודע מי זה הגרא"ה מוויילנא שבפקודתו נשרף 'שקל הקודש' – הראב"ד של וויילנא באותה תקופה היה הגאון רבי אברהם אבלי פאסוואלר שהיה ש"כ וידידו של רבי מנשה (ראה ב'אלפי מנשה' ח"ב, דף ו' ע"א), ובלי ספק לא ציוה על שריפת ספריו! אין כאן אלא תוצאות של הבלי בן פורת'.

91 בן רבי מאיר משה שהיה חתן רבי יוסף בן הגאון רבי מנשה. ראה הערה 28. בכ"ע 'המזרח', קראקא תרס"ג – ס"ד, כרך ט' (עמוד 578) יש הודעה ספרותית מר' יצחק ספאלטער בזה"ל: "נמצאים תח"י כ"י שונים מאא"ז הגאון האמתי ר' מנשה בן פורת מאיליא ז"ל כתובים בעצם ידו, ורצוני להוציאם לאור לתועלת רבים; אף באשר קצרה ידי להו"ל את כל הכ"י לזאת אבקש מוקירי שם הגאון אא"ז הנ"ל, ומכירים את ערכו הגדול, שיזילו בטובם לשלוח לי עזרתם על אדרס של אבי הרה"ג רמ"מ ספאלטער ר"מ בסמארגון, איש איש כפי נדבת לבו, למען אוכל להו"ל את כל הכ"י ביחד, ואזכיר את שמם לברכה,

יצחק בהרה"ג רמ"מ ספאלטער מסמארגון נכד הגאון הר"מ בן פורת הנ"ל.

שמות הספרים של הכ"י:

א) אלפי מנשה חלק שני (ספר גדול בכמות ובאיכות, בן חמישים פרקים); ב) העמק שאלה (בראש הספר הקדמה מצוינת); ג) דרך הפשוט; ד) קדם תמים; ה) תכלית חכמה; ו) מושכלות ראשונות; ז) ידיעות בתחלה; ח) עומקא ורומא; ט) שמע הטבעי קציר בן רשד; י) אגרת כללית מאדם השכלי. מעניין שר' יצחק הדפיס הודעתו בכתב עת של הסתדרות המזרחי וכנראה שלא קיבל תגובה שהרי לא הדפיס שאר ספריו של הגר"מ. למה לא שם מודעה בכתבי עת אחרים לדוגמה המודיע? אולי השתייך לאותה מפלגה (וכן נראה ממה שעיטר את הספר בהסכמת רבי יצחק יעקב ריינס).

— בעיקר למצוא הדרך לתיקון העולם. בפתח דבר מביא המו"ל מתוך כ"י הגר"מ, הקדמתו לספרו 'תיקון כללי', בה הוא כותב: "...בראותי גודל הלחץ והדחק שבעולם ואני מכיר בעצמי גודל חסדי ה' עלי ורב טובו עלי, אך עיקר יגוני וצערי מעודי הוא שהבאתי במה שלנגד עיני תמיד הצער והלחץ שבעולם ועיני כלות ע"ז כל היום ואין לאל ידי ואני מתהפך בתחבולות... אולי אוכל למצא בע"ה איזה תיקון לזה שיתגלגל על ידי זכות וריוח בעולם... ואמינא ואקוה ש"מ לדידי קיימא לי שעתא ועל ידי והשתדלותי יזמין ה' ריוח בעולם בהורות לי דרך הישר לתיקוני העולם...". הוא מתחיל את הספר בענין ידיעה ועשייה, השגת הטוב והרחקת הנוק, טבעים ומרגישים, מהות האש, ענין הגלגל, ידיעה ובחירה, ועוד עניינים. הוא מרבה להביא עולם כמנהגו ומראה על פי השכל איך נשתבשו אנשים בדברים פשוטים.⁹²

גם בספר זה מכניס רבי מנשה דעותיו והשקפותיו והא לך כמה ציטוטים מתוך דבריו:

"...לבד פנימיות התורה שהוא חלק השני מענין חכמת האלקות שהיא הכנה לבוא על ידיה לתכלית עונג נצחי קיים שיבא בע"ה על מקומו בדברי בחלק מצות התורה איך היא מביאה ע"י שמירת מצותיו בזה העולם לחיי עד, ואחר ביאורי כל זה הוא פשוט ומוכן מאליו שהבורא ית' ברא את העולם לתכלית עונג נצחי וסוף הכבוד לבא אחר כל גלגולי וסיבובי הדברים יבא לידי גמר התיקון כפי כוונתו ית', וכל הקלקולים שכעת הוא בא ע"י מחשבותינו והנהגותינו הלא טובות ועלינו לשום לבנו לקרב בכל מה דאפשר מצדינו לתקן דרכינו ומחשבותינו שיתקרב זה התכלית לבא ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל ויתגלגל זכות על ידי ויהא זכות הרבים תלוי בי ויתרבו המשכילים לעזור לזה התכלית ומן השמים יגמרו לטוב."⁹³

"למי שאין דבריו נשמעים ביותר ואין נמשכים אחר דבריו אין מן ההכרח כ"כ לשקול כל דיבור קל שלו במאזני השכל קודם שיוציאה מפיו... אבל אצל שליט ומושל ואדם חשוב שתיכף כשמוציא מפיו איזה דיבור אזי תיכף עושה פרי והשומעים את דבריו ימהרו ויחלטו דבריו וברוב כשהוא נוגע לכלל העולם צריך לשקול מאוד את דבריו שלא יהא כשגגה שיוצא מלפני השליט וכפי הכלל שהבאתי למעלה שכל דבר שהוא מועיל יותר במקומו צריך יותר שמירה שלא יהי' שלא במקומו ויזיק שם ביותר."⁹⁴

"...ואח"ז כשא' מראה איזה תכלית יותר גדול שאלו שאין מבינים גודל ההכנה הוא להם תירוץ מספיק אבל אותם המעיינים בפלאי וגודל ההכנה לא יספיק להם בתכלית חסר ולא ישקטו רעיוניהם עד אשר ייגעו וימצאו תכלית גדול שיהיה כל היגיעה כדאי הוא לה ועד"ז מאמר המדרש שנצרך לחקור על בריאת העולם בכללה

92 ראה למשל פרק י"א שם שמרבה לדבר על ענין העשירות ורב הממון שהם בעצמם אינם כלום אלא הם הכנה להשיג על ידיהם כמה הצטרכויות, הן הכרחיים הן להנאה ועונג, ובכל זאת רואים אנשים שעד סמוך למיתתם ממש הם נהנים ושמחים אם נודע להם איזו הרווחת ממון.

93 שם פרק ט"ז.

94 שם פרק כ"ב.

לאיזה תכלית נבראת שאם כפשוטו בשביל הנ"ר שלו שנשמור מצותיו ונלמד תורתו בזה העולם העובר בוודאי אינם כדאים לו ית' אף נגד השמש והאורה שהוא חלק קטן מברואיו, וע"כ צריך לחקור על התכלית העקרי של בריאת העולם ומה עסקינו ומה חובתינו בזה העולם לעשות תיקונים אחר שברא כל הטבעים לצורך חיותינו שתקיים בנו, ומה אנו ומה חיינו ומה יוכל להתקן על ידינו שיהיה תועלת גדול נצחי ממעשינו... וכן ג"כ בזה העולם אף מי שהוא משים עיקר עסקו לעניי אחרית טובו אם הרוויח לו ה' שגם פה יוכל לחיות חיי עונג והרחבה אמור ע"ש מי סני לצדיקי דאכלי תרי עלמא, ואף גם זאת המשכיל על דרכיו יראה שההרווחה שיש לו פה שישתדל עי"ז יותר לצרכי אחריתו שע"י ההרחבה יתרחב דעתו ושכלו לעניי התכלית לעולם שכולו ארוך וטוב, ועיקר מחשבותיו של המשכיל הוא רק להיות מיצר ודואג ומחפש טובא שיהיה הנהגתו הולכת ע"ד תכלית תועלת עולם הנצחי והקיים.⁹⁵

"...ומה חובתינו כעת בזה העולם... אין לנו בעולמינו אלא לשום ענינו ולבנו להסתכל בדרכי ה' והנהגתו הישרה בכדי להבין מענין הנהגתו מה חובתינו בעולם להתנהג בדבר השייך לדידן... ועפ"ז נמצא שכל טובינו הוא בידנו שמצדו ית' ומשפטו הטוב אין מניעה כלל כי הוא רוצה וחפץ בטובת כל בריותיו וכביכול עומד ומצפה לזה והבא לטהר וכו' וה' הטוב יגמור לטוב.⁹⁶

"...וה' הטוב לא ימנע טוב להולכים בתמים היינו שהם תמימים עם הבורא ית' וסומכים עצמם על גודל טובו שיודיעם דרכיו ומה חובתם ולא לילך דרך עקלתון כמתגנבים מלפני הבורא ית' ולבנות במות החקירה לעצמן ובוטחים על חיל חכמתם וחכמת מה להם, ולהלן אביא בע"ה מה שחנני ה' בחסדו אחר רוב החיפוש ובקשה מאתו ית' בכמה תפלות שונות וכמה דמעות שפכתי לפניו שיוני בדרך הישר והפסוק הזה הוא רגיל על לשוני תמיד עיני תמיד אל ה' כי הוא יוציא מרשת רגלי, ועפ"ז אכתוב מה שבדעתי מכוונת הבורא ית' אחר העיון בסדר נפלאות ברואיו והנהגתו הטובה עמהם ונוהג בחסדו כל דור.⁹⁷

"הוספה על הקודם. יש שמחזקים עוד בדעתם ולהשאר על דרכם באומרים שכן הוא רצון הבורא ית' שהעלים זאת מאתנו וזה הוא חובתינו בעולמינו שלא לחקור על זאת כלל אלא משים עיקר עסקינו לתיקון וקיום העולם כי לא תוהו בראה לשבת יצרה ונשענים עוד על מאמר מפורסם שאלמלי המשוגעים לא היה קיום העולם ונמצא שעוד מקיימים רצון הבורא ית' בהנהגתם הסכלה וכל מי שמשתגע ביותר לשום עוה"ז קבע ולשום כל הסתכלותו בזה להיות גבוה שבגבוהים ולמשול על כל בני שחץ הוא מקיים יותר רצונו ית' ומה שנאמר בתוכחות וקללות והיית משוגע

95 שם פרק כ"ו.

96 שם פרק כ"ז.

97 שם פרק כ"ט.

אוצר החכמה

הוא מצוה וברכה... אבל אם ישימו קצת הסתכלות בזה היו מבינים טעותם... וכן המאמר שאלמלי המשוגעים לא היה העולם קיים האם נדייק מזה אבל החכמים הם מכלי ומבלבלי העולם אלא שזה דבר שא"צ להאמר צורך החכמים האמיתיים בעולם שיתוקן סידור העולם על ידיהם אלא שהראה מקום להצטרפות השוטים והמשוגעים ג"כ בעולם, ועכ"ז אשרי לחכמים ואוי לטפשים ומשוגעים כשישארו בשטותם וכל א' מהמשוגעים נצרך שיאמר העולם יוכל להתקיים בלעדי כי יש די והותר משוגעים בעולם לקיום העולם ומלואו ואף יש בו די לכמה עולמות כהנה והחכמים מתקני העולם נתמעטו ושחו...".⁹⁸

"...עכ"פ עלינו לשים לב לזה לחפש ולחקור אחר ידיעה השכלית כאחר מטמונים ועליה נאמר אם תבקשנה וגו' וכמטמונים תחפשנה אז תבין וגו' ויראת ה' היא חכמה ויגעת ומצאת תאמין אחר בקשת הרחמים מבעל הרחמים שידריכנו בהנהגות ישרות ע"פ כוונתו ית' ע"ד התורה והמצוות לאמתתן אשר בהם תלויים תיקוני זה העולם אשר הוא הכנה לעולם שכולו ארוך וטוב."⁹⁹

"...ונמצא כל הנהגות הישרות הנוגעות לטובת זה העולם העובר הם הכנות לזה שע"ז יהיו החכמים האמיתיים פנויים להשתדל בעניני הכנות האלקות היינו בחלק השני של ענין חכמת האלקות ... והחלק השני יתבאר בע"ה להלן... איך שהוא הכנה לתיקון חיים נצחיים לעולמות המושכלות, עכ"פ ההנהגה הישרה של זה העולם הוא הכנה שיהיו החכמים האלקיים פנויים לעבודתם לחקור בעניני אלקות וחבורם עם העולם...

עכ"פ אשוב לדברי שגם מצות שמעיות יש להם טעם ואשרי מי שזוכה להבין טעמים שיקיימם על שלימותם, אבל עכ"פ אף מי שלא יבין טעמים נצרך להזהר בשמירתם ועשייתם... ועכ"כ נצרך לחקור על איזה דבר זר שהוא נגד השכל מבטן מי יצא הדבר אם מדברי חז"ל שקבלו התורה איש מפי איש עד הזוגות עד הל"מ, נצרך לשמוע אליהם...

אבל ענין התורה והמצוות שהתכלית מהם הוא ענין רחוק ועמוק עכ"כ אינו ידוע אלא לחכמים האלקיים וכמעט נשכח מכל האדם עיקר התכלית עד שיסברו ההמונים וגם נמשכו אחריהם כמה חכמים ע"ד איש חכם נשפט את איש אויל מה שמצאו דרך כבושה לפניהם וסוברים שכבשום חכמים ומבינים, עכ"פ הם סוברים שכל מעשיהם הוא עצם התכלית... וזה בא ממה שאבדה עצה מבנים שכל עבודתו את הבורא ית' אינה אלא מעשה אבותינו ומצות אנשים... ואאריך בהם אולי יכנסו דברי באזני איזה משכילים ויתחזקו עמדי להשיב עבודתו ית' על אמתתה ולאט לאט ישיבו ויבינו את המוני עם וכולם ידעו את ה' למקטנם עד גדולם."¹⁰⁰

98 שם פרק ל'.

99 שם פרק ל"א.

100 שם פרק ל"ב.

[1234567]

"...וזה הוא הענין של הרווחת הנשמה בזה העולם שמה שנתלמדה פה בעולם הגשמי הן מהמדות הטובות והן מאיזה מושכלות כי המשכיל אחר שיראה מהבלי זה העולם הגשמי וענינה העובר והכלה יתחיל להתבונן בענין החיות והמושכלות שבו בהפשיט דעתו מענינים הגשמיים והם אינם אצלו אלא למשל להבין ע"י הגוף הגשמי ענין חבור החיות שבו וזה הציור נשאר בהחיות בכדי שאחר הפרדה מן הגוף תוכל להבין ע"י עניני ההעלמות של עולמות המושכלות ובירורן אשר אין שיעור לזה העונג והכל לפי ערך מה שטרט להשיג בהיותו פה מחובר ומקושר עם הגוף הגשמי... והנה ע"י הדרך יש הרווחות בזה העולם מה שעושה עצמו כלי מוכן בכדי שיוכל לקבל ההנאה העצומה בעולמות המושכלות אשר מצד המשפיע הוא משפיע בשוה לכל אבל מי שהוא כלי מוכן יהנה מה וההיפוך בהיפוכו... אבל עכ"ז סוף המסקנה לא יוכל להיות תכלית תיקון האחרון כ"א אחר שיוציא כל א' מאישי מין המדבר מה שבכח שכלו לפועל בכדי שיזכה ג"כ להמדרגה העליונה זו שהבאתי כשיהיה כלי מוכן לקבל העונג הנצחי בעולמות המושכלות כמו שכתבתי למעלה שמי שטרט הרבה באיזה עיון שכלי עד שהוציאה לפועל על בוריה יוכל ללמדה אח"כ לאחרים החפצים וחושקים ג"כ להתחזק בזה לכל א' כפי מה שבכחו שיוכלו להבין את זאת.¹⁰¹

"...ועפ"ז מי שרוצה לעלות למדרגה הגבוה להיות מהעומדים לפני המלך ולקבל עונג גדול מפני שהוא ראוי לזה ע"י רובי מעלותיו בכמה דברים אבל בכדי שיצא מחשש סכנה שבאיזה הטייה כל דהוא בשינוי רצון המלך יוכל לאבד עולמו כי חמת המלך וגו' ע"כ נצרך להתלמד מקודם באיזה מדרגות התחתונות אצל איזה שרים ולהתנהג שם בכל חומר הדרך ארץ כעומד לפני המלך ואף ששם אין הקפידא והעונש ע"ז חמור כ"כ אבל כיון שהוא ענין לימוד איך לעמוד אח"כ לפני המלך ע"כ צריך ללמוד ולהתרגל במקומות הקטנים ולצייר בנפשו כעומד לפני המלך...

ועפ"ז אשוב לדברי בעניני העבודות להבורא ית' כי מי שעושה עניני המצות בזה העולם בכדי לקיים מה שנצטוו ומפריז ומבזבז מעותיו לצדקה ומבטל רצונו נגד רצון בוראו אין ענינו אלא הכנה לבעל המדרגות הגבוהות ובוודאי לא יקופח שכרו ושכרו הרבה מאוד, אבל מי שעושה מעשה הצדקה וג"ח עפ"י התלמוד שכל מה שיש לו אינו שלו אלא הוא של מי שאמר והיה העולם והוא מכיר פחיתות ערכו נגד בוראו ויחשוב ענין חילוק הצדקה שלו כמו שהוא ממונה על אוצרות המלך שמחלק מהם עפ"י ציווי המלך שאינו נותן משלו כלום... וכן ג"כ כשמתלמד בענין הצדקה להיות רוצה בטובת חבירו ובטובת כל המרגישים ויקנה בזה מדת הנדיבות להטיב מטובו לאחריו ולרחם על כל הבריות ולהשוות רצונו לרצון הבורא ית' הרוצה בטובת כל ברואיו...

אבל עיקר המצוה הוא ההרהור והמדה טובה שקנה ונטע בנפשו וכן בהיפוך גבי עבירה עיקר החטא והקלקול שקלקל לעצמו שקנה תכונה רעה בנפשו, וע"ז הדרך גם בכל התורה והמצוות עשה בקיומם שהכין נפשו שתוכל לקבל שפע הטוב לעולם שכולו טוב וההיפוך בהיפוכו... עכ"פ נוכל להבין מזה שבכל עניני התורה והמצוות העיקר הוא לידע טעם העשייה ולתקן לבו ומחשבתו ע"י טעמי המצוות לפי רצון הבורא ית', ועד"ז נוכל לפרש ג"כ מה שאמרו הקב"ה לבא בעי שהוא תיקון המדות התלויים בלב, ה' יתן בלבנו לעבוד אותו כפי כוונתו ית' לחזות בנועם ה' ולהנות מזיו שכינתו וטובו. 102

כפי שביארתי בהתחלה שכל ענין התורה ומצותיה הוא לתקן עניני אישי המדבר בעניני מדותיהם ובכדי שיהיה חיבורם הולך ע"ז הסידור ושע"ז יוכלו לסדר איש איש על עבודתו כל א' למה שכתו חזק בזה עפ"י מזגו, ושע"ז יתחברו כל הידיעות וכל המלאכות טבעיות ולימודיות שהיא מלאכותית שיצא בפועל מה שבכח אישי מין המדבר וע"י חיבור כל הידיעות יספיק לכל המרגישים כל צרכיהם בריח ויהיו בטוחים ולא פחדים מכל צער ונזק בזה העולם העובר וכלה שע"ז יהיו פנויים להבין הקשר שבין החיות הנקשר בגוף גשמי עם עולמות המושכלות שהם חיות בלי מהות גוף כלל, שע"כ הם נצחיים וקיימים ובהיות שדיני התורה שהם דינים וכללים שווים לכל נפש א"א עפ"י נגלותיה להיות על ידיה תכלית השלימות, כי תכלית השלימות הוא להשתמש בכל מדה ובכל דבר לפי מקומו ושעתו הראוי לו. אלא עיקר תיקון התכלית ע"ד השלימות שאנו מקוים עפ"י התורה הוא ע"ד שכתב החסיד בעתו"ה שהערה התוריית מביאה לידי הערה השכלית שע"י הסתכלות יתירה בכל דיניה וספורה להבין עניניהם וטעמיהם יתלמדו מזה איך לתקן כל המדות שיוכלו להשתמש בכל א' מהם במקום הנצרך, וע"כ אף שגדרה התורה ע"י המצוות מפני כל המדות הרעות כגון הגאווה והכעס והקנאה ודומיהם, עכ"ז לא אסרה התורה בפירוש להזהיר בל"ת לא תגאה ולא תכעוס רק הזכירה דרך כלל היזק הגאווה ורם לבבך ושכחת וגו', והוא מפני שא"א לאסור איזה מדה רעה בהחלט כיון שהיא נצרכת לפעמים במקומה הראוי לה שהיא מועלת ביותר כפי שכתבתי שכל דבר שהוא מועיל יותר במקומו הוא מזיק מאוד שלא במקומו וממילא מבואר ההיפוך שכל מה שהוא מזיק ביותר שלא במקומו מועיל מאוד במקומו... אבל כשראה הקב"ה שא"א לעולם בלי תורה והוא שנתמעט השכל והיו מקלקלים בכמה דברים רוב העולם מה שהפסדם יותר משכרם מה שמתקנים הגדולים על ידיהם במקומם וזמנם ע"כ הוכרח לגדור ע"י התורה ומצותיה אף בפני כמה דברים המועילים במקומם בכדי שלא יזיקו שלא במקומם. עכ"פ היוצא מדברינו שכל תקנות תכלית התיקון הוא לידע איך להשתמש בכל המדות ע"ד המצוה במקומו הראוי לו... 103

102 שם פרק מ"ו.

103 שם פרק מ"ז.

רבי מנשה ממשיך לדבר בעניני המידות המגונות של קנאה ותאוה וגאווה וכעס, ומבאר שעל פי השכל אין מקום לאף אחת ממידות אלו. הוא מרחיב ומסביר בטענות ניצחות למה הוא כך, נמצא שכל ענין המידות האלו הוא כמו שביאר קודם משום שנצרכות במקומות ובזמנים מסוימים, "והכלל שנצרך תמיד לשום עינו על הנהגתו שתהא ע"ד ידיעה השכלית".¹⁰⁴

לקראת סיום הספר כותב הגר"מ: "אחזור בקוצר דברים מה שהבאתי למעלה שכל העיונים עיקר כוונתם הוא בענין האלקות, ואף בעולמות המושכלות שלא לשנות דעת מקומות הגבוהים והוא ענין הנקרא דרך ארץ ושנצרך להתלמד בזה העולם השפל ושיחוש בענין דרך ארץ בפני כל אדם ולא יקל בעיניו שינוי דעתו ורצונו של חבירו אף לקטן בעיניו כיון שהוא ענין לימוד לידע ולהיות רגיל ע"ז במקומות הגבוהים והוא הכנה לעמוד לפני המלך ולקום במקום קדשו, וזה הוא מבואר בכתבי האר"י שאף בהיותו נפרד מהחומר והוא בעולמות המושכלות כשרוצים לאיזה להעלותו למדרגה עליונה כפי שנצרך לילך בהדרגה אף שם בעולמות המושכלות אזי קודם עליתו דנין אותו ומדקדקים עמו על כמה דברים ודקדוקים קלים מה שבמדרגה למטה לא הי' קפידא בזה כלל, וכן בכל עליה ממדרגה למדרגה... ומזה יוכל כל אדם להבין כמה נצרך בזה העולם להיות שוקד על דלתי עיון ידיעות השכליות ע"ד התורה ולהעיד השכל עפ"י דרכי התורה ולעיין ולחזור ולעיין ולתקן מדותיו בפועל ע"ד ידיעה השכלית ולהשוות רצונו להטיב לרצון קונו וישען בה' ויהי ה' למשען לו".¹⁰⁵

וכך מסיים רבי מנשה חיבורו זה: "אחרי אשר בע"ה פתחתי פתח לכמה ידיעות השייכות להנהגות ישרות ולהוציא עם עור ועינים יש, אבל עיקר חסר מן הספר שכל דברי לא יועילו אלא למי שלבו דואג בקרבו ומואס בחיי ההבל של העולם העובר והכלה הזה ולא יערבו לו תענוגיה לדבקה בהם אלא עראי המה לו רק משתוקק מאוד לדעת מה יעשה בזה העולם שיהיה לו לצידה לעולם הנצחי והקיים. לאיש כזה אקוה בע"ה שיועילו לו דברי אלה ויוסיף מדעתו לפי הכללים דכיילינא. אבל מי שנפשו חשקה ודבקה וקשורה בעניני זה העולם... לא די שלא יועילו לו דברי אלא אדרבה יהי בדעתו כאילו הגיע לגבורות השכל ויוסיף על זה כמה דמיונות והבלים וישמח בהם, והרי הוא ככל המזונות הטובים המועילים לבריא ולמי שנתקלקל איצטומכתו נהפך לו לרועץ, ועכ"ז לא מנעתי דברי ע"ד צדיקים ילכו בס".¹⁰⁶

דבריו האחרונים של רבי מנשה אפשר לומר על כותבי תולדותיו למיניהם – תרתי משמע – שלא ירדו לסוף דעתו ולא הבינו שכל כוונתו להגדיל כבוד שמים ולהביא העולם לתיקונו.

104 שם פרק נ'.

105 שם פרק נ"א.

106 שם פרק נ"ב. אחר כך הדפיס המו"ל ביאור משנה אחרונה של מסכת קנים מהגאון רבי מנשה שנלאו בה כל המפרשים.

עד היום לא נדפסו עוד מתורתו של רבי מנשה אלא גרגרים קטנים,¹⁰⁷ ורוב כתביו נאבדו,¹⁰⁸ ונשארו רק כמה חיבורים בודדים שבע"ה נוציאו לאור.

רבי מנשה וחכמות חיצוניות

כפי שהבאנו משך כל המאמר, רבי מנשה ניסה כל ימיו להביא את העולם לתיקונו השלם. אין ספק שרבי מנשה ידע חכמות העולם כפי שרואים מתוך ספריו, אבל דא עקא כדי להביא העולם לתיקונו. האם היה דעתו שכל אחד ילמד חכמות חיצוניות? אין שום מקום בכל כתביו שהוא מעודד או מחזיק מלימוד זה וכל שכן נגד לימוד התורה. רבי מנשה מרבה לכתוב ששכל התורה הוא הרבה יותר משכל האנושי.¹⁰⁹ אכן שני לימודים של חכמות הוא כן מעודד, והיינו ללמוד אומנות כדי להתפרנס שלא יצטרך לבריות, ולימוד חכמות כדי להבין את התורה. בא פלונגיאן והרחיב בסיפורים שונים ומשונים על שאיפת הגר"מ להשכלה. הוא מספר איך שרבו שונאיו מחמת תמיכתו בחכמה, ואיך שלמד שפות אחרות כדי לקרוא בספרי חכמה – דבר שלא נודע אלא ממנו.¹¹⁰

¹⁰⁷ ראה למשל תשובה אחת שנדפס מתוך כתביו בתוך 'שדי חמד', מערכת חדש אות ו' – ראה בהמשך.
¹⁰⁸ וז"ל ר"י ספאלעטער בתולדות הגר"מ בראש ספרו אלפי מנשה ח"ב: "וסיפר לי אבי הרה"ג שליט"א כי ראה זה כמה לערך חמש ושלשים שנה בבית נכדו דודי ה"ר ר' אברהם בליטשטיין מאיליא ז"ל ארגו גדול מלא מפה לפה כת"י מאא"ז גם פי' על התורה כסדר השבוע אך מטעם כמוס אתו לא נתן לשום איש אף לעיין בהם לידע מה טיבם. ובעת שריפת העיר בשנת תרמ"ד נשרפו גם המה וחבל על דאבדין".
¹⁰⁹ ראה לדוגמה ב'אלפי מנשה' אות ע"ג: "...שעיקר כוונת התורה להעיר להיות מבין ושואל מדעתו, ואח"ז ימצא מבוקשו בדברי תורה שהיא גבהה מאוד משכל האנושי אבל מי שאין בו דעת לשאול, שיהיו אצלו דברי תורה כספר החתום...". ועיין באות ע"ח: "החכמה, נחלקה דרך כלל, לשתיים. ומדרגתה ממטה למעלה הוא חכמות אנושיות, וחכמת התורה מן השמים, שנתנה לנו בכתב ונמסרה לנו בע"פ, וכפי שכתבתי, חכמות אנושיות בכללן, הם כגוף, שהם נפעלים לגבי חכמת התורה שהיא הנשמה ופועל לגבי חכמות אנושיות."

¹¹⁰ ראה שם עמ' 69-74. כפי שאנו מכירים את פלונגיאן עצמו, נראה שכל מה שכתב על רבי מנשה קרה אליו! יותר מזה, הלשון שכתב פלונגיאן בכתב יד הרבה יותר חריפה ממה שהדפיס. בכתב יד הוא כותב: "...גם הגאון רבי מנשה רבת צרורהו מנעוריו ויראה כי רבו אויביו שקר וגם כל היום התאוה תאוה לאסוף חכמה ודעת בלבו. וירא כי אין מנוח לו מאויביו אשר יקיפיהו ומתשוקתו הבוערת בקרבו, ויעזוב את ארץ מולדתו ללכת בברלין שמה ינוח מאויביו מסביב אין שטן ואין פגע רע (כך לשיטתו של פלונגיאן – ד.ק.) שמה ישביע צמאונו בתבונה... אפס כאשר בא בקניגסבורג מצא הרבה מאחיו בני פולין... וכאשר גלה להם מצפונם... ספקן כפיהם וזעקו הוי הדרת ראשנו!... אבל הוא מפני קולם לא חת ומהמונם לא נענה ויבז לסכל מיליהם, וכאשר כי דבריהם רק הבל וריק הוא פרשו מלכודתם עלי נתיבות ועמלו כי לא יתנו לו שטר נסיעה (רייזע פאס) וירא כי מחשבתו לא עשתה פרי וישב לביתו סר וזעף." אולי יגלה לנו פלונגיאן מקורו לסיפור זה!

פלונגיאן גם מספר על כמה מכוונות שהמציא רבי מנשה אלא שלא קבלו רעיונותיו "רק נשארו בכתובים ובלי ספק כבר עלה עליהם רקב ולא נשאר להם עוד שארית." שוב אני אומר שלא נודע מכתבי יד כאלו, והרצצה לשקר ירחיק עדותו. הרי כל כתבי הגר"מ עדיין היו קיימים בשנת תרי"ח, ולמה דוקא כתבים אלו עלו ברקב ולא שאר הכתבים?

אחריו בא נינו של רבי מנשה, ר' יצחק ספאלטר, ואישר דברי פלונגיאן וכותב בתוך דבריו: "...אך בפירוש לא נשמע זאת מפיו הקדוש, גם ש"ב וידידו מנוער הגאון המצוין ר' אבלי פאסוואלער ראב"ד בוויילנא הי' דעתו נוחה שידפסו דברי חכמה ומדעים בלשון הק' ושניהם באו בהסכמה א' על ספר חכמה א' ממשכילי דור הישן וידברו שם בארוכה אודות התועלת אשר יגיע מזה שידפסו בלה"ק ספרי חכמה ומדע.¹¹¹ ובהערת שוליים מוסיף ספאלטר: "ראיתי את הספר הזה בימי ילדותי אצל הר' ה"ה ר' אנשיל ברוך מוילייקא ז"ל וברכות הימים נשכח ממני שם הספר." ואני אומר שבאמת ילדות היתה בו והנין הזה העיז לכתוב דברים על סבו הגדול שלא היו ולא נבראו! הספר היחיד שעליו הוסיף רבי מנשה שמו על הסכמה הוא ספר 'משכיל לאיתן'¹¹² והוא חידושי הלכות מסדר מועד וקדשים. איך העיז הנין לכתוב דברים קודם שיבדוק את הנושא בשלמותו?

הנהגות של רבי מנשה

בדרך כלל, הסתיר רבי מנשה דרכו בקודש, שבטבעו היה אדם צנוע ונחבא אל הכלים כמו שרואים מתוך כתביו. כמעט ולא כותב על עצמו או על הנהגותיו. כל דרכו היתה לעזור לזולת ולהביא את העולם לתיקונו. אכן הנהגה אחת נודע לנו רק בדרך מקרה ואחר כך ניסה להסתירה. היא מובאה בתולדותיו שכתב נינו וכאן נביא אותה שוב: "והיה ישן חמש שעות במע"ל משעה הראשונה עד השעה הששית והי' עובד את ה' בהצנע ובכל לילה סדר תיקון חצות אשר איש לא ידע מזה כי שנא את הפרסום בעבודת הבורא. וסיפר לי ש"ב הר"ר יצחק

בדרך פלונגיאן הלך גם ש. ז. ריבלין בספרו 'מדרש שלמה', ירושלים תשי"ג (שאין לסמוך על שום דבר שהוא כותב, שהכל פרי דמיונו כידוע), עמ' 149 ומכניס את רבי מנשה בין תלמידי הגר"א שעסקו בפועל בלימוד חכמת הטבע, ושם הערה 71, והכל מבוסס על 'בן פורת' בלי מקור אחר. כמו כן החוקרים של היום שמתווכחים על הגר"א ושיטתו בחכמות חיצוניות (ראה א. מ. שרייבער, בכת"ע בד"ד חוב' 9 - 10, תשנ"ט - תש"ס; תגובת ר. שוח"ט, שם חוב' 11, תש"ס; ושוב תגובת שרייבער לסקירה של שוח"ט, שם), הגיעו למסקנה שרבי מנשה עסק בחכמות הכלליות (וז"ל שוח"ט שם עמ' 118: "על כל הנוגע למה שכתב שרייבער על ר' מנשה מאיליא שעסק בחכמות הכלליות אין לערער"). ואני אומר ששניהם סמכו על ה'מדרש שלמה' או על ה'בן פורת' שאין לסמוך על שניהם. אין שום מקור נאמן שרבי מנשה היה מעודד לימוד חכמות כלליות על חשבון של לימוד התורה ח"ו, אלא ההיפוך הוא הנכון כמו שרואים מתוך כתביו עצמם. [ולגבי עצם הריכוז של החוקרים האלו בענין לימודים כלליות של הגר"א, ראה מאמרו של י. שפירא שם, חוב' 13 (אלול תשס"ג), ומש"כ על תגובת שוח"ט שם חוב' 15 (אלול תשס"ד) ואין כאן מקומו]. (ראה גם ע. אטקס בדבריו בתוך 'הדת והחיים', ירושלים תשנ"ג, עמ' 37-39, שמסתמך גם על פלונגיאן וחבורתו להכניס את רבי מנשה בקבוצת 'מבשרי ההשכלה', אבל אין שחר לדבריו כמו שכתבנו).

111 שם, ר' ע"א.

112 ווילנא תקע"ח. כנראה שרבי מנשה היה אז בוויילנא (אותה שנה הדפיס את ספרו 'בינה למקרא' בהורדנה הסמוכה לוויילנא) וצירף חתימתו להסכמת הגאון רבי אברהם אבלי. הכותרת של הסכמה זו היא: "הסכמות המאורות הגדולים המפורסמים הע"ה (העמודי הימיני) דמדינות ליטא יצ"ו." רואים איפוא, שרבי מנשה היה נחשב בין הגדולים. אין שום ספק ששמו של רבי מנשה מופיע עליו. אין ספק ששם הספר בלבד את הנין, וחשב שנושא הספר הוא השכלה!

ברודנא כי אביו דו"ז ה"ר ר' אליהו ליב ברודנא ז"ל בן מחותנו של הגאון הר"מ ואבי ה"ג ר' ש"מ ברודנא לן בלילה בחדר אחד עם ה"ג הר"מ והוא אז נער בן עשר שנים. פ"א בשכבו על מטתו ושנתו נדדה מעיניו ויהי בחצי הלילה קרב בלאט הג' הר"מ אל מטתו והביט בו אם ישן הוא, ודו"ז רצה לראות מה יעשה ע"כ עשה את עצמו כישן, וראה כי א"ז חלץ מנעליו וישב על הארץ והתחיל לאמר תיקון חצות בבכיות עצומות ובדמעות שליש בקול קורע חדרי לב עד כי לא יכול נשוא וגם הוא נתן את קולו בבכי וישמע בית אביו ומני אז לא לקח אותו אל חדרו, וכאשר דו"ז ז"ל ספר המאורע הזה אף אחר חמישים שנה לא היה יכול להתאפק מבכי כי נצטייר לו בדמיונו תמונת א"ז ז"ל ובכיו.¹¹³ זו היתה דמותו הנסתרת של רבי מנשה.

רבי מנשה ורבנו הגר"א

התייחסותו של רבי מנשה לרבנו הגר"א אפשר ללמוד מתוך דברי הגר"מ עצמו בתוך ספריו. במקומות הבודדים שמצטט מדברי הגר"א רואים עד כמה העריך אותו. רבי מנשה כמעט ולא מביא משום אדם אחר חוץ ממנו. כבר הבאנו למעלה כמה ציטוטים שמביא הגר"מ מדברי הגר"א, אבל כדי להשלים את הענין נחזור ונצטט מה שנוגע לענייננו: "שאלמלא הוא (כלומר, הגר"א) נשתכחה תורה מישראל, שהחזיר עטרה ליושנה שעם גודל חריפותו ובקיאותו נתן לב לדברים הפשוטים ונתן עין עיונו לזה לפרש הכל בדרך פשוט וקל, ורובי עניניו הולכים ע"ז הדרך...".¹¹⁴ "וכפי הנראה ששלח לנו ה' עיר וקדיש מן שמיא הגאון המפורסם מוהר"א זצ"ל מוויילנא שהתחיל קצת להחזיר עטרת התורה ליושנה עפ"י דרכו דרך האמת והפשוט...".¹¹⁵

האם היה תלמיד מן המניין שישב לפני הגר"א וקיבל תורתו? אין לנו שום הוכחה שאכן ישב תקופה ארוכה או קצרה לפניו הגר"א ולמד ממנו באופן מסודר. מסתבר שהיה בא מדי פעם לפעם והיה מציע שאילותיו וספקותיו לפני הגר"א ומרוב כישרונותיו הוא קיבל דרכו בלימוד.¹¹⁶ ואכן מי לנו גדול מהגאון רבי דוד לוריא שקיבל מפי רבי מנשה עצמו דברים

¹¹³ אלפי מנשה ח"ב דף ה' ע"א. אכן, כל מה שמביא ר' יצחק ספאלטער עם מקור, יש לסמוך עליו. אולם, מה שמביא בלי מקור אין לסמוך עליו כלל כי גם הוא הסתמך על ה'בן פורת' – ראה להלן.

¹¹⁴ אלפי מנשה ח"א, אות ק"ב (דף ל"ח ע"ב).

¹¹⁵ שם, אות קע"ז (דף ע"ג ע"ב).

¹¹⁶ ראה מה שהבאתי לעיל מספרו 'בינת מקרא' מה ששמע מפה קדשו של הגר"א ולמד ממנו כלל בדרך הלימוד שבו יישב הרבה משניות מוקשות. כמו כן מה שהבאנו מספרו 'אלפי מנשה' וכתב שיעקר דרכו של הגר"א היה להעמיד כל דבר על אמתו לפי הפשט. הוא מזכיר את הגר"א עוד כמה פעמים – ראה אות ס"ז (דף כ"ג ע"א): "וכבר הבאתי בספרי בינת מקרא שעל הטעמים בשם הגאון מוהר"ר אלי' זללה"ה מוויילנא שדרך דרש לחוד ופשט לחוד...". אות קכ"ט (דף מ"ח ע"א): "שזה הוא א' מחלקי היצה"ר שאביא להלן בשם הגאון זללה"ה מוויילנא" (אמנם, לא הביאו רבי מנשה). דף פ"ג ע"ב: "והסכים עמו גם הגאון בעל שנות אליהו."

בדף פ"ג ע"א מביא תירוץ מ"המנוח הגאון מ"ו שלמה זלמן מוויילנא זלה"ה – הוא הגאון רבי זלמלע

א"ת 5134567

על הגר"א וגדלותו. בספר 'עליות אליהו'¹¹⁷ מובא מכתבו של הגרד"ל אל רי"ה לוי'ן ובתוך דבריו כותב:

"...כאשר בעו"ה עדי רא"י ושמיעה ראשונים מהעומדים לפני רבנו הגדול ז"ל כבר אבדנו בדורנו השפל הזה ואנשי דייקי וגמירי שמעתתא ע"כ אבדו. וכאשר עמדתי על הבחינה בכמה סיפורים במטו בה משמיה דרבנו ש"ב וחמיו זקנו הגאון ר' חיים ז"ל פום ממלל רברבן מגדולת רבו רבנו הגדול ז"ל כפי רוב המספרים והשומעים ממנו ז"ל כן רבו השינויים בחיסור ויתור בכל סיפור וסיפור, אשר על כן אף כי רבת שמעה לה נפשי (הצמאה לשמוע בשם רבנו הגדול ז"ל דבר מה) למאות בכל זה לא אוכל להחליטם ברורים ושאסכים להעלותם בדפוס בשמי זולת איזה גרגרים שזכיתי משומע או רואה ראשון נאמן וכמו ש"ב הגאון מ' שאול מוילנא ז"ל והרב וכו' מ' מנשה מאיליא ז"ל וכו', אמסרם לידו בכתב ג"כ לחברם יחד..."¹¹⁸

וכך כותב הגרד"ל מה ששמע מפי הגר"מ עצמו:

"סיפר לי הרב ר' מנשה מאיליא ז"ל שפ"א שלח ע"י הגביר מחאטאוויץ שהיה חולה, מכתב עם עשרה אדומים לצדקה על בהמ"ד של רבנו ז"ל (הגר"א) למסרם ביד רבנו, ויהי כאשר מסר לו העשרה האדומים הביט בהם ברגע והחזיר לו שמונה ולא קיבל ממנו רק שנים, וע"י יגיעה רבה שיגע הרב ר' מנשה ז"ל להוודע טעמו של דבר נודע לו ע"י הרב מ' סעדי' תלמידו המשמשו שזה היה טעמו שהרגיש במראית עינו שהאדומים כולם היו פחותים וקלים ונולד לו ספיקא דדינא בשיעור מטבע זהב שנפחתה עד כמה יהא רשאי לקיימה, אם דינה כשל כסף... ע"כ החזירם לו להשיב תיכף לבעליו ורק אותן הב' שנחסרו כ"כ עד שהיה מותר לקיימן הוא שקיבל, והרב ר' מנשה הנ"ל התפלא מאוד מאיזו מקומות שאב רבנו לשער ענין זה שתלוי לבד בפלפולא גם בחכמת השיעור לפי גודל ערך המטבע אדומים שלנו נגד סלעים שלהם בכדי שיהיה אפשר להשוות הטעות במראית העין בפחיתותו."¹¹⁹

"סיפר לי הרב מ' מנשה מאיליא ז"ל שפ"א הציע הוא לפני רבנו ז"ל פי' חדש דלא כפירש"י והמפרשים בהא דחיפופי דפ"ק דשבת (ו'). ודעירובין, וא"ל רבנו ז"ל, מה

מואלאזין. ועיין בהשמטות בראש הספר שכותב: "ובלא"ה אין לבאר דברי המדרש כפשטו במקום שהוא נגד השכל רק צריך לתלות שיש להם איזה תוך, וכבר אירע כזה להמגיד המפורסם מו"ה יעקב זצללה"ה מדובנא שאמרו בפניו על הפסוק נקבה שכרך וגו' שלבן אמר לו שיתן לו נקיבה בשכרו והרבה לגנות זה הפירוש שהוא זר מאוד, ואח"ז הראו לו בווהר מפורש כזאת, אבל גבהה דעתם מדעתינו."

¹¹⁷ והוא תולדות הגר"א שהוציא לאור רבי יהושע העשיל הלוי לוי'ן בוילנא תרט"ו. הספר מעוטר בהוספות והגהות של הרד"ל ובמקום אחר נרחיב על הספר ועל החלק 'עליית קיר' שבו אי"ה.

¹¹⁸ שוב יש לנו עוד הוכחה נגד דמיוני פלונגיין שאמר שהגר"א ריחק את רבי מנשה (ראה לעיל, הערה 9), שהרי הגרד"ל מסתמך עליו בהנהגת ותורת הגר"א ואין ספק שאם נתפרדה החבילה בין הגר"מ והגר"א לא היה הגרד"ל מביא ממנו וכן לא היה רבי מנשה מעריך ומכבד את הגר"א כמו שרואים מתוך דברי הגרד"ל – ראה בהמשך.

¹¹⁹ עליות אליהו, הערה נ"ג.

[מקור חסידות]

ההכרח לזה, והשיב לו הרב ר"מ הנ"ל תיבה אחת מכתובות וכוונתו היה לסוגיא דכתובות (כ"ד:), ותומ"י השיב לו רבנו היאך יתישב לפירושו שם בבא דאלו ואלו טהורים, ושתק הר"מ כי לא היה לו מה להשיב ונתפלא על שכרע בלי ישוב כלל נתבונן על כל הג' בבות דברייתא הנ"ל והוכיח דהך בבא דאלו ואלו טהורים סותר פירושו.¹²⁰

[מקור חסידות]

"עוד זאת שנית סיפר לי הרב הנ"ל, שפעם אחד אמר לפני רבנו הגאון נ"ע על מה שהרמב"ן ושאר מפרשים סתרו דברי רש"י פרשת תזריע על הא ד'ומראה איננו עמוק מן העור' שכתב רש"י לא ידעתי פירושו, והרב ר"מ רצה לקיים פרש"י, ומיד בהתחילו להציע זה לפני רבנו לא הניחו לסיים דבריו רק א"ל מיד דברי רש"י ברורים בתמיהתו (ככל הדברים שרצה הר"מ להגיד לפניו). ויאמר לו מה שיש ליישב תמיהת רש"י על פי דרך (תו"כ והוא כתוב בליקוטי רבנו ז"ל כ"י עה"ת שבידי) ואמר שכך היה משיב בשוה בנגעים ואהלות כמו בשאר דינים הידועים ונהוגים כי היו כולם ערוכים ושמורים בפיו ובלבו כאחת.¹²¹

[מקור חסידות]

בנוגע להתייחסות הגר"א לרבי מנשה, מביא בעל ה'שדי חמד' תשובה של רבי מנשה שנשלח אליו על ידי חתן נכדו של הגר"מ¹²² וז"ל הנין: "ויש אתי תשובה ממוריני חמי זקני אחד המיוחד מאבירי הרועים בדורו של רבנו הגר"א (אשר העיד עליו הגר"א ז"ל בפני תלמידיו כי הוא גאון גדול) הלא הוא הגאון הצדיק רבנו מנשה בן פורת ונקרא בפי כל ר' מנשה מאיליא..."¹²³

[מקור חסידות]

דברי גדולי ישראל על רבי מנשה

ספר אלפי מנשה ח"ב עוטר בהסכמות גדולי ישראל שכותבים דברי שבח על הגר"מ. המו"ל, נין המחבר, פנה לרבני ווילנא והם ענו לו בחיוב. ראשון המסכימים היה הגאון רבי שלמה הכהן מוילנא שכותב:

"המה כבוד האברך הרב... יצחק... נין ונכד להרב הגאון הגדול מו"ה מנשה מאלייא זצ"ל הראני שנמצא בידו כתבי יד קדש אשר הניח אחריו ברכה א"ז הגאון הנ"ל והם מיוסדים לבאר מדות טובות והנהגות טובות ודרך הישרה שיבור לו האדם להלך בהן. וללמד לבני האדם לדעת חכמה ומוסר ויראת ה' וכל דבריו שם נאמרים בהשכל ובתבונה מתוק לחיך ומרפא לנפש... והנה באמת גופי הכתבים אינו נצרך

¹²⁰ שם, הערה צ"א.

¹²¹ שם.

¹²² ראה הערה 107. וכך כותב השולח: "והתשובה היא כתב ידו שנשארה תחת ידי ממורי חמי נכדו הרב וכו' מוהר"ר אברהם ז"ל גם כתב יד מה שהשיב גאון אחד הרב מדלהינאו על דברי חמי זקני ז"ל." כנראה שר' אברהם זה הוא ניהו ר' אברהם בליטשטיין שמוזכר בתולדות הגר"מ שהבאנו לעיל (ראה הערה 108) שירש הרבה כתבי הגר"מ.

¹²³ כמו כן יש מסורה בע"פ בבית בריסק, שהגר"א החשיב את רבי מנשה עד למאור.

לשום הסכמה כי מי לא ידע מעלת ויקרת של כבוד הגאון הגדול בעהמ"ח ספר 'אלפי מנשה' זצ"ל אשר היה מפורסם בדורו לגאון נפלא וצדיק למד ולימד דעת את העם ולהבינם חכמה ומוסר ויראת ה' כאשר יעיד עליו ספרו 'אלפי מנשה' אשר הדפיס בחייו וכמעשהו בספרו 'אלפי מנשה' הנדפס כן מעשהו בכת"י קודש אשר הניח אחריו ולכן לא נצרך לשום הסכמה... כ"ד הכותב באמת. שלמה הכהן מו"ץ דפ"ק ווילנא."

מרן הגאון רבי יצחק בלאזער, שהיה אז בוויילנא, הוסיף את הסכמתו וכותב:

"הנה מה אוסיף על דברי הגאונים הגדולים המ"ץ דפה יחי' שכבר קדמוני ע"ד כתי"ק של הגאון הגדול המפורסם מו"ה מנשה מאיליא זצ"ל... הנה מי לא שמע פרשת גדולת הגאון הגדול הנ"ל ודרכו בקדש וכל דבריו אשר כבר נדפסו הם ככסף צרוף מזוקק שבעתיים ע"כ מאד ראוי ונכון להוציא לאור דבריו הק' למען יהנו רבים מאורו... הכ"ד הבא עה"ח לכבוד התורה יום ד' כ' כסליו שנת תרס"ד ווילנא. יצחק בלאזער מלפנים רב בעי"מ פעטערבורג."

אחריו בא בהסכמה מרן הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי וז"ל:

"האברך הרב ר' יצחק... הראני מחברת כ"ק חידושי א"ז הגאון הגדול מו"ה מנשה איליער זצ"ל... ובאמת הוא למותר הן שם הגאון ר' מנשה נודע בכל תפוצות הגולה לגאון אדיר וחוקר לכל תכלית והנני להעיר את הרב המו"ל שי' כי לבד יקרת הכתבים וחשיבותם מצד עצמם ראויים להדפיסם למען יראו בני הדור ויוכיחו כי לחנם תלו באילן גדול בוקי סריקי וכאשר יראו הכתבים אור יבינו כי לחנם האפילו את אורו הגדול ליחס לו דיעות אשר לא רוחו... הכו"ח ועש"ק ט"ו כסלו תרס"ד ווילנא. חיים עוזר גראדזענסקי."

גדולי ישראל המביאים דברי רבי מנשה והמפלפלים בדבריו

כבר סמוך לפטירתו של רבי מנשה, מוצאים גדולי ישראל שמביאים דבריו וכן מפלפלים בהם. בשנת תר"ה מביא הגאון רבי ישראל ליפשיץ בעל 'תפארת ישראל' פירוש ממנו על משנה הראשונה בבבא מציעא.¹²⁴ הגאון רבי דוד טעביל מד"א מינסק, בעל ה'נחלת דוד' ותלמידו של הגר"ח מוואלאזין, מרבה להביאו ולפלפל בדבריו בספרו 'בית דוד' על מסכת ברכות.¹²⁵ מרן הגאון רבי ישראל מאיר הכהן מביאו ב'באור הלכה'.¹²⁶ מרן התזון איש מביאו

¹²⁴ ראה לעיל בהערה 41.

¹²⁵ ראה לדוגמה: ברכות י"א ע"א ד"ה עשה כדברי ב"ש: "...כבר קדמני בזה בספר אלפי מנשה כפי'..."; שם י"ג ע"א: "...וכן הוא בס' אלפי מנשה..."; כ"ד: "...כמ"ש בס' א"מ..."; כ"ה ע"ב: "ז"ל ס' אלפי מנשה..."; ל"ד: "מה שרצה בס' אלפי מנשה לפרש..."; ל"ה ע"ב: "...כבר השיב ע"ז בס' אבה"ע ובס' אלפי מנשה מכמה ראיות מוכרחות... וכן כתב בספר א"מ..."; ל"ז ע"ב: "...וכן כתב בקצרה בספר א"מ וזה ברור..."; שם: "עיין בס' א"מ מה שהשיב על פירוש רש"י...";

¹²⁶ סימן שי"ט, ד"ה מפזר: "ובספר אלפי מנשה פירש דכוונת הירושלמי... והוא נכון."

בספרו, בחלק זרעים.¹²⁷ אכן היו כאלו שהשיגו על ספר אלפי מנשה, אולם כלפי הגדולים שהביאו דבריו, אין נחשבים כלל.¹²⁸

אוצר החכמה

1234567 תמונה

תלמיד רבי מנשה

לא ידוע לנו כמה תלמידים או שומעי לקחו, היו לרבי מנשה, אבל שני תלמידים מובהקים היו לו שנהיו אחר כך מגדולי דורם. הראשון הוא הגאון רבי אריה ליב שפירא המכונה רבי ליב'לה קובנר, שהיה אב"ד בכמה ערים גדולות בליטא, ובסוף בקובנה.¹²⁹ כנראה ששימש ברבנות של סמארגאן על פי בקשת רבי מנשה שישב שם שנה ומחצה על ההוראה ואחר כך הפסיק להורות והושיב תלמידו האהוב במקומו. מעניין שרבי ליב'לה התנגד לשיטת המוסר של גאון ישראל מסאלאנט (אבל ביניהם שררה שלום ורעות – גדולים של פעם, שמחלוקת בשיטות אינה מחלוקת אישית). מסתבר שכך קיבל מרבותיו הגאון רבי מנשה והגר"ח מוואלאזין ללמוד מוסר לעיתים כאדם פרטי, אבל לא לאסוף חבורות על זה.¹³⁰

אוצר החכמה

תלמידו השני הוא הגאון רבי אריה ב"ר יעקב רבינוביץ, הנודע בשם רבי אריה איהומנר על שם מקום רבנותו הראשון, העיר איהומן. הוא עבר אחר כך לשמש כמו"צ של מינסק אחר פטירת הגאון רבי דוד טעביל, בעל ה'נחלת דוד'. הוא חיבר ספר 'באר היטב' על חומש ויקרא.¹³¹ כמו כן חיבר ספר רב הכמות והאיכות בשם 'עומקא דדינא' חידושים על תלמוד

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אוצר החכמה 1234567 תמונה

127 דמאי סי' ט' אות ז' על הירושלמי פ"ז (דף כ"ו): "פי' הרש"ש בשם הגר"מ מאיליע...". החזו"א מפרש דבריו בסוף הקטע.

128 ראה ספר 'רבבות אפרים' מר' יהושע פרידמאן, זיטאמיר תרל"ב. לא ידוע מי הוא מחבר זה ואין ספק, לפי מה שרואים, נראה שלא ירד לסוף דעתו של הגאון רבי מנשה.

כאן יש לעמוד על פירוש אחד שהובא בשם רבי מנשה על המשנה בשבת (ק"מ ע"ב), שלא כדברי הראשונים, רש"י והרמב"ם. על אותה משנה כותב הגאון רבי יוסף שאול נתנון: "יש 'מהמתחכמים' שרוצים לומר כי המשנה איירי בשתי בהמות והבל יפצה פיהם." נינו של רבי מנשה, ר' יצחק ספאלעטר חשב שדבריו של הגריש"נ היו מכוונים אל רבי מנשה (ראה סוף אלפי מנשה ח"ב) ולכן כתב 'חכמים' הזהרו בדבריהם' כי מצא ראשונים ואחרונים שמפרשים את המשנה בשתי בהמות. אלא שיש לעמוד על כמה נקודות: האם אכן פירש רבי מנשה את המשנה כמו שמיוחס אליו? הרי המקור שאלו דברי רבי מנשה הוא שוב פלונגיאן ב'בן פורת' ואם כן ספק אם אמרם כלל או פלונגיאן הלבישם עליו. ואפילו אם אמרם, אין ספק כלל שלא יקרא הגריש"נ לרבי מנשה, הנחשב כאדם גדול, בשם 'מתחכמים', וספק אם הסתכל כלל בתוך ה'בן פורת'! בלי ספק הגריש"נ לא ידע כלל שדברים אלו מיוחסים לרבי מנשה וכוונתו למשכילי גליציה שהביאו פירוש זה על המשנה מדעת עצמם. ראה מאמר המקיף של הרב קלמן כהנא בשם 'דרכי פירוש המשנה' (בסדרת ספריו 'חקר ועיון' ת"א תש"ך – תשמ"ו) עמ' קל"ב – קנ"ב.

129 ראה עליו הרב ח. קארלינסקי, 'מוריה' [חלק י"ג, תשמ"ד], גליון ג-ד, עמ' צ"ה-ק"ו; גליון ה-ו, עמ' צ"ק-א. הרב יהושע בן-ארי, 'ישורון' [ח"י, תשס"ב], עמ' תשצ"א-תתי"ג; הרב בצלאל ברמן (קרלינסקי), שם [חלק י"ב, תשס"ג] תש"מ-תש"ס.

130 ראה ישורון ח"י, עמ' תשצ"ח.

131 ראה 'כנסת ישראל', ווארשא תרמ"ז, דף ע"ח. מרן ה'חזון איש' מביאו בחלק קדשים, סי' כ"ו ס"ק ט"ז: "וראיתי להגאון האדיר ר' ארי' ממינסק בספרו באר היטב..."

בבלי וירושלמי גם בביאורי ענינים מחודשים לדינא, ועדיין בכתב יד.¹³² בספרו זה, הוא מביא חידושים בשם רבו הגאון רבי מנשה, ועוד חזון למועד.

עוד אחד מגדולי תלמידי החכמים של אותה תקופה, שזכה לתורה וגדולה במקום אחד, הגה"ר שמריהו לוריא ממחילוב,¹³³ זכה להחזיק את רבי מנשה על שלחנו, ולמד ממנו הרבה תורה וחכמה. אף חינוך בני ביתו על דרכו של הגר"מ.¹³⁴

סיכום

מכל הנ"ל, רואים איפוא, שכל הוצאות שמועות על רבי מנשה של המשכילים למיניהם, אין להם יסוד כלשהו. כל כולן פרי דמיונותיהם של אלו שניסו לאמץ את הגר"מ למחניהם, וכל זה אחר פטירתו שכבר לא היה יכול להגן על עצמו מפני המשמיצים. נשאר לנו דברי תורתו והערכתם של גדולי הדורות מאז חיים חיותו ועד ימינו. יה"ר שדמות אדם גדול זה תחוקק בתולדות המסורת.¹³⁵

132 וז"ל השער:

"ספר עומקא דינא, כולל חידושים טובים ונכוחים גם מחודדים עמוקים ונפלאים אשר העליתי בעז"ה מלבי בביאורי המשניות וסוגיות בבלי וירושלמי גם בביאורי דברי רבותינו המפרשים והפוסקים גם בביאורי ענינים מחודשים לדינא אשר כבר הובאו בדבריהם ז"ל, וגם אשר עדנה לא הובאו כמו ברוכי המקומות אשר המה רבותינו ז"ל בספריהם המצויין אצלנו השאירו לנו לפרש ולברר לדון ולחדש ברב או מעט... רק סידרתי בקיצור וטוב טעם מתמצית דבריהם בתוספת ביאור... כל הנ"ל הובאו בספרי זה אוצר הביאורים בש"ס בבלי וירושלמי ופוסקים בקיצור האפשרי לתועלת כל לומדי תורה לשמה החפצים ללון בעומקה של הלכה להבין ולדעת אמיתות הדברים בלי אריכות הפלפולים הבלתי נצרכים בהכרח. מאת צעיר התלמידים תלמיד שני גדולי דוריהם ה"ה הגאונים הגדולים האמיתיים המפורסמים כמו"ה מנשה מאיליא ותלמידו כמו"ה אריה לייב שהי' אב"ד דק' קולוואריא וקאוונא זצלה"ה, ארי' כמו"ה יעקב זללה"ה מו"צ פ"ק מינסק בעהמ"ח ספק באר היטב על חומש ויקרא."

133 ראה עליו בישורון ח"ט, עמ' תשפ"ז ואילך. חתניו היו הגאון רבי דוד פרידמאן מקרלין והח' יחיאל מיכל פינס.

134 במכתב (כת"י) של הגאון רבי מרדכי גימפל יפה מראזינאי אל הגאון רבי חיים ברלין (ט"ו אדר, תרמ"ב) אודות פרשת חתן הגר"ש לוריא, רימ"פ, כותב: "...דעותיו בעניני ד"ת ודין מעין חותנו הרה"ג מוהר"ש לוריא ז"ל שהי' נודע לטעם ודעת הגאון ר"מ מאיליא ז"ל, שהי' מחזיקו על שולחנו, וזה קבלו גם חתניו הדרך הזה...".

135 הארכתי בכל דברים אלו על גדלותו ועמקותו של הגאון רבי מנשה, משום שמסכילים בני זמננו, ימ"ק ראשם, ההולכים בדרך המשכילים של אז, עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפינחס, מוציאים לעז ומדברים עתק על האי צדיק, בהסתמכם על דברי שקר של המשכילים, ובדעתם הקלושה הריק מתורה, חולקים על גדולי עמינו, מאורי עינינו, כמו מרגן הגאון רבי חיים עוזר וה'חזון איש' שהעריכו את הגאון רבי מנשה ואת תורתו.